

ECONOMISCHE VERKENNINGEN
METROPOOLREGIO AMSTERDAM

2014

ECONOMISCHE VERKENNINGEN METROPOOLREGIO AMSTERDAM 2014

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Samenvatting	3
1. Economische ontwikkelingen en verwachtingen	9
1.1 De internationale en Europese economie	9
1.2 De Nederlandse economie	10
1.3 Economische ontwikkeling van de MRA in internationaal perspectief	13
1.4 Toegevoegde waarde per sector in de MRA	17
1.5 Export, consumptie en investeringen	22
1.6 Werkgelegenheid	31
1.7 Conclusie	35
2. De arbeidsmarkt van de Metropoolregio Amsterdam	38
2.1 Inleiding	38
2.2 Bevolkingsontwikkeling van de MRA	40
2.3 Arbeidsparticipatie en werkloosheid	42
2.4 Participatie en werkloosheid naar opleiding	45
2.5 Wonen en werken naar deelregio	51
2.6 Conclusie	53
3. Economische structuur en concurrentiekracht	55
3.1 Het specialisatiepatroon van de MRA	55
3.2 Clusters van de Amsterdam Economic Board	62
3.3 Economische samenhang van de MRA met Nederland	68
3.4 Internationale aantrekkingskracht van de MRA	73
3.5 Conclusie	85
4. Kerncijfers per regio	88
4.1 Almere en Lelystad	89
4.2 Amsterdam	95
4.3 Gooi en Vechtstreek	99
4.4 IJmond	103
4.5 Overig Amstel-Meerlanden	107
4.6 Regio Haarlem	111
4.7 Regio Haarlemmermeer	115
4.8 Waterland	119
4.9 Zaanstreek	122
4.10 Conclusie	126
5. Bedrijvendynamiek in de Metropoolregio Amsterdam	130
5.1 Bedrijvendynamiek in de MRA, 2000-2012	132
5.2 Bedrijvendynamiek MRA in verhouding tot overig Nederland	136
5.3 Bedrijvendynamiek op sectorniveau	140
5.4 Deelregio's van de MRA	142
5.5 Conclusie	144
6. De Metropool als epicentrum van mondialisering	147
6.1 Inleiding	147
6.2 Het veranderende karakter van mondialisering	148
6.3 De wereld en China	151
6.4 Polarisatie van de arbeidsmarkt	154
6.5 De stad	160
6.6 Groot Amsterdam	163
6.7 Conclusie	169
6.8 Literatuur	171
Bijlagen	174

Voorwoord

De Metropoolregio Amsterdam (MRA) is een welvarende regio die de schokken van de kredietcrisis en de daaropvolgende Grote Recessie nog altijd voelt. Aan de horizon gloort voorzichtig economische groei, maar tegelijkertijd ontkomt de MRA niet aan structurele hervormingen. In deze Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2014, wordt een gedetailleerd beeld geschetst van de economische ontwikkeling van de MRA en worden kansen en uitdagingen in kaart gebracht.

Deze Economische Verkenningen biedt een analyse van de actuele economische ontwikkeling van de MRA en geeft een prognose voor de ontwikkeling in 2014. Per sector en deelregio zijn de belangrijkste kerncijfers (waaronder economische groei, werkgelegenheid en woon-werkverkeer) gepresenteerd en geduid. In deze editie is er ook aandacht voor export, consumptie en investeringen. De concurrentiekracht van bedrijfstakken is bepaald aan de hand van hun groei, omvang en specialisatiegraad en er is aandacht voor de onderlinge verwevenheid van bedrijfstakken. Daarnaast wordt ingegaan op de economische ontwikkeling van de clusters van de Amsterdam Economic Board. De internationale verwevenheid komt tot uiting in buitenlandse handel en investeringen uit het buitenland. Nieuw is een hoofdstuk over de bedrijvendynamiek in de regio, alsmede een essay van gastschrijvers Steven Brakman en Charles van Marrewijk met als titel De metropool als epicentrum van mondialisering.

De Economische Verkenningen zijn gemaakt door een consortium van TNO, Vrije Universiteit Amsterdam en EY onder leiding van Walter Manshanden (TNO) en Henri de Groot (Vrije Universiteit Amsterdam), in opdracht van het Platform Regionaal Economische Structuur (PRES).

Alle data en andere informatie over deze Economische Verkenningen zijn te vinden op een nieuwe website: www.amsterdam.nl/economischeverkenningenMRA. De schat aan informatie op deze

website kan als uitgangspunt dienen voor onderzoek en beleid. Wij nodigen alle geïnteresseerden uit om hiervan gebruik te maken. Inzicht in de economische ontwikkelingen op korte en lange termijn is immers onontbeerlijk om een succesvolle, gezamenlijke koers uit te zetten.

Namens de stuurgroep Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam

Martijn van Vliet
Economische Zaken Amsterdam

Dick Freling
Kamer van Koophandel
Amsterdam

Amsterdam, februari 2014

Verantwoording

Het bestuurlijk overleg Platform voor Regionale Economische Structuur (PRES) heeft de directeurs van Economische Zaken Amsterdam (Rijk van Ark) en van de Kamer van Koophandel Amsterdam (Hankie van Baasbank) gevraagd zorg te dragen voor deze *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2014*. De publicatie is tot stand gekomen met financiële bijdragen van diverse PRES-participanten: Gemeente Almere, Gemeente Amstelveen, Gemeente Amsterdam, Gemeente Haarlem, Gemeente Haarlemmermeer, Gemeente Hilversum, Gemeente Lelystad, Gemeente Zaanstad, Kamer van Koophandel Amsterdam, Provincie Noord-Holland, Provincie Flevoland en Stadsregio.

Vervolgens is een stuurgroep gevormd bestaande uit Martijn van Vliet (voorzitter, tevens hoofd Strategie en Ontwikkeling van EZ Amsterdam), Linda Koeman (EZ Amsterdam), Dick Freling (KvK Amsterdam) en Carine van Oosteren (dienst O+S, gemeente Amsterdam). Daarnaast is een brede klankbordgroep gevormd bestaande uit ambtelijke vertegenwoordigers van PRES en enkele bedrijven (zie bijlage). Het proces is begeleid door Linda Koeman (EZ Amsterdam).

Het onderzoek is uitgevoerd door onderzoeksinstituut TNO, de Vrije Universiteit Amsterdam en EY. Het essay dat als hoofdstuk 6 is opgenomen, is geschreven door Steven Brakman en Charles van Marrewijk.

Samenvatting

Economische groei

De economie van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) laat de 'dubbele dip' van 2009 en 2012 achter zich. De groei is echter beperkt: voor 2013 wordt een nulgroei verwacht en voor 2014 een beperkte groei van 0,5 procent van het bruto regionaal product (brp).

In vergelijking met andere Europese metropolen in Noordwest-Europa (zoals Stockholm, Frankfurt, Londen en Parijs) herstelt de MRA zich traag van de Grote Recessie die zich in 2008 aandient. De groei van de MRA is vergelijkbaar met de langzaam groeiende, zuidelijke grootstedelijke regio's zoals Barcelona, Milaan en Lissabon.

Een belangrijke verklaring voor dit langzame herstel van de MRA is de herstructurering die de financiële dienstverlening ondergaat. Hierdoor zal deze bedrijfstak – de grootste in de MRA – naar verwachting minder hard groeien dan in het recente verleden. Bedrijfstakken die aan financiële instellingen leveren, staan door vraaguitval van de financiële dienstverlening eveneens onder druk.

De wereldhandel trekt aan, maar in tegenstelling tot Nederland als geheel is export geen stimulans voor de economie van de MRA. Hoewel de MRA een internationale uitstraling heeft, drijft zij in belangrijke mate op diensten die worden geleverd aan bedrijven en consumenten in de MRA en de rest van Nederland.

Van de toegevoegde waarde die de MRA produceert (17 procent van Nederland) is ruim 20 procent van de productie voor Nederlandse consumenten bestemd. De teruggelopen binnenlandse bestedingen door consumenten, die samenhangen met het beperkte consumentenvertrouwen en problemen op de woningmarkt, raken de economie van de MRA dan ook relatief sterk. Dit geldt niet alleen voor de horeca en detailhandel, maar ook voor diensten van banken, (mobiele) telefonie en voedingsmiddelen. De groei van deze diensten en producten komt slechts traag op gang. Daar staan factoren tegenover die de groei positief beïnvloeden, zoals het toerisme, bevolkingsgroei en bedrijfsdynamiek.

Investerings in de MRA springen er gunstig uit ten opzichte van Nederland. Het zijn vooral vervoermiddelen (vliegtuigen) en overige activa (software en computers) waarin bedrijven in de MRA in 2012 geïnvesteerd hebben. Een ontwikkeling die aandacht verdient is de op lange termijn gestaag teruglopende investeringsquote van zowel de MRA als van Nederland.

Bedrijfstakken

Zoals gezegd, ondergaat de bedrijfstak financiële diensten een aanpassingsproces. Het aandeel van de toegevoegde waarde van deze bedrijfstak in de gehele MRA nam in de periode 1995-2008 voortdurend toe, maar na 2008 blijft dit aandeel constant en daalt momenteel zelfs. De bestedingen van de financiële diensten aan andere dienstverleners in de MRA, zoals de specialistische diensten en informatie en communicatie, lopen eveneens terug. De bescheiden ontwikkeling van deze bedrijfstakken is medeoorzaak van het trage herstel van de MRA. Andere grote bedrijfstakken, zoals de groothandel, vervoer en opslag, industrie en welzijn en zorg, vertonen bescheiden positieve groeicijfers. De overheid en cultuur, sport en recreatie krimpen als gevolg van bezuinigingen; de bedrijfstak cultuur, sport en recreatie heeft tevens last van de krimp in de consumptieve bestedingen. Voor de MRA is de (weder) openstelling van de grote musea (zoals het Rijksmuseum en het Stedelijk Museum) een lichtpunt – meer toeristen uit binnen- en buitenland zullen de weg naar de hoofdstad weten te vinden. De detailhandel krimpt, maar dat heeft mogelijk te maken met de digitalisering en de komst van de webshop; iets dergelijks treedt mogelijk ook op in de bedrijfstak informatie en communicatie. De horeca is de enige bedrijfstak met een relatief positief vooruitzicht.

Clusters Amsterdam Economic Board

De Amsterdam Economic Board (AEB) heeft samenwerkingsverbanden opgezet die elk een cluster van bedrijvigheid in de MRA verder moeten ontwikkelen. Deze clusters zijn: Financiële & Zakelijke diensten, Maakindustrie (inclusief energie), ICT/eScience, Creatieve Industrie, Flowers & Food, Logistiek, Toerisme & Congressen en Life Sciences & Health. Deze clusters maken 58 procent uit van de economie van de MRA; voor Nederland is dat 50 procent. De clusters zijn daarmee overgeconcentreerd in de MRA, maar de groei van de clusters in de periode 2005-2012 is trager dan die van de gehele regionale economie van de MRA. De belangrijkste reden

hiervoor is het nagenoeg ontbreken in de AEB-clusters van de sterk gegroeide groothandel. Life Sciences & Health en Toerisme & Congressen groeien naar verwachting bovengemiddeld in 2014, en Flowers & Food alsmede Financiële & Zakelijke diensten dragen ook positief bij aan de groei van de clusters. Logistiek, een 'enabler' van bedrijvigheid in de MRA, staat nog onder druk. De AEB richt zich alleen op het onderdeel vrachtvervoer in de MRA, overwegend lucht- en zeevracht via Schiphol en de Amsterdamse zeehavens. De luchtvracht kromp in 2012 maar nam weer toe in 2013. De overslag in de Amsterdamse zeehavens maakt in 2012 een recordjaar mee. Het beeld per goederensegment in de Amsterdamse zeehavens is echter wisselend, zodat er geen sprake is van herstel over de volle breedte. Bovendien opereert zowel zee- als luchtvracht in zeer concurrerende markten. In een periode van matige groei van de wereldhandel staan de tarieven stevig onder druk.

Werkgelegenheid

Een beperkt herstel van de groei van het brp gecombineerd met een voortdurende stijging van de arbeidsproductiviteit en een vertraagde reactie van arbeidsmarkten op de conjunctuur, leiden tot een relatief beperkte vraag naar werknemers. In 2013 was er een lichte krimp van de werkgelegenheid van -0,7 procent; in 2014 zal dit naar verwachting -0,6 procent zijn. Het aanbod van arbeid neemt toe door een groeiende bevolking en een jaarlijkse aanwas van jongeren afkomstig van de universiteiten. Dit zorgt voor een stevige verwachte toename van de werkloosheid, naar 8,8 procent van de beroepsbevolking in 2013 en 9,1 procent in 2014.

Met het huidige groeipad is een toename van de structurele werkloosheid waarschijnlijk. De werkloosheid concentreert zich in Amsterdam en Almere/Lelystad. In Amsterdam komt de werkloosheid ruim boven de 10 procent uit in 2013 en 2014 en in Almere/Lelystad op circa 12 procent van de beroepsbevolking.

De structuur van de MRA

Hoewel de economische ontwikkelingen gematigd zijn, is het van belang om te beseffen dat de MRA in de periode 1995-2005 profiteerde van een aantal uitzonderlijke positieve ontwikkelingen (zie editie 2011 van de *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam*), waaronder de ontwikkeling en vermarkting van ICT en de deregulering van financiële markten. Deze ontwikkelingen

hebben geleid tot zeer snelle groei van de zakelijke diensten, financiële diensten en de creatieve industrie. Deze bedrijfstakken zijn sterk vertegenwoordigd in de MRA en moeten zich momenteel aanpassen aan bijvoorbeeld strenger toezicht op financiële dienstverlening. Tegen die achtergrond bezien, is er sprake van herstructurering die volgt op een bovenmatige groei in het recente verleden.

De MRA kende in 1995-2008 een groeivoorsprong van gemiddeld 0,7 procent op Nederland. De MRA heeft een diverse sectorstructuur, die bovendien een sterke onderlinge verwevenheid kent. Woon-werkverkeer laat zien dat de MRA bovendien een regio is van onderling samenhangende woning- en arbeidsmarkten. De samenwerking van de gemeenten in MRA-verband is dan ook een adequaat antwoord op de grote uitdagingen waarmee gemeenten worden geconfronteerd, zoals decentralisatie van overheidstaken.

De MRA zal zowel nieuwe bronnen van groei moeten aanboren als voortbouwen op haar sterke punten. Zo heeft de MRA een diverse economie en in belangrijke bedrijfstakken een hogere productiviteit ten opzichte van Nederland. Ook blijft de MRA een aantrekkelijke vestigingsplaats voor (internationale) investeerders en ondernemers.

Bedrijvendynamiek

De dynamiek – omloopsnelheid – van bedrijven is in de MRA groter dan in de rest van Nederland. Dit past in de theorie dat de MRA door haar gediversifieerde economie een ideale broedplaats is voor nieuwe bedrijven. De dynamiek in bedrijvigheid in termen van oprichtingen en opheffingen, laat zien dat de MRA beter bestand is tegen de gevolgen van laagconjunctuur. Dit kan wijzen op de betere ondernemers in de MRA, bijvoorbeeld door strengere selectie als gevolg van sterke concurrentie. Het blijkt ook dat nevenoprichtingen door ketens of franchises in de MRA minder snel toenemen dan in overig Nederland. De groei in de MRA is in relatief belangrijke mate afkomstig van nieuwe ondernemers in de MRA. In de bedrijfstakken zakelijke diensten en cultuur, sport en recreatie verliest de MRA terrein ten opzichte van overig Nederland. Minder vraag naar diensten door andere bedrijfstakken en bezuinigingen werken door in de MRA (meer opheffingen).

Kerngegevens Metropoolregio Amsterdam

	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014*
Nederland							
Bbp (mld euro; marktprijzen, nominaal)	594	573	587	599	599		
Economische groei (%), (CBS, CPB)	1,8	-3,7	1,5	0,9	-1,2	-1 ¼	0,5
Metropoolregio Amsterdam							
Brp (mld euro; marktprijzen, nominaal)	98	95	99	100	100		
Economische groei (%)	2,1	-3,8	2,3	0,9	-1,0	0,0	0,5
Werkgelegenheid							
Werkzame personen (x 1.000)	1389	1381	1379	1390	1387	1377	1368
Groei in %	1,3	-0,5	-0,2	0,8	-0,2	-0,7	-0,6
Bevolking							
Bevolking (x 1.000)	2298	2319	2343	2364	2382	2399	2414
Groei in %	0,79	0,95	1,00	0,91	0,76	0,70	0,65
Bevolking 15-64 (x 1.000)							
als % van bevolking	69	69	69	68	68	68	68
Beroepsbevolking (x 1.000)							
Brutoparticipatiegraad (%)	73	73	73	73	74	74	74
Werkloosheid							
als % van de beroepsbevolking	3,7	5,1	5,6	5,7	6,7	8,8	9,1

* prognose

Bron: CBS,CPB (bewerking TNO)

Internationale aantrekkelijkheid van de MRA

Buitenlandse investeringen in de MRA maken 40 procent uit van de totale buitenlandse investeringen in Nederland. De MRA trekt relatief veel vestigingen aan in sales & marketing, hoofdkantoren en internet-datacentra, maar praktisch geen productievestigingen (in tegenstelling tot andere regio's in Nederland). De perceptie van managers in het bedrijfsleven op de krachten van de regio wijkt af van het werkelijke investeringsgedrag. In hun ogen is het grootstedelijk vestigingsklimaat van de MRA bij uitstek geschikt voor investeringen in R&D. Zij plaatsen hoofdkantoren op de eerste plaats; in werkelijkheid is dat sales & marketing. Investeringen in sales & marketing blijken vaak een opmaat te zijn voor meer investeringen in de MRA.

Van alle locatiefactoren worden de arbeidskosten in de MRA (en Nederland) als de minst aantrekkelijke gezien. Per saldo levert de aantrekkelijkheid van het regionale vestigingsklimaat van Amsterdam voor ondernemingen, in vergelijking met de naaste buurlanden, een gemiddeld beeld op. Een voor Nederland – en dus ook voor de MRA – relevant punt is dat opleidingsniveau in Duitsland als de meest aantrekkelijke locatiefactor wordt gezien, terwijl dat een van de minder aantrekkelijke locatiefactoren in de MRA is.

1. Economische ontwikkelingen en verwachtingen

1.1 De internationale en Europese economie

Het einde van de Grote Recessie lijkt langzaam in zicht te komen. Voor 2014 wordt aanhoudende groei van de wereldhandel verwacht. Zowel de Verenigde Staten als Japan en Europa dragen bij aan het herstel van de wereldeconomie. Onderzoek heeft uitgewezen dat crises die hun oorsprong vinden in het financiële systeem, zoals de Grote Recessie, veelal een in de tijd L-vormig patroon vertonen: plotselinge en forse groeivertraging wordt gevolgd door traag herstel. Dit trage herstel lijkt zich nu aan te dienen.

De groei van het wereldwijde bruto binnenlands product (bbp) wordt geraamd op 2,75 procent in 2013 en 3,5 procent in 2014 (CPB, 2013). Dit zijn historisch gezien matige groeicijfers; tussen 2000 en 2007 nam het mondiale bbp jaarlijks toe met 5 tot 5,7 procent per jaar. De wereldhandel groeit hierdoor langzaam, namelijk met 1,5 procent in 2013 en naar verwachting 3,75 procent in 2014. Tussen 2000 en 2007 groeide deze met 5,4 tot 8,8 procent.

De verwachting is dat het eurogebied in 2014 een beperkte groei van 1 procent zal kennen. Met dit herstel komt een einde aan de dubbele dip die de Grote Recessie kenmerkt, namelijk een forse krimp in het eurogebied van -4,3 procent in 2009 en een krimp van -0,5 procent in 2012 en 2013 (EC, 2013). De voor Nederland relevante wereldhandel zal naar verwachting in 2013 toenemen met 1,5 procent en in 2014 met 3,75 procent (CPB, 2013).

Negatieve en positieve risico's voor de wereldeconomie lijken meer in evenwicht te komen (CPB, 2013). Positief is dat de eurocrisis achter de rug lijkt te zijn. Het beroep op extra krediet uit het Europese noodfonds is sterk afgenomen. Daartegenover staat dat de Verenigde Staten problemen ondervinden in het beheersen van hun overheidsuitgaven en het vinden van politieke

consensus over dit vraagstuk. Besluiteloosheid als gevolg van tegengestelde politieke voorkeuren in de Verenigde Staten vormt een negatief risico vanwege de extra onzekerheid die hiermee wordt gecreëerd, met potentieel omvangrijke gevolgen. Ten eerste zullen Amerikaanse ambtenaren meer gaan sparen en ten tweede zullen financiers van de Amerikaanse staatsschuld terughoudend worden bij het aangaan van nieuwe leningen aan de Amerikaanse overheid. Deze onzekerheid leidt ertoe dat de positie van de dollar in het internationale betalingsverkeer onder druk komt te staan en wordt ingeruild voor andere munten, waaronder de euro. Hierdoor wordt de euro meer waard.

Het herstel in het eurogebied is traag vanwege noodzakelijk balansherstel, moeizame financiering van investeringen en achterblijvend consumentenvertrouwen in een aantal Europese lidstaten. De groei in Europa zal met name gebaseerd zijn op de uitvoer, die toeneemt dankzij bescheiden herstel van de groei elders in de wereld. Mede door de waardestijging van de euro blijft de uitvoer van de eurolanden achter bij de groei van de wereldhandel (EC, 2013).

1.2 De Nederlandse economie

De Nederlandse conjunctuur

Ook de Nederlandse economie herstelt zich in 2014, zij het beperkt met 0,5 procent. De belangrijkste oorzaak van deze getemperde groei is het balansherstel bij bedrijven, banken, huishoudens en overheden. De Nederlandse economie vaart op slechts één groeimotor: de uitvoer. Na het uitbreken van de kredietcrisis in 2008 trok de wereldhandel in 2010 weer aan, waardoor de Nederlandse uitvoer zich gunstig ontwikkelde. Deze groei werd echter niet gevolgd door toename van de consumptie van huishoudens, de bedrijfsinvesteringen, woninginvesteringen en overheidsbestedingen. Het zijn volgens het CPB (2013) dan ook met name deze binnenlandse factoren die in 2013 bijdroegen aan de krimp van het bbp (geraamd op -1,25 procent voor 2013).

Na 2010 zwakte de groei van de wereldhandel af, met negatieve gevolgen voor de binnenlands geproduceerde uitvoer. Omdat de binnenlandse bestedingen nauwelijks groeiden, gleed ons

land opnieuw in een recessie. Dit jaar is de groei van de uitvoer beperkt als gevolg van lage economische groei in het eurogebied, de belangrijkste afzetmarkt voor Nederland. Het grootste deel van de groei van de uitvoer wordt gerealiseerd door de wederuitvoer, waarvan het effect op het bbp relatief gering is. In 2014 zullen enkele bestedingscategorieën, zoals investeringen en overheidsbestedingen, zich naar verwachting positief ontwikkelen. Hierin ziet het CPB (2013) een gebruikelijk patroon van groeiherstel in Nederland. De consumptie blijft echter krimpen en dit is de belangrijkste reden dat de economische ontwikkeling van Nederland, in vergelijking met die van andere Europese landen, achteropraakt. De economische groei in de eurozone is vooral te danken aan Duitsland en Frankrijk. De Nederlandse economische ontwikkeling loopt meer in de pas met die van Italië en Spanje.

Het Nederlandse beschikbaar inkomen daalt in 2013 naar verwachting met -3,8 procent, 0,8 procentpunt meer dan in 2012. Als gevolg van deze inkomensdaling wordt in 2013 een forse krimp van de consumptie verwacht. Hoewel voor 2014 een lichte groei van het beschikbaar inkomen is geraamd, verwacht het CPB (2013) toch dat de consumptie in 2014 enigszins krimpt. Een dergelijk sterke en langdurige daling van de consumptie is in de naoorlogse periode niet eerder voorgekomen (DNB, 2013; EC, 2013).

Het grote verschil met het begin van de Grote Recessie in 2008, is dat bij velen de financiële reserves uitgeput raken. Het uitblijven van economische groei is volgens het IMF (2013) in hoge mate toe te schrijven aan het saneren van de financiën door huishoudens en banken. Dit saneringsproces houdt waarschijnlijk aan. Nederlandse banken vertonen nog steeds een lage solvabiliteit en huishoudens hebben ten opzichte van hun inkomen hoge schulden. Vanwege de lage rentes zijn de dekkingsgraden van pensioenfondsen aangetast; huishoudens voelen zich ook vanuit deze optiek genoodzaakt extra te sparen.

Huishoudens maken voor hun bestedingen dan ook steeds meer aanspraak op spaargeld. Sinds 2003 zijn de individuele besparingen al negatief. Volgens het CPB (2013) is de mate van ontsparing echter relatief beperkt, gezien de sterke daling van het voor inflatie gecorrigeerde inkomen van huishoudens de afgelopen jaren. Door de stijgende vaste lasten hebben consumenten waarschijnlijk fors

bezuinigd op hun overige consumptieve uitgaven. Onzekerheden, samenhangend met dalende huizenprijzen en kortingen op pensioenen, maken huishoudens voortdurend terughoudend om op grote schaal in te teren op spaartegoeden. Ook overheden, banken en pensioenfondsen hebben grote moeite om hun activa op peil te houden. Het financiële herstel van deze partijen gaat ten koste van bestedingen, pensioenuitkeringen en kredietverlening – en daarmee van groei.

Bedrijven en investeringen

In 2013 daalden de bedrijfsinvesteringen fors: naar verwachting met 11 procent. In 2014 zullen deze onder invloed van een licht verbeterde productie voorzichtig aantrekken. Het CPB (2013) geeft aan dat de investeringsbereidheid zich desalniettemin op een historisch laag niveau bevindt, zelfs voor een periode van laagconjunctuur. Dit heeft twee belangrijke oorzaken: ten eerste is het producentenvertrouwen nog altijd negatief en daarnaast worden zakelijke kredieten moeizaam verstrekt als gevolg van aangescherpte voorwaarden.

De vermogenspositie van internationaal georiënteerde bedrijven in Nederland is in vergelijking met andere landen goed. Binnenlands georiënteerde bedrijfstakken – zoals de detailhandel, de horeca en de bouw – ondervinden daarentegen forse dalingen van hun vermogen. De zwakke binnenlandse vraag en de achterblijvende ontwikkeling van de productiviteit zijn hiervan de belangrijkste oorzaken (IMF, 2013). Het aantal faillissementen nam in 2013 dan ook toe.

Werkgelegenheid

In de EU was de werkloosheid eind 2013 ongeveer 11 procent en voor het eurogebied zelfs 12 procent. De werkloosheid blijft waarschijnlijk stijgen als gevolg van de uitgeputte mogelijkheden tot arbeidstijdverkorting en de reeds gemaakte aanspraken op bedrijfsreserves. De vraag naar arbeid (werkgevers plaatsen weer vacatures) stijgt over het algemeen bij een groei van het bbp van 2 procent en hoger. De groei van de Nederlandse economie is echter beduidend lager, zodat de situatie op de arbeidsmarkt in 2014 en mogelijk ook daarna zorgelijk blijft. De werkgelegenheid (het aantal

werkzame personen) daalde in 2013 en zal ook in 2014 licht krimpen (-0,25 procent). Voor de meeste EU-landen wordt op langere termijn een daling van de werkloosheid verwacht (EC, 2013).

Het uitblijven van economische groei raakt de Nederlandse arbeidsmarkt. De werkloosheid (nationale definitie) komt na een toename met 93 duizend personen in de eerste helft van 2013 uit op 8,5 procent (680 duizend personen). In 2014 neemt deze naar verwachting toe tot 9,25 procent (750 duizend personen). In de internationale definitie komt de werkloosheid in 2013 uit op 7 procent en in 2014 naar verwachting op 7,5 procent (CPB, 2013).

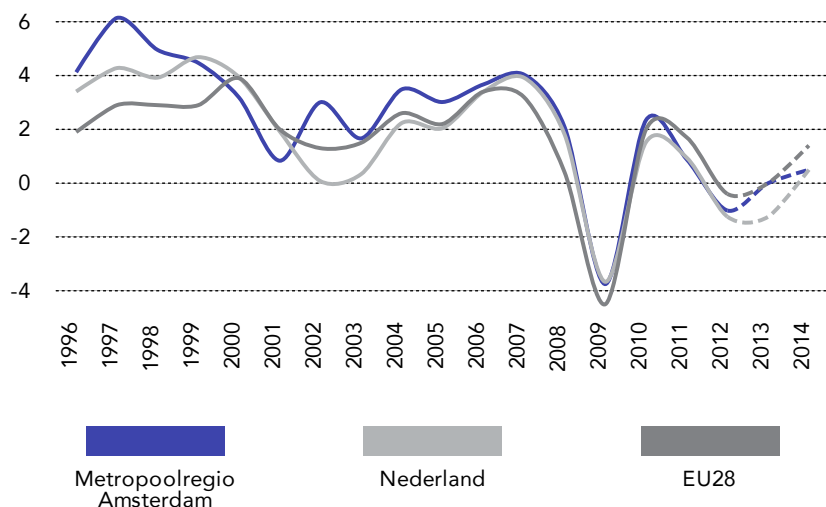
1.3 Economische ontwikkeling van de MRA in internationaal perspectief

De economie van de MRA groeide in het verleden regelmatig in een hoger tempo dan die van Nederland. Geldt dat nog steeds? En behoort de MRA tot de internationale voorhoede? Om deze vraag te beantwoorden wordt de groei van de MRA afgezet tegen die van Nederland, de EU28 en een aantal andere grootstedelijke regio's in Noordwest-Europa.

In figuur 1.1 is de economische ontwikkeling van de MRA afgezet tegen die van Nederland als geheel en van de EU28. Hierin is goed te zien dat de teneur in Europa er een is van beperkt herstel: een lage verwachte groei in 2013 en 2014 na de dubbele dip die Europa, Nederland en de MRA trof. Het economisch herstel in Nederland blijft achter bij de rest van Europa. Het herstel van de MRA is daarmee min of meer in overeenstemming.

De Nederlandse economie werd in de neergaande conjunctuur van 2001-2002 harder getroffen dan de EU28, zo laat figuur 1.1 zien. De dip in crisisjaar 2009 is anders. Dit is toe te schrijven aan de zeer sterke krimp elders in Europa, waardoor de krimp van de Nederlandse economie in 2009 minder opvalt. De recente terugval van de Nederlandse economie is echter toch weer sterker dan die van de gehele EU28. De diepere dalen in crisistijd en hogere pieken in hoogconjunctuur van de Nederlandse economie zijn te verklaren door het karakter van Nederland als handelsnatie met de EU als belangrijkste handelspartner. Conjunctuurbewegingen in de

Figuur 1.1 Economische groei Metropoolregio Amsterdam, Nederland en de EU28
 Groei in procenten (brp en bbp); 1996-2014*

* Prognose 2013 en 2014
 Bron: Eurostat, CBS (bewerking TNO)

wereldhandel en de EU raken de Nederlandse economie hierdoor in tweevoud: ten eerste via de doorvoerfunctie van Nederland, die met name via de groothandel en vervoer en opslag (logistiek en transport) verloopt, ten tweede via de uitvoer van door Nederlandse bedrijven geproduceerde goederen en diensten aan afnemers in de EU.

De MRA groeide sneller dan het totaal van de twintig belangrijkste regio's in Europa in de periode 1995-2008 (tabel 1.1). In recente jaren is van een dergelijke voorsprong geen sprake meer. De vergelijking met andere Europese metropolen laat dat zien (tabel 1.1).

De MRA is met een bruto regionaal product van 100,4 miljard euro in 2012, in Europa een relatief bescheiden grootstedelijke regio. In de meeste tijdvakken laat de MRA een groeicijfer van het bruto regionaal product zien dat hoger is dan dat van de EU28 en het totaal van de grootstedelijke regio's. Vanaf 2009 is hiervan echter geen sprake meer. De MRA ontwikkelt zich doorgaans weliswaar iets beter dan Nederland, maar dat verschil is in Europees perspectief

Tabel 1.1 Bruto regionaal product en economische groei 20 Europese metropolen
 Omvang (brp in marktprijzen 2012); gemiddelde jaarlijkse groei in procenten; 1995-2012

	2012	1995-2012	1995-2000	2001-2005	2006-2008	2009-2012	2012
	<i>mld euro</i>	<i>groei in %</i>					
Londen	642	3,1	5,5	3,6	2,4	0,0	0,9
Parijs	620	2,1	3,2	1,4	3,3	0,7	1,2
Ruhrgebied	399	1,1	1,0	0,4	3,3	0,5	0,9
Milaan	277	0,5	1,8	1,0	0,2	-1,6	-2,7
Madrid	189	2,8	5,2	3,3	3,0	-0,9	-1,1
Vlaamse Ruit	184	1,8	2,9	1,8	1,8	0,4	-0,3
Frankfurt am Main	182	1,5	2,1	0,7	3,2	0,6	1,0
Berlijn	144	1,2	0,4	-0,2	4,5	1,4	2,3
Barcelona	141	2,0	4,1	2,9	1,9	-1,5	-1,8
Rome	139	0,9	1,7	1,8	1,1	-1,1	-2,0
Hamburg	133	1,4	1,9	1,1	2,8	0,4	0,8
Stockholm	124	3,6	5,7	3,1	2,5	2,5	1,6
München	119	2,0	4,0	0,9	1,6	1,2	0,6
Wenen	102	1,8	2,7	1,4	2,9	0,3	0,7
Metropoolregio Amsterdam	100	2,5	4,6	2,4	3,3	-0,4	-1,0
Dublin	84	5,1	10,0	5,8	3,3	-0,1	2,2
Kopenhagen	75	1,4	3,1	1,7	0,3	0,0	0,2
Lissabon	67	1,6	4,6	1,2	1,2	-1,3	-3,2
Praag	40	4,3	4,6	5,5	7,1	0,4	-0,2
Boedapest	38	3,0	3,8	4,8	3,3	-0,3	-0,4
Totaal regio's	3.800	2,0	3,2	1,9	2,5	0,1	0,2
Nederland	599	1,9	4,0	1,3	3,0	-0,6	-1,2
EU28	12.988	1,8	2,9	1,9	2,3	0,0	-0,4

Bron: Eurostat, OECD, CBS (bewerking TNO)

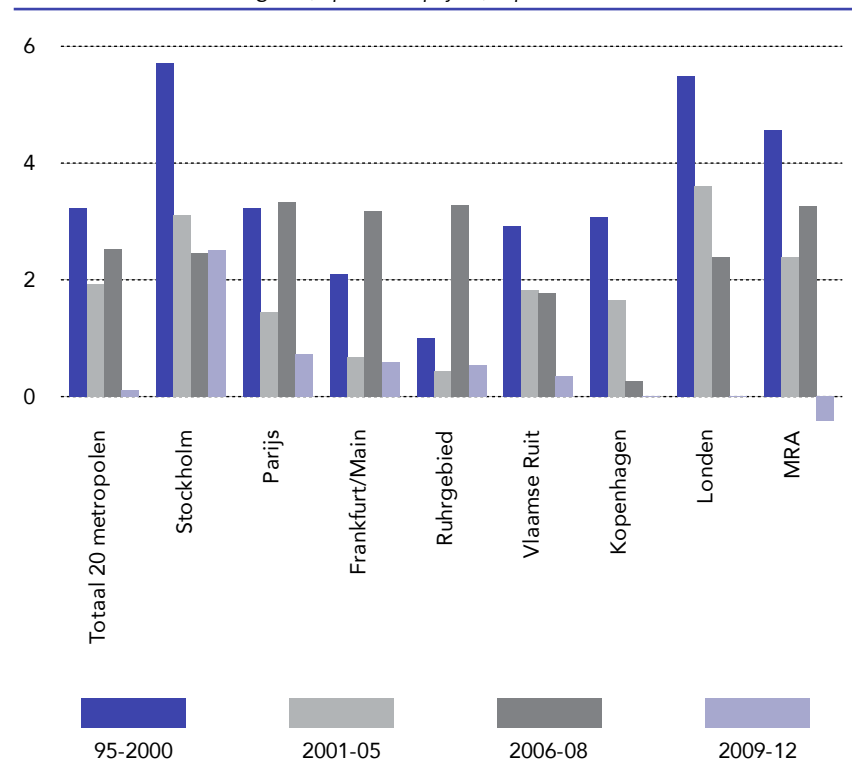
niet heel relevant. Anders dan andere grootstedelijke regio's herstelt de MRA zich in de jaren 2009-2012 niet, maar stagneert de economische ontwikkeling van de MRA, evenals die van Nederland. Voor 2012 is het voorlopige cijfer van het CBS voor de MRA negatief, namelijk een krimp van -1 procent. Dat is een negatiever cijfer dan het cijfer van Eurostat voor de gehele EU (-0,4 procent) en het totaal van de regio's (0,2 procent).

In de gemiddelde cijfers van Eurostat voor de EU28 (die tevens de raming van de negentien andere Europese metropolen beïnvloedt) klinkt de matige krimp van Griekenland, Portugal, Spanje en Ierland door. De grootstedelijke regio's in deze landen (Madrid, Barcelona, Dublin en Lissabon) laten evenals de MRA een bescheiden krimp zien in de jaren 2009-2012. Daarentegen zijn er andere grootstedelijke regio's, zoals het Ruhrgebied, Berlijn, Parijs en Stockholm die zich beter herstellen (figuur 1.2). Voor zover er een Europa van twee snelheden is, hoort de MRA niet bij de grootstedelijke regio's in de kopgroep.

De MRA kende een bovengemiddelde economische ontwikkeling met een gemiddelde groei van 2,5 procent in de periode 1995-2012.

Figuur 1.2 Gemiddelde economische groei Metropoolregio Amsterdam en enkele omliggende metropolen naar tijdvak

Gemiddelde economische groei (brp in marktprijzen) in procenten; 1995-2012

Bron: Eurostat, CBS (bewerking TNO)

Als de MRA wordt vergeleken met andere grootstedelijke regio's, valt de gemiddelde krimp van de MRA in de jaren 2009-2012 op. De omliggende regio's laten vanaf 2009 een beperkt herstel zien, hoewel de hoge groeicijfers van 2006-2008 niet meer worden gehaald. Opvallend is Stockholm, dat in de periode 2009-2012 het snelst groeide – niet alleen van de regio's opgenomen in figuur 1.2, maar van alle twintig grootstedelijke regio's die zijn onderscheiden. Dit is opvallend omdat, net als Nederland, ook Zweden in het rijtje van landen staat die momenteel achterblijven met hun economisch herstel (CPB 2013). Een beknopte analyse van de regionaal-economische ontwikkeling van Zweden leert dat daar ook aanzienlijke krimpgebieden zijn. De groei van Stockholm is namelijk deels toe te schrijven aan een krachtige agglomeratiewerking van Stockholm. Mensen trekken van het noordelijke Zweedse platteland naar Stockholm.

Voor de MRA kan de conclusie worden getrokken dat de economische motorfunctie is vertraagd. De binnenlandse factoren die door het CPB en andere instellingen voor Nederland worden aangevoerd om de recente krimp en de beperkte groeivoorzichten te verklaren, zijn ook van toepassing op de MRA.

1.4 Toegevoegde waarde per sector in de Metropoolregio Amsterdam

De MRA is na een krimp van -1 procent in 2012, naar verwachting in 2013 op een nulgroei uitgekomen. In 2014 zal de groei van het brp zich naar verwachting herstellen met een bescheiden groei van 0,5 procent. Het jaar 2013 luidt daarmee een ommekeer in, de weg omhoog lijkt te zijn gevonden.

In 2012 had de economie van de MRA een omvang van 90 miljard euro (basisprijzen) en bracht daarmee 16,7 procent op van de totale toegevoegde waarde in Nederland van 538 miljard euro (basisprijzen; tabel 1.2). Hoe is de toegevoegde waarde van de MRA verdeeld over de bedrijfstakken?

De grootste bedrijfstak in de MRA is de financiële dienstverlening met een toegevoegde waarde van 15,6 miljard euro in 2012. Hieronder vallen de banken, verzekeringsmaatschappijen en diverse soorten

financiële dienstverleners, zoals zelfstandige vermogensbeheerders en leasemaatschappijen. De financiële diensten beslaan bij elkaar ruim 17 procent (tabel 1.2) van de gehele economie van de MRA en zijn sterk geconcentreerd in deelregio Amsterdam. Dit is overigens een fors hoger aandeel dan in de vorige editie, *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2012*, is gemeld.¹

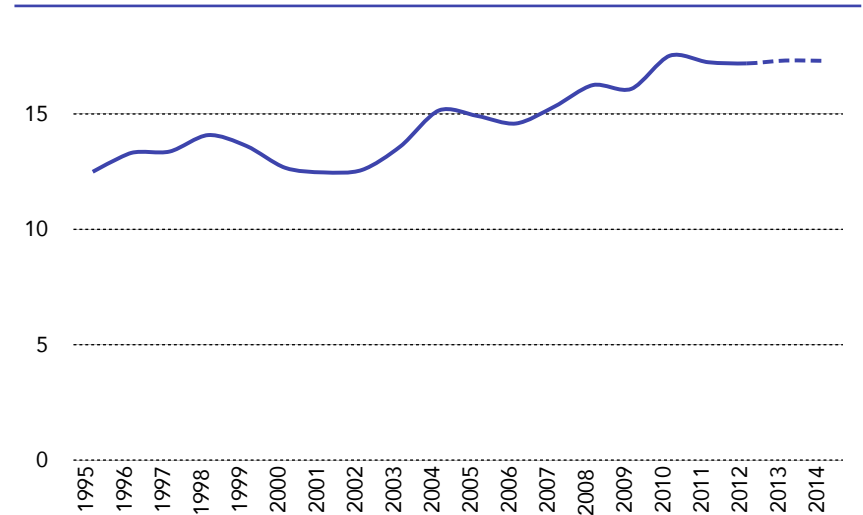
Tot voor kort had de financiële dienstverlening een grote invloed op het totale economische beeld van de MRA. Dit verandert enigszins. In 2011 en 2012 kromp de toegevoegde waarde van de financiële diensten licht en droeg daarmee negatief bij aan de algehele economische ontwikkeling van de MRA. De verwachting is dat in 2013 en 2014 de financiële diensten weer enigszins positief bijdragen aan de groei van de toegevoegde waarde in de MRA. De groei van de financiële dienstverlening is, volgens deze prognose, in de jaren 2013 en 2014 meer in lijn met de ontwikkeling van de reële economie, zodat het aandeel van de financiële diensten in de gehele economie van de MRA constant blijft. Financiële diensten zijn, zo lijkt het, niet langer een stuwende factor in de economische ontwikkeling van de MRA.

De groothandel is naar grootte de tweede bedrijfstak in de MRA (tabel 1.2). De toegevoegde waarde van deze bedrijfstak was in 2012 10,1 miljard euro (11,2 procent van de gehele economie van de MRA). In 2011 groeide de groothandel fors met 6,8 procent, als reactie op het aantrekken van de economie voordat de tweede dip in 2012 kwam. In 2012 kende de groothandel een bescheiden krimp, maar naar verwachting levert deze bedrijfstak in 2013 en 2014 weer een positieve bijdrage aan de groei van de MRA.

Informatie en communicatie en specialistische zakelijke diensten hebben een omvang van tussen de 5 en 10 procent van de gehele economie van de MRA (ongeveer tussen de 5 en 10 miljard euro). De ontwikkeling van deze bedrijfstakken laat zien dat er structurele veranderingen gaande zijn in de economie van de MRA. Zo is de

¹ In deze editie van de *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam* is het aandeel van de financiële dienstverlening flink hoger dan in de vorige editie. Dit komt 1) door de acties die de banken na 2009 ondernamen om hun zwakke positie te versterken (kostenbesparing leidde tot sterke toename reële waarde), 2) door een wijziging in de waardering en rapportage van financiële cijfers en de registratie daarvan door het CBS (leidend tot een nominale toename) en 3) door toepassing van een nieuw basisjaar voor constante prijzen (2012 in plaats van 2008).

Figuur 1.3 Aandeel toegevoegde waarde financiële diensten in de Metropoolregio Amsterdam
Aandeel in procenten; 1995-2014*

* Prognose 2013 en 2014
Bron: CBS (bewerking TNO)

krimp van informatie en communicatie nauw verweven met de digitalisering van productie en consumptie, waarbij markttransacties worden vervangen door het internet. De waarde neemt niet af, maar wel de prijs in euro's voor de levering van allerlei diensten. Neem muziek en tijdschriften. Traditionele bedrijven krimpen of verdwijnen, zoals tijdschrifttitels, en worden vervangen door amusement via het web, zoals YouTube. Deze Schumpeteriaanse creatieve destructie zet druk op deze bedrijfstak. Denk ook aan de telecommunicatiesector, waar felle concurrentie heerst ten aanzien van zowel prijs als innovatie. Allerlei diensten worden door technologische veranderingen op andere, veelal goedkopere wijze geleverd. Een voorbeeld is Skype, dat de rol van de traditionele telefonie onder druk zet. Bovenop deze structurele ontwikkelingen komt een veronderstelde verminderde uitbesteding door met name banken. Na 2008 zijn banken op de kleintjes gaan letten, met als gevolg dat de vraag naar diverse diensten van informatie- en communicatiebedrijven afnam.

De sector specialistische zakelijke diensten, eveneens een bedrijfstak in het hart van de regionale economie, vertoont een patroon dat gelijk is aan dat van de informatie en communicatie. De bedrijfstak heeft een toegevoegde waarde van 6,6 miljard euro, 7,4 procent van de gehele economie van de MRA. De bedrijfstak kromp de afgelopen jaren, en het vooruitzicht voor 2014 is een gematigder krimp van -1,2 procent. Hier spelen, zo wordt aangenomen, niet zozeer de digitalisering en de substitutie van commerciële diensten door het internet een rol. Vermoedelijk is de verminderde vraag van banken naar juristen en van projectontwikkelaars naar architecten een belangrijke oorzaak.

De bedrijfstak vervoer en opslag maakte in 2012 4,7 procent uit van de economie van de MRA, met een toegevoegde waarde van 4,4 miljard euro. De bedrijfstak kromp in 2012 relatief sterk, maar maakt naar verwachting in 2013 en 2014 een gematigd positieve ontwikkeling door. Vervoer en opslag beweegt net als groothandel mee met de internationale conjunctuur. Vervoer en opslag is dan ook nauw verbonden met de groothandel. Goederenstromen die door de groothandel worden verzorgd, zijn immers alleen mogelijk als het fysieke vervoer en de opslag ook zijn geregeld. Passagiersvervoer (luchtvaart), een segment van de bedrijfstak vervoer en opslag, dat een prominente rol speelt in de MRA, is eveneens gevoelig voor de internationale conjunctuur.

De bedrijfstak industrie, met een toegevoegde waarde van 6,1 miljard euro (6,8 procent van de gehele MRA) kent een stabiele nulgroei. De huidige bedrijfstakindeling van het CBS is echter te algemeen om de ontwikkeling van de industrie en segmenten ervan te duiden. De industrie in de MRA omvat basismetaal, chemie en voedings- en genotmiddelen.

De toegevoegde waarde van de detailhandel, een belangrijke functie in stadscentra, loopt structureel terug. Al in 2011 kromp de detailhandel en deze krimp zet door in 2012 en 2013. De verwachting voor 2014 is eveneens een krimp van de toegevoegde waarde. De detailhandel maakt met een toegevoegde waarde van 3,1 miljard euro, 3,5 procent uit van de gehele economie van de MRA. Deze bedrijfstak staat onder druk van digitalisering en de opkomst van webshops en pakketbezorging. Tevens zijn consumenten door de recessie terughoudend en dat gaat ten koste van de omzet van de detailhandel. De horeca in de MRA is de enige bedrijfstak met

Tabel 1.2 Toegevoegde waarde naar sector

Reële groei brp (in basisprijzen) in procenten; MRA en Nederland; 2011-2014*

	2012		1995-2012	2011	2012	2013*	2014*	
	mld euro	aandeel in %						
Nederland	538	100		2,0	1,2	-1,1	-1,¼	0,5
Metropoolregio Amsterdam	90	16,7		2,5	1,2	-1,0	0,0	0,5
		MRA	NL					
Landbouw	0,4	0,5	1,7	-0,4	-1,1	-2,4	-2,4	-2,3
Delfstoffen	0,2	0,2	3,8	4,5	5,4	12,5	16,7	16,8
Industrie	6,1	6,8	12,6	0,2	0,8	0,6	0,6	0,3
Nutsbedrijven	1,6	1,8	2,9	1,6	-18,1	-2,5	-5,9	-3,0
Bouw	2,8	3,1	4,9	-0,4	6,7	-6,7	1,6	-3,2
Groothandel	10,1	11,2	8,3	5,7	6,8	-1,2	0,5	1,5
Detailhandel	3,1	3,5	4,1	1,8	-2,7	-2,1	-2,8	-2,4
Vervoer en opslag	4,3	4,7	4,4	1,9	2,4	-2,1	0,5	0,7
Horeca	2,1	2,3	1,7	1,5	4,6	2,9	4,1	3,5
Informatie en communicatie	5,8	6,4	4,6	4,1	-0,4	-2,7	-3,9	-1,8
Financiële diensten	15,6	17,4	8,6	4,5	-0,4	-1,2	0,7	0,4
Exploitatie onroerend goed	5,6	6,2	5,9	2,7	1,7	1,6	0,8	2,0
Specialistische zakelijke diensten	6,6	7,4	5,6	1,8	-0,5	-2,9	-3,7	-1,2
Verhuur/overige zakelijke diensten	7,0	7,7	5,4	4,3	4,0	2,2	4,9	4,0
Openbaar bestuur en overheid	4,9	5,5	7,3	1,1	-0,4	-2,8	-2,9	-1,5
Onderwijs	4,0	4,5	5,0	0,8	0,4	0,3	-0,2	0,6
Gezondheids- en welzijnzorg	7,5	8,3	10,4	2,4	2,6	0,1	0,8	1,2
Cultuur, sport en recreatie	1,0	1,2	0,9	-0,7	-2,5	-2,0	-3,4	-1,5
Overige dienstverlening	0,9	1,0	1,2	0,4	1,5	-1,3	0,3	0,7
Huishoudens	0,4	0,5	0,5	3,4	2,2	2,9	4,7	4,5

* Prognose 2013 en 2014

Bron: CBS (bewerking TNO)

positieve groeicijfers; de verwachting is dat de horeca ook in 2013 en 2014 positief bijdraagt aan de economische groei van de MRA. Voorts wordt verwacht dat de sector overheid krimpt onder invloed van bezuinigingen. De bedrijfstak gezondheidszorg vertoont een overwegend positieve ontwikkeling. De gezondheidszorg is een middelgrote bedrijfstak en compenseert zo enigszins de negatieve ontwikkeling van de eerdergenoemde bedrijfstakken.

Het beeld van de economie van de MRA in de periode 2009-2012 komt overeen met dat van Madrid, Barcelona en Dublin: een beperkte krimp. De oorzaken van deze krimp vertonen ook gelijkenis met die van deze andere grootstedelijke regio's, zoals een overschot op de vastgoedmarkt, sanerende banken, bezuinigende overheden en aangescherpte kredietverlening. Voor Nederland en de MRA geldt bovendien een buitensporige schuld van huishoudens op woningen, waardoor juist de Nederlandse consument terughoudend is.

Samenvattend: de huidige samenstelling van bedrijfstakken (productiestructuur) van de MRA, is niet meer zo voordelig als in 2008. Dit betreft niet alleen de financiële en afgeleide bedrijfstakken, die zich in lijn met de rest van de economie zullen ontwikkelen, maar ook digitalisering van de detailhandel, zoals de webshop. Daarnaast zullen de luchtvaart en ook de telecom niet meer de groei doormaken zoals die vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw zichtbaar was. De integratie van de EU heeft de groothandel in de MRA een forse stimulans gegeven, maar het is niet te verwachten dat groothandel nogmaals zo'n groei zal kunnen doormaken. Kortom, diverse bronnen van groei die de MRA goedgezind waren in de jaren 1995-2008, en vooral in de jaren 1995-2001, raken uitgeput.

1.5 Export, consumptie en investeringen

Export

De export van de MRA beliep in 2012 bijna 40 miljard euro, 13,5 procent van de nationale economie (tabel 1.3). De export van de MRA gedroeg zich de afgelopen jaren anders dan de totale Nederlandse export. De nationale uitvoer viel in 2009 sterk terug om zich daarna te herstellen. In de MRA daarentegen, bleef de terugval in 2009 beperkt waarna de export enigszins toenam, om vervolgens relatief sterk te dalen in 2011 en 2012. Met name de krimp in de industrie en financiële dienstverlening droeg bij aan de daling van de export in MRA.

Het aandeel van de MRA in de totale Nederlandse export (13,5 procent) is kleiner dan verwacht zou worden op basis van de bijdrage van de MRA aan de Nederlandse toegevoegde waarde (17 procent). Dit verschil wordt veroorzaakt door het feit dat er veel internationale activiteiten in de MRA zijn gevestigd, zoals hoofdkantoren, maar dat deze niet zelf exporteren. Zij organiseren

Tabel 1.3 Export Metropoolregio Amsterdam van de belangrijkste exporterende sectoren*

Omvang, aandeel en gemiddelde jaarlijkse groei; 2009-2012 en 2012

	2012		2009-2012		2012
	<i>mld euro</i>	<i>aandeel in %</i>	<i>groei in %</i>		
Nederland	293,6	100	2,4		0,9
Metropoolregio Amsterdam	39,7	13,5	-0,7		-2,7
		<i>MRA</i>	<i>NL</i>		
Industrie	14,2	35,7	61,8	-1,0	-1,7
Vervoer en opslag	9,3	23,3	8,0	4,9	3,1
Financiële dienstverlening	5,9	14,9	4,6	-4,9	-11,2
Specialistische zakelijke diensten	3,4	8,7	4,9	3,2	3,8
Groothandel	2,1	5,3	3,4	5,0	0,5
Informatie en communicatie	2,0	5,0	2,8	3,2	2,2

**Alleen de grote exporterende sectoren zijn genoemd; deze bedrijfstakken maken 92,5% uit van de totale export van de MRA.
Bron: CBS (bewerking TNO)*

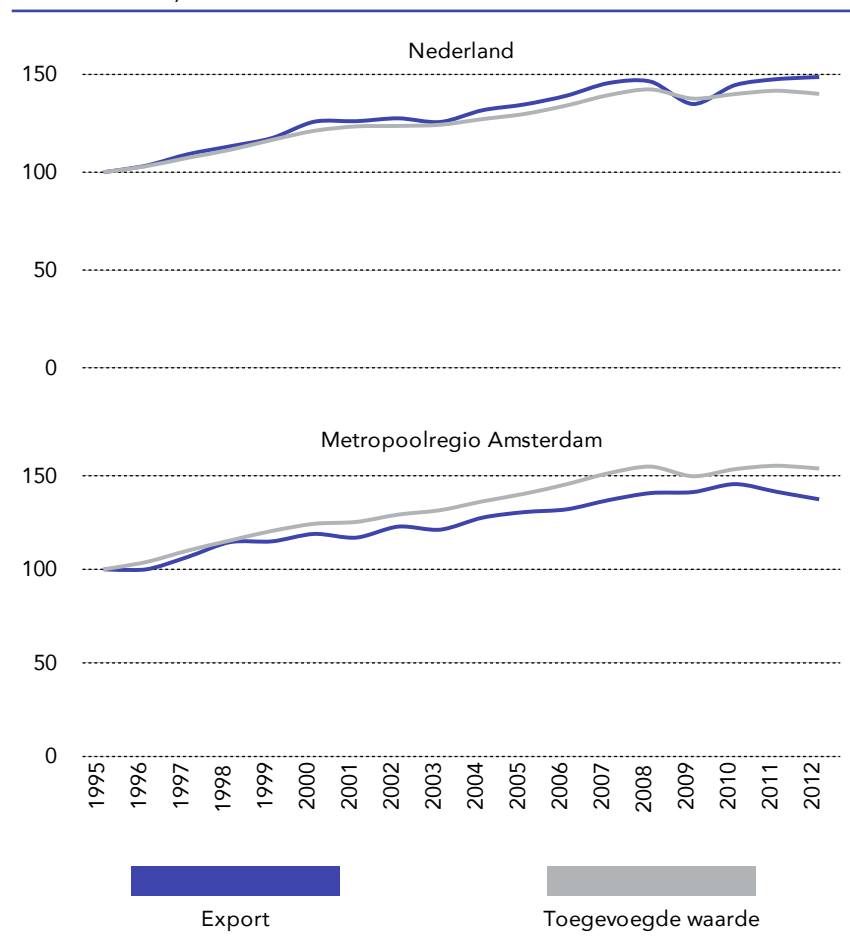
bijvoorbeeld de sales & marketing voor Nederland, de Benelux of Europa, maar produceren geen goederen of diensten die naar het buitenland gaan.

Volgens het CPB (2013) is de export de belangrijkste motor die de Nederlandse economie momenteel draaiende houdt. De vraag is eerst op hoeveel toeren deze motor draait en vervolgens of de MRA en Nederland dezelfde type motor hebben. De bijdrage van de export aan de groei van de economie is voor de MRA anders dan voor Nederland (figuur 1.4 en 1.5). De ontwikkeling van de export is in de MRA op de lange termijn geringer dan de groei van de toegevoegde waarde; in Nederland is dat andersom. In vrijwel de gehele periode 1995-2012 ligt de groei van de export boven het niveau van de economische groei. Voor geheel Nederland heeft de export een uitgesprokener aandrijffunctie voor de economie. Voor de MRA lijkt er sprake te zijn van een relatieve ontkoppeling tussen export en economische groei. Het verschil tussen de toegevoegde waarde (economische groei) en de exportontwikkeling nam vanaf het jaar 1998 toe. Voor de MRA geldt dat andere factoren dan de export het tempo van economische groei bepalen.

Figuur 1.4 Toegevoegde waarde en export in Nederland en de Metropoolregio Amsterdam

Index: 1995 = 100; 1995-2012

Bron: CBS (bewerking TNO)

De relatief beperkte gerichtheid van de MRA op export is mede toe te schrijven aan de sectorale samenstelling: de dienstensector in de MRA bepaalt het beeld (figuur 1.5). Het Nederlandse exportpakket wordt daarentegen gedomineerd door de industrie: ruim 60 procent van de Nederlandse export wordt door de industrie geleverd. In de MRA is de bijdrage van de industrie met circa 35 procent geringer. Het exportpakket van de MRA is voor een groot deel afkomstig uit

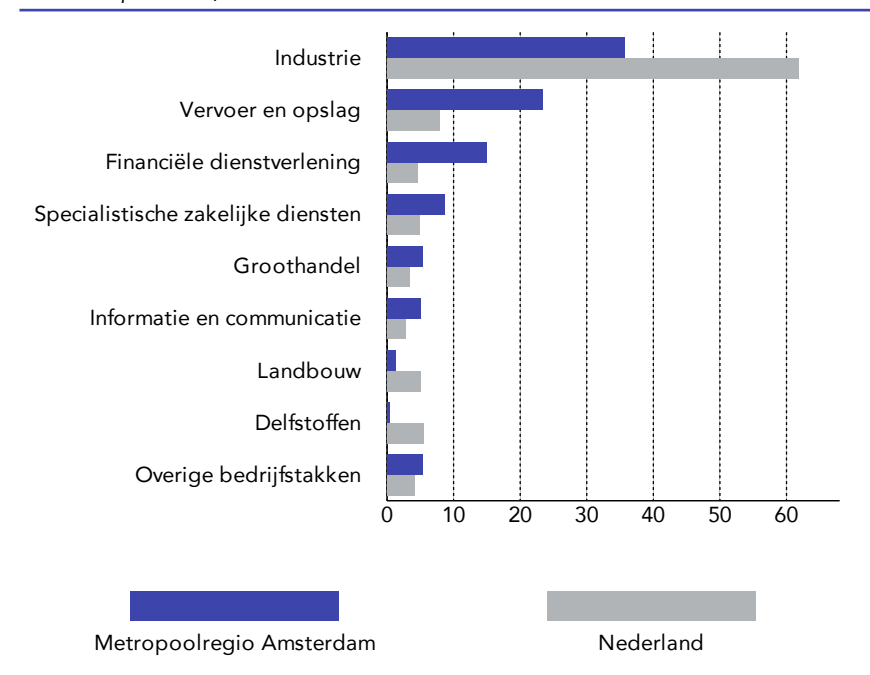
commerciële diensten, zoals vervoer en opslag (logistiek), financiële diensten en specialistische zakelijke diensten. Ook groothandel en informatie en communicatie dragen relatief veel bij aan de export van de MRA.

Eerder is geconstateerd dat de bedrijfstakken financiële diensten, specialistische zakelijke diensten en informatie en communicatie onder druk staan. Hun gewicht in de regionale economie van de MRA is aanzienlijk, zodat deze ontwikkeling een relatief grote weerslag heeft op de MRA. Het terugvallen van deze bedrijfstakken ontstaat niet alleen door de tegenvallende binnenlandse markt, maar ook doordat de export van deze bedrijfstakken terugvalt (figuren 1.6 en 1.7).

Consumptie

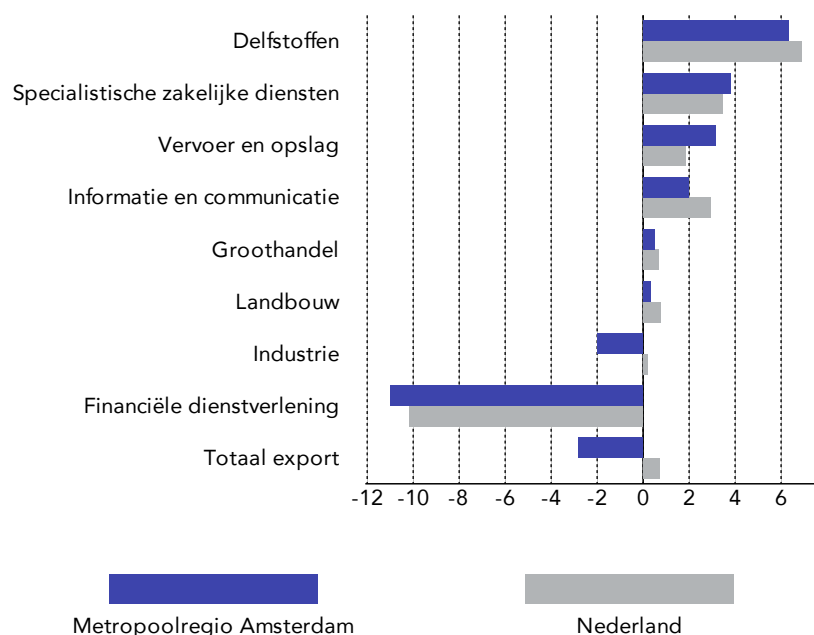
Toenemende export is goed voor de economie omdat bedrijven dan meer verkopen. Zo iets geldt ook voor de binnenlandse

Figuur 1.5 Grootste exportsectoren Metropoolregio Amsterdam en Nederland
Aandeel in procenten; 2012

Bron: CBS (bewerking TNO)

Figuur 1.6 Groei van de export in de Metropoolregio Amsterdam en Nederland
Groei in procenten; 2012

Bron: CBS (bewerking TNO)

consumptie. Als Nederlandse consumenten meer uitgeven, profiteren bedrijven in Nederland en de MRA daarvan. Echter, de consumptie staat momenteel onder druk. De consumptie door Nederlandse huishoudens nam met -1,6 procent af in 2012. De verwachting van het CPB is dat deze verder daalt met -2,25 procent in 2013 en -1 procent in 2014. De terughoudende consument remt de economische groei.

In hoeverre slaat dit effect neer in de MRA? Het hangt ervan af in hoeverre bedrijven en instellingen in de MRA leveren aan Nederlandse huishoudens. Een economisch cluster dat veel kapitaalgoederen voor het buitenland produceert, zoals de scheepsbouw, heeft weinig last van de zuinige consument. Een regionale economie die het moet hebben van consumptieve uitgaven wordt daarentegen extra getroffen door de terughoudende consument.

Op basis van de Nederlandse consumptie is een raming gemaakt van de consumptie naar regio. Daarbij worden de geïmporteerde consumptiegoederen buiten beschouwing gelaten; als die minder worden aangeschaft door terughoudende Nederlandse consumenten, heeft het buitenland daar vooral last van. Het gaat om de vraag in welke mate bedrijven in de MRA minder consumptiegoederen en -diensten verkopen als de Nederlandse consument de hand op de knip houdt. Immers, dan ontstaat een beeld van de mate waarin een terughoudende Nederlandse consument de economie van de MRA raakt.

Deze eerste raming laat zien dat over het algemeen circa 20 procent van de productie in de MRA aan consumenten in Nederland wordt geleverd (tabel 1.4), terwijl het aandeel van de MRA in de nationale toegevoegde waarde op 17 procent ligt. Daarmee is de MRA in relatief hoge mate afhankelijk van de bestedingen van Nederlandse consumenten.

De groeicijfers laten goed zien (tabel 1.4, figuur 1.7) dat de economie van de MRA relatief sterk op bestedingen van de Nederlandse consument reageert. In jaren van krimp hebben bedrijven in de MRA daar meer last van dan gemiddeld in Nederland. In 2009 namen de verkopen van Nederlandse bedrijven aan consumenten met -2 procent af, in de MRA met -3,6 procent. In 2010, een opgaand jaar, is dat omgekeerd, en in 2012 is weer duidelijk dat de verkopen

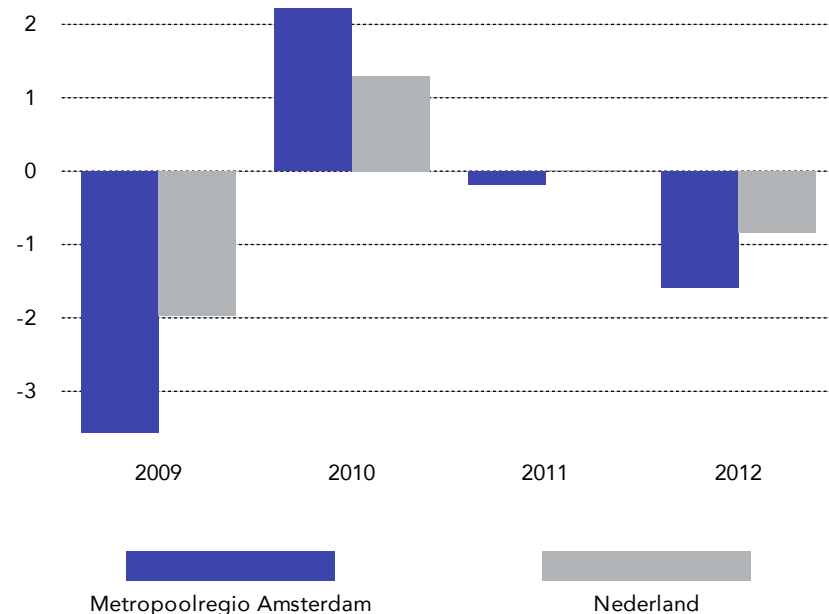
Tabel 1.4 Consumptie Nederlandse huishoudens
Geproduceerd door bedrijven in Nederland en de MRA; prijzen 2012

	2008	2009	2010	2011	2012
Totale consumptie Nederland (mld)	279,4	273,7	274,6	271,7	267,9
Groei in %		-2,1	0,3	-1,0	-1,4
Waarvan geproduceerd in Nederland	166,2	162,9	165,0	165,0	163,7
Groei in %		-2	1,3	0	-0,8
Waarvan geproduceerd in de MRA	34,1	32,9	33,6	33,5	33,0
Groei in %		-3,6	2,2	-0,2	-1,6
Aandeel productie MRA aan consumenten	20,5	20,2	20,4	20,3	20,2

Bron: CBS, CPB (bewerking TNO)

Figuur 1.7 Consumptie Nederlandse huishoudens, geleverd door bedrijven in de Metropoolregio Amsterdam en Nederland

Groei in procenten; 2009-2012

Bron: CBS (bewerking TNO)

van bedrijven in de MRA aan consumenten met -1,6 procent afnemen en in Nederland met -0,8 procent.

Kortom, in jaren van krimp lopen de verkopen van bedrijven in de MRA aan consumenten relatief sterk terug. Daarentegen leveren bedrijven in de MRA juist meer aan Nederlandse consumenten als de consumptieve uitgaven aantrekken. Dit betekent dat de economie van de MRA relatief sterk op de bestedingsbereidheid van de Nederlandse consument reageert.

Investeringen

De investeringen in de MRA beliepen in 2012 circa 17,7 miljard euro (tabel 1.5). De investeringen namen af in de jaren na 2009 en ook in 2012 is er nog geen herstel zichtbaar. Voor Nederland verwacht het CPB slechts een zeer bescheiden herstel van de investeringen. Hoewel voor de MRA geen prognose voor de investeringen is opgesteld, zal herstel in de MRA eveneens gematigd zijn.

De investeringen in de MRA namen af in recente jaren, maar bescheidener dan in Nederland. In de jaren na 2009 dalen vooral de investeringen in woningen, bedrijfsgebouwen en grond-, wegen- en waterbouwkundige werken. Investeringen in vervoermiddelen en overige investeringen in vaste activa (meestal software) dragen positief bij aan de investeringen in de MRA. Het beeld voor 2012 lijkt op dat van de gehele periode 2009-2012. Er zijn geen grote verschillen tussen de MRA en Nederland; de totale investeringscijfers voor de MRA zijn wat gunstiger dan voor Nederland vanwege een samenstellingseffect. Het aandeel van vervoermiddelen en overige investeringen in de totale investeringen is namelijk betrekkelijk groot in de MRA (figuur 1.8). Investeringen in vaste activa en overige activa in de MRA maken een relatief groot deel uit van de totale investeringen in Nederland in deze activa, namelijk bijna 30 respectievelijk 20 procent. Investeringen in woningen in de MRA zijn minder afgenomen dan in geheel Nederland, maar investeringen in bedrijfsgebouwen en grond-, wegen- en waterbouwkundige werken (GWW) zijn in de MRA sterker afgenomen.

De investeringen in vervoermiddelen en overige investeringen geven aan waar de regionale economie van de MRA momenteel

Tabel 1.5 Investeringen in vaste activa naar type

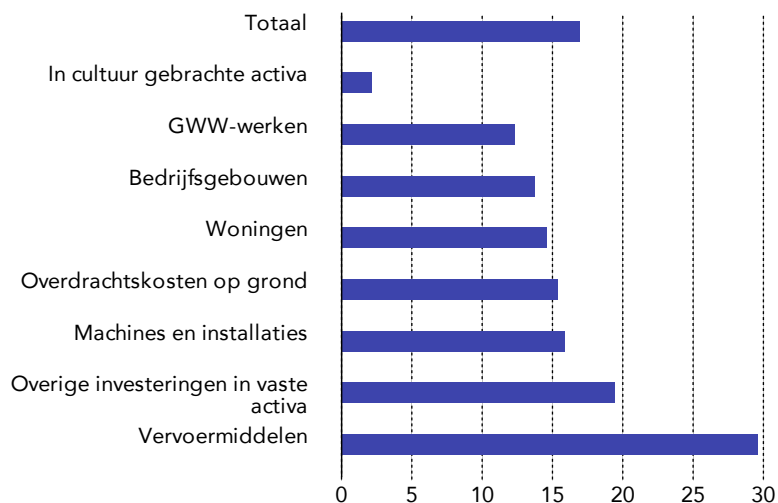
Omvang, aandeel en gemiddelde jaarlijkse groei; MRA en Nederland; 2009-2012 en 2012

	2012		2009-2012	2012	
	mld euro	aandeel in %			
Nederland	104,5	100	-1,9	-4,1	
Metropoolregio Amsterdam	17,7	17,0	-1,5	-2,8	
		MRA	NL		
Woningen	3,7	20,6	23,9	-5,2	-7,6
Bedrijfsgebouwen	2,2	12,4	15,3	-7,0	-5,6
GWW-werken	1,7	9,6	13,3	-6,0	-8,4
Vervoermiddelen	3,4	19,3	11,0	7,6	-1,8
Machines en installaties	2,5	14,2	15,2	-4,0	1,8
Overige investeringen in vaste activa	4,1	22,9	20,0	4,2	3,7
In cultuur gebrachte activa	0,0	0,0	0,3	6,1	2,4
Overdrachtskosten op grond	0,1	0,8	0,9	-13,8	-24,1

Bron: CBS (bewerking TNO)

Figuur 1.8 Aandeel investeringen in vaste activa Metropoolregio Amsterdam in totaal investeringen Nederland

Aandeel in procenten; naar type investering; 2012

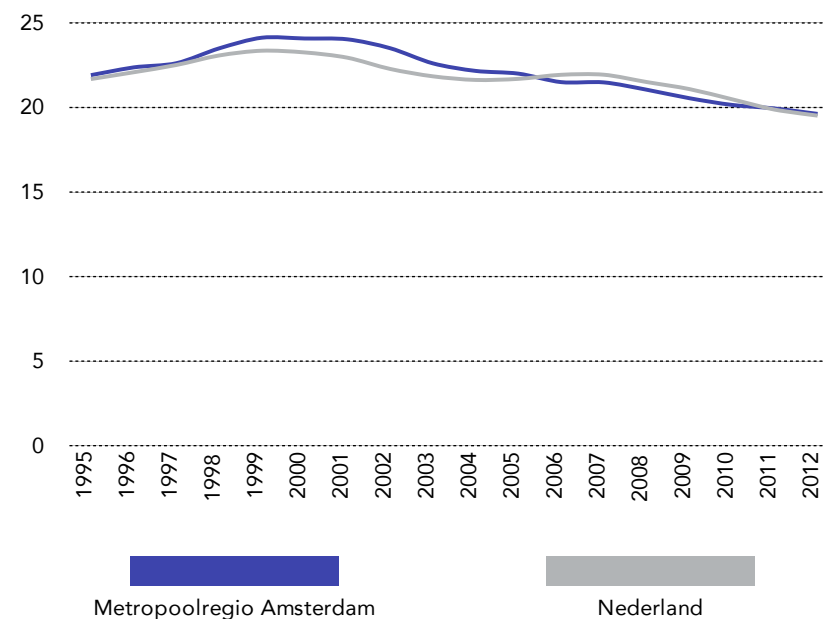
Bron: CBS (bewerking TNO)

op drijft: logistiek. Het past bij de eerdere bevindingen (op basis van toegevoegde waarde en export) betreffende vervoer en opslag en groothandel, twee bedrijfstakken in de MRA met positieve vooruitzichten, gedreven door de handelsfunctie van de MRA in Nederland en Europa.

De daling van de investeringsquote (investeringen als percentage van de toegevoegde waarde) na de flinke stijging in de jaren negentig van de vorige eeuw, is opvallend (figuur 1.9). Deze daling lijkt een structureel kenmerk te zijn van Nederland en de MRA, aangezien de ontwikkeling van de investeringsquote in de MRA en die in Nederland niet veel van elkaar verschillen. Een mogelijke verklaring voor de afname van de investeringsquote zijn de voortdurend dalende winstverwachtingen omdat Nederland en de MRA al over genoeg wegen, vliegtuigen en machines et cetera lijken te beschikken. De winstverwachting van extra investeringen in dergelijke activa neemt dan af. De behoefte aan andere typen investeringen dan de hier beschouwde, neemt vervolgens toe, zoals

Figuur 1.9 Aandeel investeringen in vaste activa in totale toegevoegde waarde

Aandeel in procenten; MRA en Nederland; 1995-2012

Bron: CBS (bewerking TNO)

R&D en kennis. Een goede analyse hiervan is gewenst: de uitkomst bepaalt het regionaal-economisch beleid. Het kan impliceren dat de regionale kennisinfrastructuur wordt uitgebreid en dat gezocht wordt naar combinaties van hoogwaardige, op export gerichte industriële activiteiten.

1.6 Werkgelegenheid

Voor de MRA wordt voor 2013 en 2014 een krimp van de werkgelegenheid verwacht, wat min of meer in lijn is met de werkgelegenheidsontwikkeling in geheel Nederland. Het aantal werkzame personen kwam in 2012 op 1,4 miljoen, 16 procent van Nederland (tabel 1.6). De ontwikkeling van de werkgelegenheid in 2011 en 2012 in de MRA volgt die van Nederland. Door deze verwachte krimp (het afstoten van arbeid) zal de toename van de werkloosheid aanhouden.

Tabel 1.6 Werkzame personen in Metropoolregio Amsterdam en Nederland

Jaarlijkse groei in procenten; 2011-2014

	2012		1995-2012	2011	2012	2013*	2014*
	x 1.000 aandeel in %			groei in %			
Nederland	8.682	100	1,1	0,7	-0,2	-1,00	-0,25
Metropoolregio Amsterdam	1.387	16,0	1,3	0,8	-0,2	-0,7	-0,6
	MRA	NL					
Landbouw	8	0,6	2,5	-2,8	-4,0	-4,4	-4,2
Delfstoffen	1	0,0	0,1	-0,9	0,0	-0,9	8,4
Industrie	79	5,7	9,6	-1,7	-2,4	1,2	-1,2
Nutsbedrijven	9	0,7	0,7	-0,2	-3,7	2,2	-7,4
Bouw	52	3,7	5,4	0,3	-0,8	-1,9	1,8
Groothandel	86	6,2	6,0	0,9	1,1	0,9	-3,8
Detailhandel	141	10,1	10,7	1,3	2,8	0,2	-3,4
Vervoer en opslag	81	5,9	4,6	0,1	1,6	-2,5	-0,9
Horeca	64	4,6	3,8	1,7	3,7	2,1	3,8
Informatie en communicatie	65	4,7	3,0	3,3	2,5	-1,5	-3,6
Financiële diensten	75	5,4	3,0	1,1	-0,9	-1,8	-2,3
Exploitatie onroerend goed	13	1,0	0,8	1,7	-4,9	-0,4	-0,8
Specialistische zakelijke diensten	121	8,7	6,7	2,5	0,1	1,6	-2,9
Verhuur/overige zakelijke diensten	155	11,2	9,0	3,0	2,6	-1,6	2,1
Openbaar bestuur en overheid	63	4,5	5,6	-0,3	-3,0	-3,7	-4,4
Onderwijs	72	5,2	5,5	1,4	-1,5	0,7	0,3
Gezondheids- en welzijnszorg	194	14,0	15,7	3,3	2,0	0,5	2,1
Cultuur, sport en recreatie	32	2,3	1,8	0,4	1,0	-0,8	-1,9
Overige dienstverlening	27	2,0	2,2	1,2	0,2	-0,2	2,1
Huishoudens	48	3,5	3,2	1,1	1,1	1,6	1,8

* Prognose 2013 en 2014

Bron: Eurostat, OECD, CBS (bewerking TNO)

Bij een beperkte economische groei ontwikkelt de werkgelegenheid zich over het algemeen zeer bescheiden. Werkgevers vangen kleine veranderingen in de vraag op met hetzelfde personeel. Op de arbeidsmarkt trekt de vraag naar werknemers pas aan als de groei van de toegevoegde waarde hoger is dan circa 2 procent. Dan is het bestaande personeel niet meer toereikend en nemen werkgevers

nieuwe mensen aan. Doordat de arbeidsproductiviteit van nature de neiging heeft te stijgen, is er bij een licht positieve ontwikkeling van de toegevoegde waarde toch sprake van een krimp van de werkgelegenheid. Zo ook in de MRA.

Door verschillen in productiviteit en het aantal parttime werkenden, is de verdeling van de werkgelegenheid over de bedrijfstakken anders dan de verdeling van de toegevoegde waarde. De MRA wordt oververtegenwoordigd door dienstverlenende bedrijfstakken waarin de arbeidsproductiviteit beperkt toeneemt en tevens relatief veel parttimebanen voorkomen. Dit is een structureel kenmerk van de economie van de MRA. In de bouw en industrie, bijvoorbeeld, komt weinig parttimewerkgelegenheid voor.

Werkgelegenheid in de MRA per bedrijfstak

Gezondheids- en welzijnszorg is met 194 duizend werkzame personen (14 procent van de gehele MRA) de grootste werkgever in de MRA. Tevens kent de gezondheidszorg werkgelegenheidsgroei in 2011 en 2012; deze groei zet door in 2013 en 2014. De toename van de arbeidsproductiviteit in deze bedrijfstak is relatief laag – zorg is en blijft mensenwerk – zodat bij een beperkte toename van de toegevoegde waarde het aantal werkzame personen toch toeneemt.

Verhuur/overige zakelijke diensten is qua omvang de tweede bedrijfstak, met circa 155 duizend werkzame personen. Deze bedrijfstak omvat het uitzendwezen, en we zien dat in deze bedrijfstak de werkgelegenheid in 2013 en 2014 de ontwikkeling in de gehele economie volgt.

De detailhandel is qua omvang de derde bedrijfstak, met ruim 140 duizend werkzame personen. Ondanks de daling van de toegevoegde waarde in de detailhandel, nam het aantal werkzame personen in deze bedrijfstak toch toe in 2011 en 2012. Dit kan betekenen dat in de detailhandel de lonen onder druk staan, of dat er relatief veel parttimebanen bijkomen. In 2013 en 2014 zal naar verwachting de werkgelegenheid afnemen in de detailhandel. Het effect van achterblijvende consumptie en de opkomst van webshops werken dan met vertraging door bij werkgevers in de detailhandel.

Bij de financiële diensten en informatie en communicatie neemt de werkgelegenheid naar verwachting af in 2013 en 2014, ondanks

de verwachte toename van de toegevoegde waarde. In deze bedrijfstakken neemt de arbeidsproductiviteit derhalve toe.

In de horeca neemt de werkgelegenheid voortdurend toe. Verschillende campagnes van de stad Amsterdam gericht op amusement, dragen bij aan de bloei van de horeca, zowel ten aanzien van de toegevoegde waarde als van de werkgelegenheid.

De bedrijfstak specialistische zakelijke diensten vertoont naar verwachting een afname van de werkgelegenheid, die in lijn is met de verwachte afname van de toegevoegde waarde.

Bedrijfstakken met een duidelijke internationale oriëntatie zoals de industrie, groothandel en vervoer en opslag, maken naar verwachting een krimp van de werkgelegenheid door in 2013 en 2014. Deze bedrijfstakken voelen de concurrentie op exportmarkten en voeren voortdurend de arbeidsproductiviteit op, zodat de inzet van arbeid chronisch onder druk staat. Een bescheiden groei van de toegevoegde waarde in deze bedrijfstakken, zoals we hebben gezien, leidt dan tot krimp van het aantal werkzame personen.

Wij wijzen erop dat arbeidsmarkten vertraagd reageren op de ontwikkeling van de toegevoegde waarde. Het duurt even voordat een verandering in de conjunctuur doorwerkt op de arbeidsmarkt. In de genoemde bedrijfstakken treedt dit effect sterk op. Hier komt bij dat de overheid ook het aantal ambtenaren terugbrengt. De krimp van de werkgelegenheid bij de overheid in 2011 en 2012 wordt in 2013 en 2014 voortgezet, zo wordt verwacht.

Per saldo wordt, evenals in Nederland, een afnemende werkgelegenheid in de MRA verwacht voor 2013 en 2014. Het verschil tussen deze ontwikkeling in de MRA en Nederland is marginaal.

De afname van de werkgelegenheid wordt waarschijnlijk beperkt door de ontwikkeling in de gezondheidszorg, waar een lage groei van de arbeidsproductiviteit en een relatief groot aandeel parttimewerkenden leiden tot een relatief grote toename van het aantal werkzame personen. Voor de overige zakelijke diensten geldt dat het uitzendwezen als eerste reageert op een beginnend herstel van de conjunctuur.

Voor de grote bedrijfstakken in de marktsector, zoals de industrie, groothandel en financiële diensten, geldt dat zowel de vertraagde doorwerking van de conjunctuur als de concurrentie op de wereldmarkt de vraag naar werkgelegenheid drukt. Bij een zeer gematigde ontwikkeling van de toegevoegde waarde leidt dit in absolute termen tot een afname van de werkgelegenheid.

1.7 Conclusie

De internationale conjunctuur verbetert en dat wordt ook zichtbaar in de Metropoolregio Amsterdam (MRA). De verwachting is dat de MRA in 2014 de 'dubbele dip' van 2009 en 2012 achter zich laat. Voor 2013 wordt nog een nulgroei verwacht en voor 2014 een beperkte toename van het bruto regionaal product (brp) van 0,5 procent. In vergelijking met andere Europese metropolen in Noordwest-Europa valt dit herstel tegen: deze laten een vlotter herstel zien.

Er zijn verschillende oorzaken voor de achterblijvende ontwikkeling in de MRA ten opzichte van andere Europese metropolen. Ten eerste is de recessie die Nederland heeft geraakt niet aan de MRA voorbijgegaan. De ontwikkeling van grootstedelijke regio's wordt over het algemeen voor een deel bepaald door de nationale economische ontwikkeling. Daarnaast is gebleken dat de MRA, ondanks haar internationale karakter, voor een relatief groot deel juist afhankelijk van de binnenlandse vraag is. De extra groei van de MRA ten opzichte van de nationale groei tot 2008 (daarna loopt dit verschil terug) is juist gevoed geweest door binnenlandse factoren en niet door internationale factoren. Daarvan zijn er in dit hoofdstuk verschillende benoemd, waaronder consumptie en export. De MRA is relatief sterk afhankelijk van de Nederlandse consument. Veel goederen en diensten die in de MRA worden geproduceerd zijn voor consumenten in Nederland bedoeld (deze worden uiteindelijk door Nederlandse huishoudens geconsumeerd), zoals de food-industrie in Zaanstreek, de horeca, telecomdiensten, financiële diensten en vakantievluchten van Schiphol. De teruglopende bestedingen van een terughoudende Nederlandse consument werken daardoor extra door in de afzet van bedrijven in de MRA. Daarnaast werkt een aantrekkelijke export, voortvloeiend uit de groei van de wereldhandel, relatief meer door in industriële regio's in Nederland als Noord-Brabant dan in de MRA.

Er zijn nu ook meer structurele factoren te benoemen die de groei van de MRA neerwaarts beïnvloeden. De financiële diensten, de grootste bedrijfstak in de MRA, kromp in 2011 en 2012, en maakt naar verwachting voorzichtig herstel door in 2013 en 2014. Deze bedrijfstak koopt echter minder in bij andere bedrijfstakken in de regio, zoals de specialistische zakelijke diensten en informatie en communicatie. Naar verwachting zullen deze bedrijfstakken dan ook krimpen. Datzelfde geldt voor de detailhandel. Hier speelt vermoedelijk een proces van Schumpeteriaanse creatieve destructie. De komst van de webshop raakt de fysieke detailhandel, waardoor de toegevoegde waarde per saldo krimpt. De bedrijfstakken overheid en cultuur, sport en recreatie krimpen naar verwachting als gevolg van bezuinigingen. Bij de zorg wordt een kleinere stijging van de groei verwacht als gevolg van budgetbeperkingen. De industrie maakt in 2013 en 2014 naar verwachting een stabiele groei door.

Het verwachte matige herstel is te weinig om de vraag naar werknemers te laten toenemen. De arbeidsmarkt volgt over het algemeen met enige afstand de conjunctuur. Door het huidige, beperkte herstel neemt het aantal werkzame personen af in 2013 en 2014. Deze afname is weliswaar beperkt (-0,7 in 2013 en -0,6 procent in 2014), maar genoeg om de werkloosheid flink te laten oplopen in 2013 en 2014.

2. De arbeidsmarkt van de Metropoolregio Amsterdam

2.1 Inleiding

In hoofdstuk 1 is de regionale economie gezien vanuit internationaal perspectief, met aandacht voor bijvoorbeeld bestedingen als export en consumptie (vraagzijde). Een belangrijke conclusie is dat het herstel lijkt ingezet, zij het met mate: in 2014 is de groei naar verwachting 0,5 procent. In dit hoofdstuk kijken we naar de ontwikkeling van de arbeidsmarkt van de Metropoolregio Amsterdam (MRA). Het herstel van economische groei zal niet direct tot een groei van de werkgelegenheid leiden. Zo trekt de vraag naar arbeid doorgaans pas aan als de groei van het bruto regionaal product (brp) 2 procent of hoger is (dit is 1,5 procentpunt meer dan de prognose voor 2014). De arbeidsproductiviteit neemt structureel immers trendmatig toe en maakt dat met minder mensen meer kan worden geproduceerd. Bovendien is er een vertraagde reactie van werkgevers op de conjunctuur; het duurt even voor krimp of herstel leidt tot minder respectievelijk meer banen. Kortom, een afnemende vraag naar arbeid zal de werkloosheid doen oplopen en ook nog vertraagd doorwerken.

In dit hoofdstuk houden we verschillende aspecten van het arbeidsaanbod tegen het licht. Ten eerste het opleidingsniveau. De mate waarin mensen al dan niet deelnemen aan het arbeidsproces, is mede ingegeven door hun kwalificaties in verhouding tot hun werk. Dit beschouwen we aan de hand van de genoten opleiding, onderverdeeld in lager, middelbaar en hoger geschoold. Het opleidingsniveau is bekend voor een lange reeks van jaren, per deelregio voor zowel de potentiële beroepsbevolking als de werkzame en de werkloze beroepsbevolking. Hierdoor kunnen we nagaan hoe de vraag naar arbeid wordt vervuld door het aanbod en hoe de werkloosheid bij een achterblijvende vraag verdeeld wordt naar opleiding en regio. Tevens werpen we een blik op de

ruimtelijke integratie van de deelregio's binnen de MRA, door degenen die in de regio wonen en werken aan elkaar te koppelen (woon-werkverkeer).²

Kader 2.1 Hoe is de arbeidsmarkt opgebouwd?

Alle mensen tussen de 15 en 64 jaar worden tot de potentiële beroepsbevolking gerekend. Zij zouden in potentie kunnen werken. Kinderen onder de 15 jaar (leerplicht) en ouderen vanaf 65 jaar (pensioen) zijn hiervan vrijgesteld. Maar niet iedereen die zou kunnen werken doet of wil dat ook, door bijvoorbeeld langdurige ziekte of zorg voor de kinderen. Zij vallen onder de noemer niet-beroepsbevolking. Degenen die zich wel aanbieden op de arbeidsmarkt worden samen de beroepsbevolking genoemd. Deze bestaat uit degenen die daadwerkelijk werken, en uit de werklozen die op zoek zijn naar een baan.

Omdat absolute getallen vaak moeilijk te interpreteren zijn, wordt de arbeidsmarkt geanalyseerd met behulp van een aantal verhoudingsgetallen. De werkloosheid wordt uitgedrukt in een percentage: het aantal werklozen gedeeld door de beroepsbevolking. De brutoparticipatiegraad is het aandeel van de beroepsbevolking in de potentiële beroepsbevolking. Deze maakt duidelijk hoe groot het deel van de bevolking is dat in potentie zou kunnen werken maar dit niet doet, wil of kan. De nettoparticipatiegraad geeft aan hoeveel procent van de potentiële beroepsbevolking een baan heeft.

De participatiegraad wordt niet alleen bepaald door economische ontwikkelingen. Als het economisch goed gaat, zijn meer mensen bereid zich aan te bieden op de arbeidsmarkt. Echter, ook structurele factoren zoals demografische, culturele en institutionele aspecten bepalen de participatiegraad. De manier waarop gezinstaken zijn verdeeld, bepaalt

² De cijfers over opleiding en COROP-gebied (oorspronkelijk afkomstig uit de Enquête Beroepsbevolking) zijn aangevuld met cijfers uit het Bestand Hoogste Opleidingen (beide gegevens komen van het CBS). De eerste bron is een steekproef, de tweede een telling. Door gebruik te maken van het Bestand Hoogste Opleidingen is vooral het aandeel hoger opgeleiden in de beroepsbevolking van Amsterdam naar beneden bijgesteld en het aandeel lager opgeleiden naar boven.

bijvoorbeeld de mate waarin vrouwen zich aanbieden op de arbeidsmarkt. De werkloosheid (uitgedrukt als percentage van de beroepsbevolking) wordt vooral door conjuncturele ontwikkelingen bepaald.

Het onderstaande schema toont aan hoe het arbeidsaanbod is onderverdeeld.

(aantallen x 1.000; 2013)		Totale bevolking 2.399	De <i>brutoparticipatiegraad</i> is de beroepsbevolking gedeeld door potentiële beroepsbevolking
0-15 jarigen 65 jaar en ouder 767	Potentiële beroepsbevolking 15-64 jarigen 1.632		De <i>nettoparticipatiegraad</i> is de werkende beroepsbevolking als percentage van de bevolking 15-64 jaar
	Niet-actieve beroepsbevolking 426	Beroepsbevolking 1.206	Het <i>werkloosheidspercentage</i> is het aantal werklozen gedeeld door de beroepsbevolking
	Werklozen 106	Werkenden 1.100	

2.2 Bevolkingsontwikkeling van de MRA

De bevolking van de MRA groeide in 2012 met 0,8 procent naar bijna 2,4 miljoen inwoners (tabel 2.1). Dat is 14,2 procent van de totale bevolking van Nederland. Volgens de prognose van het CBS is de groei van de bevolking van de MRA 0,7 procent in zowel 2013 als 2014. Voor Nederland wordt in 2014 een terugval van de bevolkingsgroei verwacht tot afgerond 0 procent.

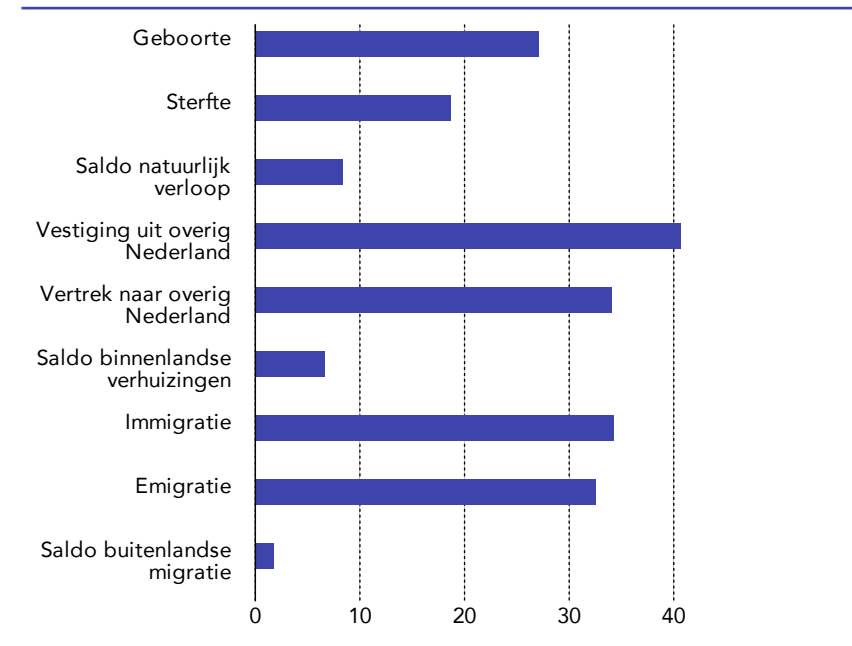
In diverse periodes heeft de MRA een hogere bevolkingsgroei dan Nederland. Algemeen reageert de bevolkingsgroei met vertraging op de economische ontwikkeling: waar minder werk is, vertrekken mensen naar andere regio's om werk te zoeken en is de gezinsuitbreiding beperkter. Ondanks de teruggelopen woningniewbouw en de vastgelopen woningmarkt (waardoor er minder woonruimte beschikbaar komt) blijft de bevolking van de MRA toenemen. Hierdoor stijgen de huizenprijzen.

Tabel 2.1 Bevolkingsomvang Nederland, Metropoolregio Amsterdam en deelregio's
Jaargemiddelde x 1.000, 2012; gemiddelde jaarlijkse groei per tijdvak/jaar, 2005-2014*

	2012	2005-2008	2009-2012	2012	2013*	2014*
	x 1.000	gemiddelde jaarlijkse groei in %				
Nederland	16.754	0,3	0,5	0,4	0,5	0,0
Metropoolregio Amsterdam	2.382	0,6	0,9	0,8	0,7	0,7
Amsterdam	795	0,4	1,4	1,2	1,2	0,4
Almere/Lelystad	270	1,3	1,1	1,0	1,0	1,2
Gooi en Vechtstreek	245	0,1	0,2	0,1	0,0	0,9
Regio Haarlem	223	0,1	0,6	0,6	0,7	0,9
Regio Haarlemmermeer	203	2,1	0,8	0,4	0,3	0,9
IJmond	194	0,5	0,4	0,1	-0,1	0,4
Waterland	166	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2
Zaanstreek	165	0,7	0,8	0,8	0,8	0,7
Overig Amstel-Meerlanden	122	0,2	1,2	1,2	1,1	0,4

* Prognose 2013 en 2014
Bron: CBS (bewerking TNO)

Figuur 2.1 Bevolkingsontwikkeling Metropoolregio Amsterdam naar component
Aantal x 1.000; 2012

Bron: CBS (bewerking TNO)

In deelregio Amsterdam is de bevolkingsgroei positief. De bevolking is in december 2012 de grens van 800 duizend inwoners gepasseerd. De groei in deze deelregio is ook in 2013 volgens de prognose met 1,2 procent betrekkelijk hoog, maar valt in 2014 terug tot 0,4 procent. Ook in Almere/Lelystad, de deelregio met relatief de meeste woonruimte, is de bevolkingsgroei betrekkelijk hoog. De groei ligt in 2013 en 2014 respectievelijk op 1 en 1,2 procent.

De bevolking van de MRA neemt vooral toe door het saldo van geboorte en sterfte (natuurlijk verloop) (zie figuur 2.1). Het saldo van de binnenlandse migratie draagt eveneens substantieel bij aan de bevolkingsgroei van de MRA. Het saldo van de buitenlandse migratie is betrekkelijk gering. De cijfers naar component (immigratie, emigratie en natuurlijk verloop) laten zien dat de MRA een regio is die mensen aantrekt uit zowel overig Nederland als uit de rest van de wereld. De aanwas vanuit overig Nederland is waarschijnlijk mede toe te schrijven aan de aantrekkingskracht van de universiteiten.

2.3 Arbeidsparticipatie en werkloosheid

Participatie

De brutoparticipatie van de MRA blijft door de verminderde vraag naar arbeid onder de 74 procent van de potentiële beroepsbevolking. De groei van de brutoparticipatiegraad (figuur 2.2) neemt af en het is niet te verwachten dat deze de komende jaren stijgt. Jarenlang kon de brutoparticipatie stijgen door de relatief hoge vraag naar werknemers, maar door de huidige, zwakke vraag raakt een deel van de werkzoekenden ontmoedigd bij het zoeken naar werk.

De nettoparticipatie, het aandeel van de bevolking 15-64 jaar dat werkt in een baan van minimaal 12 uur per week, daalt. In de jaren 2008-2014 daalt de nettoparticipatie met circa 3 procentpunten, hetgeen fors is. Als absoluut aantal blijft het aantal werkzamen (vanuit de beroepsbevolking) min of meer stabiel, namelijk variërend van 1.118 duizend in 2011 tot naar verwachting 1.103 duizend in 2014.

Werkloosheid

Vanwege de matige groei van de toegevoegde waarde krimpt de vraag naar werkzame personen (de arbeidsvraag) naar verwachting in 2013 en 2014. Anderzijds neemt het arbeidsaanbod in de MRA voortdurend toe (tabel 2.2): de bevolking en de potentiële

Tabel 2.2 Arbeidsaanbod Metropoolregio Amsterdam 2008-2014*

	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014*
	<i>x 1.000</i>						
Bevolking	2.298	2.319	2.343	2.364	2.382	2.399	2.414
Potentiële beroepsbevolking	1.581	1.595	1.610	1.619	1.622	1.632	1.642
Beroepsbevolking	1.155	1.168	1.178	1.186	1.194	1.206	1.213
Werkzamen	1.113	1.108	1.113	1.118	1.114	1.100	1.103
Werklozen	42	60	65	68	80	106	110
Overige beroepsbevolking	426	428	432	433	428	426	429
	<i>percentage</i>						
Arbeidsaanbod	68,8	68,8	68,7	68,5	68,1	68,0	68,0
Brutoparticipatie**	73,0	73,2	73,2	73,2	73,6	73,9	73,9
Nettoparticipatie	70,4	69,5	69,1	69,1	68,7	67,4	67,2
Werkloosheid (%)	3,7	5,1	5,6	5,7	6,7	8,8	9,1
Non-participatie**	27,0	26,8	26,8	26,8	26,4	26,1	26,1
	<i>jaarlijkse groei in %</i>						
Bevolking	-	1,0	1,0	0,9	0,8	0,7	0,7
Potentiële beroepsbevolking	-	0,9	0,9	0,6	0,2	0,6	0,6
Beroepsbevolking	-	1,1	0,9	0,7	0,7	1,0	0,6
Werkzamen	-	-0,4	0,4	0,5	-0,4	-1,3	0,3
Overige beroepsbevolking	-	0,3	1,0	0,3	-1,3	-0,4	0,6

* Prognose 2013 en 2014

** Brutoparticipatie en non-participatie tellen op tot 100.

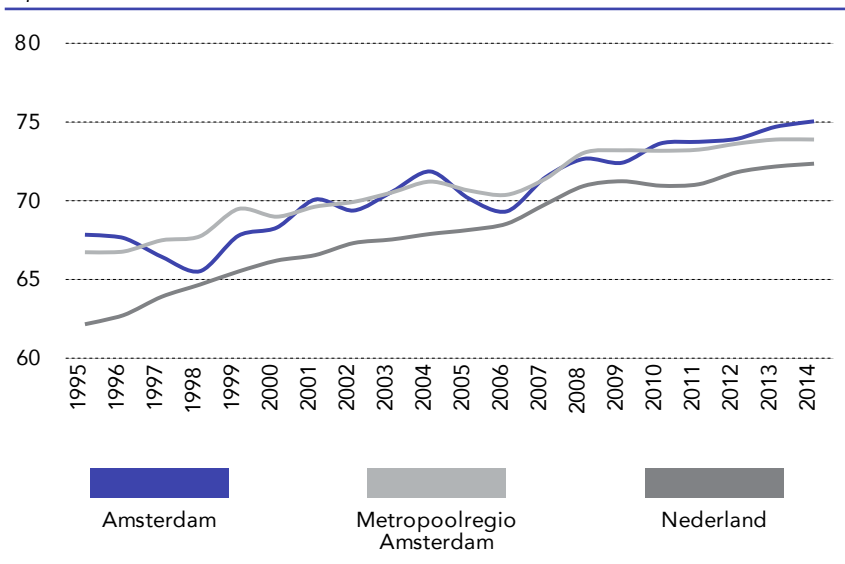
Bron: CBS (bewerking TNO)

beroepsbevolking (de leeftijdsgroep 15-64 jaar) blijven groeien, ook in 2013 en 2014. Bij een trendmatig toenemend arbeidsaanbod neemt de werkloosheid daarom flink toe, tot naar verwachting 8,8 procent in 2013 en 9,1 procent in 2014. Het aantal werklozen is naar verwachting in 2013 meer dan 100 duizend en komt in deze prognose in 2014 uit op 110 duizend in de MRA. Het totale arbeidsvolume neemt naar verwachting af in 2014, als gevolg van een naar verwachting stijgende arbeidsproductiviteit en een lichte, trendmatige stijging van het aantal parttime werkenden. Indien de groei na 2014 ook relatief laag blijft, krijgt de werkloosheid vermoedelijk een structureel karakter.

De jaarlijkse stroom nieuwe studenten naar de MRA zorgt voor nieuw, goed opgeleid arbeidsaanbod. Daardoor ontstaat druk

Figuur 2.2 Brutoparticipatiegraad Nederland, Metropoolregio Amsterdam en Amsterdam

In procenten; 1995-2014*

*Prognose 2013 en 2014
Bron: CBS (bewerking TNO)

Tabel 2.3 Werkloosheid Metropoolregio Amsterdam naar regio

Omvang x 1.000; als percentage van de beroepsbevolking; 2010-2014*

	2012	2010	2011	2012	2013*	2014*
	x 1.000	%				
Nederland	512	5,4	5,4	6,4	8,5	9,3
Metropoolregio Amsterdam	80	5,6	5,7	6,7	8,8	9,1
Almere/Lelystad	12	6,9	7,1	8,8	11,6	12,4
Amsterdam	34	6,7	7,1	7,9	10,4	10,5
Overig Amstel-Meerlanden	4	5,2	5,0	6,8	8,9	9,6
Zaanstreek	5	5,2	5,2	6,6	8,1	9,3
Regio Haarlem	6	4,8	3,8	5,8	7,9	7,5
IJmond	5	4,4	5,6	5,4	7,6	8,6
Regio Haarlemmermeer	5	4,2	4,0	5,3	7,0	7,3
Waterland	4	3,8	4,1	4,7	6,4	6,9
Gooi en Vechtstreek	5	4,4	4,5	4,4	5,2	4,8

* Prognose 2013 en 2014
Bron: CBS (bewerking TNO)

op zittende werknemers. De kansen op de arbeidsmarkt voor met name lager opgeleiden worden in deze omstandigheden kleiner. Daartegenover staat dat een dergelijke arbeidsmarkt, met veel aanbod van goed opgeleide werknemers, ondernemers zal aantrekken waardoor de vraag naar goed opgeleide werknemers weer toeneemt. Het stimuleren van ondernemerschap en het aantrekken van buitenlandse bedrijven zijn daarom van groot belang in het regionaal-economisch beleid van de MRA.

De werkloosheid stijgt naar verwachting in deelregio Almere/Lelystad fors van 6,9 procent in 2010 naar 12,4 procent in 2014 (tabel 2.3). In Amsterdam komt de werkloosheid in 2013 en 2014 naar verwachting boven de 10 procent uit. De cijfers laten zien dat de grootste toename van de werkloosheid tussen 2012 en 2013 plaatsvond en dat deze ook in absolute zin fors is in de deelregio's Almere/Lelystad en Amsterdam. In deze deelregio's kan een voortdurend lage economische groei leiden tot omvangrijke, structurele werkloosheid. In de overige deelregio's is van dergelijke grote getallen vooralsnog geen sprake. In Gooi en Vechtstreek blijft de werkloosheid, ondanks de lage economische groei, beperkt tot 5 procent.

2.4 Participatie en werkloosheid naar opleiding

Arbeidsaanbod naar opleiding: overzicht

De bevolking 15-64 jaar in de MRA bestaat uit ruim 1,6 miljoen personen, waarvan 461 duizend lager, 544 duizend middelbaar en 617 duizend hoger opgeleiden (tabel 2.4). De brutoparticipatiegraden en de werkloosheid van hoger en lager opgeleiden vertonen een tegengesteld patroon. Bij de lager opgeleiden is de participatiegraad laag en de werkloosheid hoog; bij hoger opgeleiden is dit juist omgekeerd. Om de brutoparticipatiegraad van lager opgeleiden met 20 procent te verhogen, zouden er 92 duizend banen voor hen gecreëerd moeten worden in de MRA. Er zijn nog 214 duizend lager opgeleiden die geen werk hebben of die werk zoeken; het onbenutte arbeidsaanbod bevindt zich hier.

Beroepsbevolking naar opleiding

Het aandeel hoogopgeleiden in de beroepsbevolking van de MRA is in vergelijking met Nederland relatief hoog: 46 procent in de MRA tegenover 38 procent gemiddeld in Nederland (tabel

Tabel 2.4 Opbouw arbeidsaanbod naar opleidingsniveau Metropoolregio

Amsterdam

Aantal x 1.000; als percentage van de (potentiële) beroepsbevolking; 2012

	Totaal	Laag	Middelbaar	Hoog
	x 1.000			
Potentiële beroepsbevolking	1.622	461	544	617
Beroepsbevolking	1.194	247	398	549
Werkzamen	1.114	224	367	522
Werklozen	80	23	31	27
Overige beroepsbevolking	428	214	146	68
	%			
Potentiële beroepsbevolking	100	100	100	100
Beroepsbevolking	74	54	73	89
Werkzamen	69	49	68	85
Werklozen	6,7	9,2	7,7	4,9
Overige beroepsbevolking	26	46	27	11

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

2.5). Bovendien is het aandeel hoogopgeleiden in de MRA in de periode 2009-2012 sneller gegroeid (plus 1,9 procent in totaal) dan gemiddeld in Nederland (plus 1,2 procent). Dit reflecteert de trend waarbij steden met culturele voorzieningen, universiteiten en een omvangrijke arbeidsmarkt in toenemende mate aantrekkelijk worden voor met name hoger opgeleiden.

Hoogopgeleiden vormen in de MRA door deze voortdurende agglomeratie tevens het grootste segment (46 procent) van de beroepsbevolking. Middelbaar opgeleiden beslaan 33 procent van het arbeidsaanbod en laagopgeleiden 21 procent.

De samenstelling van de beroepsbevolking is in de deelregio's vrij divers dankzij de ruimtelijke sortering van inwoners naar opleidingsniveau. Almere/Lelystad, Zaanstreek, Waterland, Regio Haarlemmermeer en IJmond hebben relatief veel laagopgeleiden, namelijk tussen de 25 en 30 procent van de beroepsbevolking. Het aandeel hoogopgeleiden is het grootst in Amsterdam, gevolgd door Overig Amstel-Meerlanden, Regio Haarlem en Gooi en Vechtstreek. Tussen Amsterdam enerzijds en Zaanstreek anderzijds is sprake van een divergerende trend: in Amsterdam neemt het aandeel hoogopgeleiden verder toe, namelijk 1,7 procent tussen

Tabel 2.5 Beroepsbevolking per deelregio naar opleidingsniveau; verandering

aandeel hoogopgeleiden

Aandeel in procenten, 2012; toename in procentpunten, 2009-2012

	Laag	Middelbaar	Hoog	Hoog 2009-2012
	aandeel in %			toename in % punt
Nederland	25	37	38	1,2
Metropoolregio Amsterdam	21	33	46	1,9
Amsterdam	19	29	52	1,7
Overig Amstel-Meerlanden	16	34	51	1,2
Regio Haarlem	19	33	48	1,4
Gooi en Vechtstreek	17	35	48	3,6
IJmond	25	38	37	4,0
Regio Haarlemmermeer	24	39	37	1,3
Waterland	26	40	34	1,5
Almere/Lelystad	30	40	31	1,5
Zaanstreek	28	40	31	-0,3

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

2009-2012; in Zaanstreek neemt deze licht af, met 0,3 procent in de gehele periode.

Binnen de MRA is derhalve sprake van een toenemende concentratie van hoger opgeleiden, waarbij in de ene helft van de deelregio's het aandeel hoger opgeleiden hoger is dan het landelijk gemiddelde, en in de andere helft het aandeel *lager opgeleiden* hoger is dan in Nederland. De tendens waarbij *hoger opgeleiden* samen clusteren (bijvoorbeeld vanuit Nederland naar de MRA) geldt ook binnen een viertal deelregio's. Dit is een sterke aanwijzing dat de MRA een samenhangend woon-werkgebied is, waarin het complete spectrum van woonmilieus wordt aangeboden en waarbinnen ruimtelijke segmentatie optreedt. Hoger opgeleiden kiezen voor de aantrekkelijker geachte woonomgevingen met meer woningen in het duurdere segment. Lager en middelbaar opgeleiden vestigen zich in de wat meer perifere gebieden binnen de MRA.

Arbeidsparticipatie naar opleiding

De brutoparticipatie onder laagopgeleiden is relatief laag in vergelijking met middelbaar en hoogopgeleiden. Dit is een landelijk

Tabel 2.6 Brutoparticipatiegraad naar opleidingsniveau*In procenten; 2012*

	Totaal	Laag	Middelbaar	Hoog
	%			
Nederland	72	54	74	90
Metropoolregio Amsterdam	74	54	73	89
Regio Haarlemmermeer	77	61	78	92
IJmond	74	56	78	91
Amsterdam	74	50	71	92
Overig Amstel-Meerlanden	74	56	68	88
Regio Haarlem	73	53	70	87
Gooi en Vechtstreek	73	53	73	86
Almere/Lelystad	73	57	78	90
Waterland	72	54	77	90
Zaanstreek	71	53	76	92

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

fenomeen. Echter, de participatiegraad onder laagopgeleiden in Amsterdam is met 50 procent uitzonderlijk laag. Daarentegen is de participatiegraad van hoogopgeleiden in Amsterdam relatief hoog. Hetzelfde geldt voor Regio Haarlemmermeer, IJmond en Zaanstreek.

De brutoparticipatiegraad van hoogopgeleiden is relatief constant; deze varieert van 86 procent in Gooi en Vechtstreek tot 92 procent in Regio Haarlemmermeer, Amsterdam en Zaanstreek. In deze categorie is de brutoparticipatie nagenoeg maximaal. De brutoparticipatie onder lager opgeleiden varieert sterker, namelijk van 50 procent in Amsterdam tot 61 procent in Regio Haarlemmermeer. De bekende tweedeling op de arbeidsmarkt is het meest uitgesproken in Amsterdam, waar het verschil in participatie tussen lager en hoger opgeleiden 42 procentpunten bedraagt. Bijna alle hoger opgeleiden werken of zijn op zoek naar werk, terwijl dat slechts voor de helft van de lager opgeleiden geldt. Bovendien is de werkloosheid onder lager opgeleiden hoger. Deze bedroeg in 2012 13 procent, zodat van de lager opgeleide bevolking 15-64 jaar, 37 procent werkt.

De in de editie *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2012* voorspelde krapte op de arbeidsmarkt voor hoog-

Tabel 2.7 Werkloosheid naar opleidingsniveau en deelregio*Als percentage van de beroepsbevolking per opleidingsniveau; 2012*

	Totaal	Laag	Middelbaar	Hoog
	%			
Nederland	6,4	9	7	4
Metropoolregio Amsterdam	6,7	9	8	5
Almere/Lelystad	8,8	13	9	4
Amsterdam	7,9	11	9	6
Overig Amstel-Meerlanden	6,8	7	8	6
Zaanstreek	6,6	9	7	4
Regio Haarlem	5,8	6	7	5
IJmond	5,4	7	6	3
Regio Haarlemmermeer	5,3	5	6	4
Waterland	4,7	4	5	4
Gooi en Vechtstreek	4,4	6	5	3

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

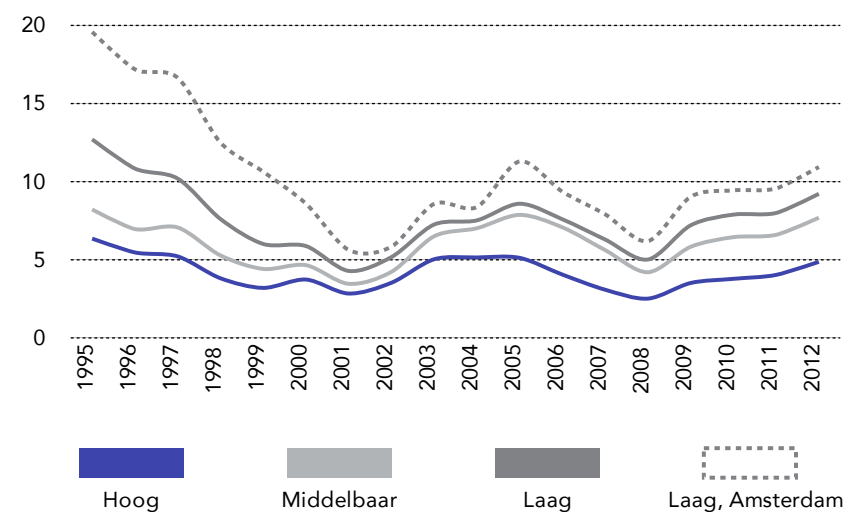
opgeleiden, geldt dus ook voor 2012 en naar alle waarschijnlijkheid voor de jaren daarna. Dat wil zeggen, de mogelijkheden om de arbeidsinzet van hoogopgeleiden te vergroten, zijn praktisch afwezig: hoogopgeleiden zijn al grotendeels aan het werk en de werkloosheid onder hen ligt in sommige deelregio's (Gooi en Vechtstreek en IJmond) onder het niveau van frictiewerkloosheid. Het aanbod van hoger opgeleiden ten behoeve van hernieuwde economische ontwikkelingen zal dus ergens anders vandaan moeten komen. De trek naar steden van met name hoogopgeleiden (voortgaande urbanisatie) biedt hier een natuurlijke oplossing. Lager opgeleiden in Amsterdam worden van de arbeidsmarkt verdrongen door werkzoekenden vanuit de rest van de MRA (via woon-werkverkeer) en vanuit de rest van Nederland (via migratie).

Werkloosheid naar opleiding

De totale werkloosheid in de MRA lag in 2012 boven het gemiddelde van Nederland. De werkloosheidspercentages zijn vooral hoog in de deelregio's Almere/Lelystad en Amsterdam. In Overig Amstel-Meerlanden en Zaanstreek is het percentage werklozen enigszins hoger dan landelijk. In Almere/Lelystad en Amsterdam springt vooral de werkloosheid onder laagopgeleiden in het oog. Met werkloosheidspercentages van respectievelijk 13 en 11 procent

Figuur 2.3 Werkloosheid naar opleidingsniveau Metropoolregio Amsterdam en onder laagopgeleiden Amsterdam

In procenten; 1995-2012

Bron: CBS (bewerking TNO)

zitten deze regio's boven het landelijk en MRA-gemiddelde voor laagopgeleiden. Het percentage hoger opgeleide werklozen is relatief laag. In Nederland is dit 4 procent; daaronder wordt de arbeidsmarkt als krap aangeduid. In IJmond en Gooi en Vechtstreek ligt de werkloosheid onder hoogopgeleiden op een zeer lage 3 procent.

Het verloop van de werkloosheid volgt na twee opeenvolgende jaren van economische krimp in 2012-2013 een bekend patroon, namelijk oplopend, terwijl herstel zich al aankondigt. De opwaartse beweging van de werkloosheid geldt voor hoger, middelbaar en lager opgeleiden in de gehele MRA. De variatie van de werkloosheid door de jaren heen is onder lager opgeleiden het hoogst, met name in Amsterdam. De werkloosheid onder deze groep lag in 1995 op circa 20 procent; de laatste jaren stijgt deze weer het snelst in de MRA (figuur 2.3).

2.5 Wonen en werken naar deelregio

De grote concentraties werkzame personen zijn te vinden in deelregio Amsterdam, gevolgd door Regio Haarlemmermeer, Gooi en Vechtstreek en Almere/Lelystad (tabel 2.8). Zowel de bevolking als de werkgelegenheid in Amsterdam is de laatste vijftien jaar aanzienlijk toegenomen, zodat Amsterdam een grote woon-werkconcentratie is geworden. Het aantal werkenden is echter sneller toegenomen dan het inwoneraantal van Amsterdam, waardoor de inkomende pendel fors is gestegen. De inkomende pendel in Amsterdam bedroeg in 2012 naar schatting 310 duizend

Tabel 2.8 Woon-werkbalans Metropoolregio Amsterdam

Aantal werkzame personen x 1.000, tenzij anders aangegeven; 2012

	Amsterdam	Regio Haarlemmermeer	Gooi en Vechtstreek	Almere/Lelystad	Regio Haarlem	IJmond	Overig Amstel-Meerlanden	Zaanstreek	Waterland
Arbeidsplaatsen	596	176	119	106	96	85	83	65	60
woont in eigen regio	286	52	59	63	46	46	17	32	33
Inkomende pendel	310	124	61	43	50	39	67	33	27
waarvan MRA	145	60	22	12	24	11	30	14	8
waarvan buiten MRA	165	64	39	31	26	29	36	19	19
Werkzame beroepsbevolking	393	96	108	124	98	88	54	72	75
werkt in eigen regio	286	52	59	63	46	46	17	32	33
Uitgaande pendel	107	44	49	61	52	43	38	39	42
waarvan MRA	61	30	23	41	40	31	32	32	36
waarvan buiten MRA	46	14	26	20	12	12	6	7	6
Inkomend - Uitgaand	203	80	11	-18	-2	-3	29	-7	-15
Woont/werkt in eigen regio (%)	48	30	49	59	48	54	20	49	55
Woont in overig MRA	24	34	19	11	25	13	36	22	14
Woont buiten MRA	28	37	32	30	27	34	44	29	31

Bron: CBS (bewerking TNO)

Tabel 2.9 Woon-werkverkeer tussen deelregio's in de Metropoolregio Amsterdam en buiten MRA

Aantal personen x 1.000; 2012

	Amsterdam	Regio Haarlemmermeer	Gooi en Vechtstreek	Almere/Lelystad	Regio Haarlem	IJmond	Overig Amstel-Meerlanden	Zaanstreek	Waterland	Overig NL	Totaal vraag
Amsterdam	286	17	14	22	16	9	23	19	25	165	596
Regio Haarlemmermeer	21	52	3	4	16	5	6	3	2	64	176
Gooi en Vechtstreek	8	1	59	10	1	0	1	0	1	39	119
Almere/Lelystad	5	0	4	63	0	0	1	0	1	31	106
Regio Haarlem	5	5	0	0	46	11	1	1	1	26	96
IJmond	2	1	0	0	4	46	0	3	1	29	85
Overig Amstel-Meerlanden	14	5	3	3	2	1	17	1	2	36	83
Zaanstreek	4	0	0	1	1	3	0	32	4	19	65
Waterland	3	0	0	0	0	1	0	4	33	19	60
Overig NL	46	14	26	20	12	12	6	7	6		
Totaal aanbod	393	96	108	124	98	88	54	72	75		

Bron: CBS (bewerking TNO)

personen, waarvan er 165 duizend van buiten de MRA afkomstig zijn. De overige 145 duizend wonen elders in de MRA. De tweede werkgelegenheidsconcentratie, Regio Haarlemmermeer, trok in 2012 elke dag een inkomende pendel van 124 duizend werkzame personen.

IJmond, Regio Haarlem en Zaanstreek hebben een beperkt negatief pendelsaldo (inkomende minus uitgaande pendel), waardoor de woonfunctie overheerst. Absoluut gesproken is het een beperkt negatief pendelsaldo. De deelregio's waar de woonfunctie sterk overheerst, zijn Almere/Lelystad en Waterland. Almere/Lelystad had in 2012 ruim 60 duizend uitgaande werkzame personen, waarvan ruwweg twee derde in de MRA werkt. De uitgaande pendel van de overige deelregio's ligt ruwweg rond de 40 tot 50 duizend werkzame personen.

De MRA is een samenhangend woon- en werkgebied. Amsterdam, Regio Haarlemmermeer, Gooi en Vechtstreek en Almere/Lelystad herbergen de grootste concentraties werkgelegenheid. Echter, in de deelregio en kernstad Amsterdam is veel meer werkgelegenheid (596 duizend) dan dat er werkende mensen wonen (394 duizend). Van de 394 duizend personen die in Amsterdam wonen, werken er 286 duizend in Amsterdam zelf en 21 duizend in Regio Haarlemmermeer. In Overig Amstel-Meerlanden werken er nog eens 14 duizend, maar in de overige deelregio's werken niet veel Amsterdammers. Amsterdammers zijn daarmee qua werk behoorlijk op de eigen stad gericht.

Daarentegen, in omgekeerde richting, wonen er in verschillende deelregio's meer dan 20 duizend personen die in Amsterdam werken. Dit zijn Waterland (voormalige overlooppogemeente Purmerend), Overig Amstel-Meerlanden (onder andere Diemen) en Almere/Lelystad. Dit zijn de deelregio's waar woningen voor Amsterdammers zijn gebouwd. Echter, ook met de andere deelregio's, die in het verleden geen officiële overlooppogemeente voor Amsterdam hadden, zijn er substantiële stromen van circa 15-20 duizend werkzame personen op Amsterdam als werkcentrum gericht. Deze stromen zijn vooral gestuurd door de woonvoorkeuren van degenen die in Amsterdam werken. Substantiële stromen (groter dan 10 duizend personen) buiten Amsterdam zijn te vinden tussen Regio Haarlem en Regio Haarlemmermeer (16 duizend), IJmond en Regio Haarlem (11 duizend) en Gooi en Vechtstreek en Almere/Lelystad (10 duizend). Tussen de andere deelregio's ontbreken stromen, zoals tussen IJmond en Gooi en Vechtstreek. De relaties met overig Nederland betreffen Utrecht, de Kop van Noord Holland (Hoorn-Enkhuizen) en overlooppogemeenten zoals Heerhugowaard, Purmerend en Leiden/Den Haag.

2.6 Conclusie

Door de verwachte trage groei van het bruto regionaal product, blijft de vraag op de arbeidsmarkt waarschijnlijk zwak. Hierdoor zal de werkloosheid in de Metropoolregio Amsterdam (MRA) verder oplopen, van 8,8 procent in 2013 tot 9,1 procent van de beroepsbevolking in 2014. De werkloosheid concentreert zich in relatief sterke mate in de deelregio's Amsterdam en Almere/Lelystad.

Bij een blijvend lage groei na 2014, krijgt de werkloosheid vermoedelijk een structureel karakter.

Het aandeel hoogopgeleiden in de beroepsbevolking van de MRA is in vergelijking met Nederland als geheel relatief hoog: 46 procent in de MRA tegenover 38 procent gemiddeld in Nederland. Bovendien is het aandeel hoogopgeleiden in de MRA in de periode 2009-2012 sneller gegroeid dan gemiddeld in Nederland. De samenstelling van de beroepsbevolking is in de deelregio's redelijk divers dankzij de ruimtelijke sortering van inwoners naar opleidingsniveau.

De in editie 2012 van de *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam* voorspelde krapte op de arbeidsmarkt voor hoogopgeleiden, geldt ook in 2012 en naar alle waarschijnlijkheid ook in de jaren daarna. Dat wil zeggen, de mogelijkheden om de arbeidsinzet van hoogopgeleiden te vergroten, zijn praktisch afwezig: hoogopgeleiden zijn al grotendeels aan het werk en de werkloosheid onder hen ligt in sommige deelregio's (Gooi en Vechtstreek en IJmond) onder het niveau van frictiewerkloosheid. Het aanbod van hoger opgeleiden ten behoeve van hernieuwde economische ontwikkeling zal dus van elders moeten komen. De trek naar steden door met name hoogopgeleiden uit zowel binnen- als buitenland biedt hiervoor een natuurlijke oplossing.

Bij lager opgeleiden is de participatiegraad laag en de werkloosheid hoog. Hier bevindt zich dus onbenut arbeidsaanbod. Anderzijds worden lager opgeleiden (vooral in Amsterdam) van de arbeidsmarkt verdrongen door werkzoekenden vanuit de rest van de MRA (via woon-werkverkeer) en de rest van Nederland (via migratie).

De MRA is een samenhangend woon-werkgebied waarin het complete spectrum van woonmilieus wordt aangeboden en waarbinnen ruimtelijke segmentatie optreedt. Hoger opgeleiden kiezen voor de aantrekkelijker geachte woonomgevingen met meer woningen in het duurdere segment. Lager en middelbaar opgeleiden vestigen zich in de wat meer perifere gebieden van de MRA.

3. Economische structuur en concurrentiekracht

3.1 Het specialisatiepatroon van de MRA

Elke regio heeft een uniek economisch profiel. Zo'n specialisatiepatroon ontstaat door de aanwezigheid van lokale productiefactoren – ook wel 'endowments' genoemd – zoals geschoold personeel, taalvaardigheid en grondstoffen. De aanwezigheid van dergelijke unieke lokale productiefactoren leidt ertoe dat in een regio bepaalde goederen en diensten efficiënter en dus goedkoper geproduceerd kunnen worden dan elders. De voorsprong die ontstaat door dergelijke factoren wordt in de economische wetenschap aangeduid als *comparatief voordeel*. Een sterke specialisatie in enkele bedrijfstakken duidt op een *comparatief voordeel* en daarmee op een stevige concurrentiepositie van de betreffende bedrijfstakken.

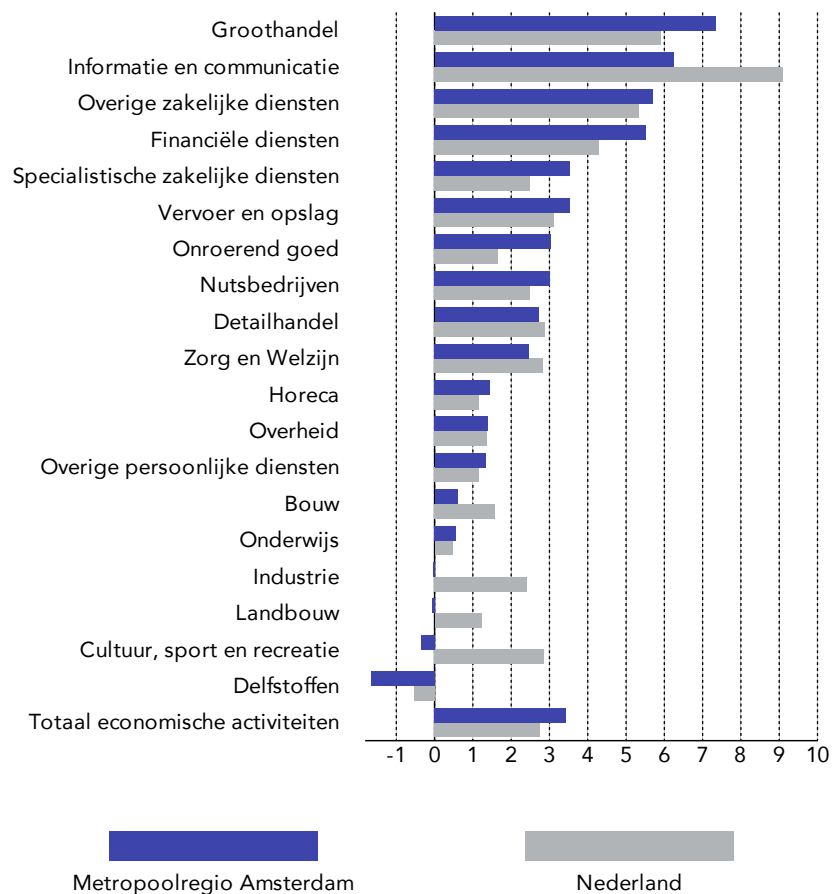
In deze paragraaf worden de unieke economische structuur van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) en de recente sectorale ontwikkeling (2009-2012) uitgelicht en vergeleken met de economische langere-termijnontwikkeling (1995-2008). Op deze manier ontstaat een beeld van de staat waarin de economie van de MRA verkeert na het dieptepunt van de Grote Recessie in 2009. Ook worden eventuele uitdagingen voor de toekomst zichtbaar.

Figuur 3.1 geeft voor de MRA en Nederland de gemiddelde jaarlijkse groei weer van de toegevoegde waarde per bedrijfstak in de periode 1995-2008. Dit is de langst mogelijke ³ tijdreeks van sectorale economische ontwikkeling tot aan de Grote Recessie. De figuur toont dat de economie van de MRA, afgemeten aan de groei van de totale toegevoegde waarde, tot en met 2008 jaarlijks gemiddeld 0,7 procentpunt harder groeide dan het

³ Een langere tijdreeks is niet mogelijk door wijzigingen in de bedrijfsindeling van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

landelijk gemiddelde. In de periode 1995-2008 was de groei van de toegevoegde waarde in de MRA gemiddeld 3,4 procent per jaar, vergeleken met 2,8 procent landelijk. Deze groeivoorsprong vindt zijn oorsprong in verschillende bedrijfstakken. Sterker, de meerderheid van de weergegeven bedrijfstakken groeide tussen 1995 en 2008 gemiddeld harder dan het landelijk gemiddelde. De bedrijfstakken informatie en communicatie, cultuur, sport en recreatie en industrie laten een duidelijk omgekeerd beeld zien.

Figuur 3.1 Langetermijntrend van toegevoegde waarde groei per sector
Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten; 1995-2008; Metropoolregio Amsterdam en Nederland

Bron: CBS (bewerking TNO)

Voor deze drie bedrijfstakken geldt dat in de rest van Nederland een hogere groei werd gerealiseerd. Dit kan erop wijzen dat de MRA in deze drie bedrijfstakken aan concurrentiekracht inboet. Daarnaast zijn er enkele bedrijfstakken, zoals zorg en welzijn, waar de sectorale groei in de MRA maar net onder de landelijke trend ligt.

Een bovengemiddelde groei per bedrijfstak geeft geen volledig uitsluitsel over een mogelijk concurrentievoordeel van de MRA. Immers, achter een hoge groei kan ook een kleine absolute omvang schuilgaan. Het is dan ook interessant om, met de sectorale groei op lange termijn in het achterhoofd, in te zoomen op de sectorale specialisatie van de MRA. Evenals in edities 2011 en 2012 van de *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam*, is de sectorale specialisatie uitgedrukt in een specialisatie-index (het locatie quotiënt), berekend op basis van toegevoegde waarde. Deze index drukt een relatieve over- of ondervertegenwoordiging uit van een sector in de economie van de MRA.⁴

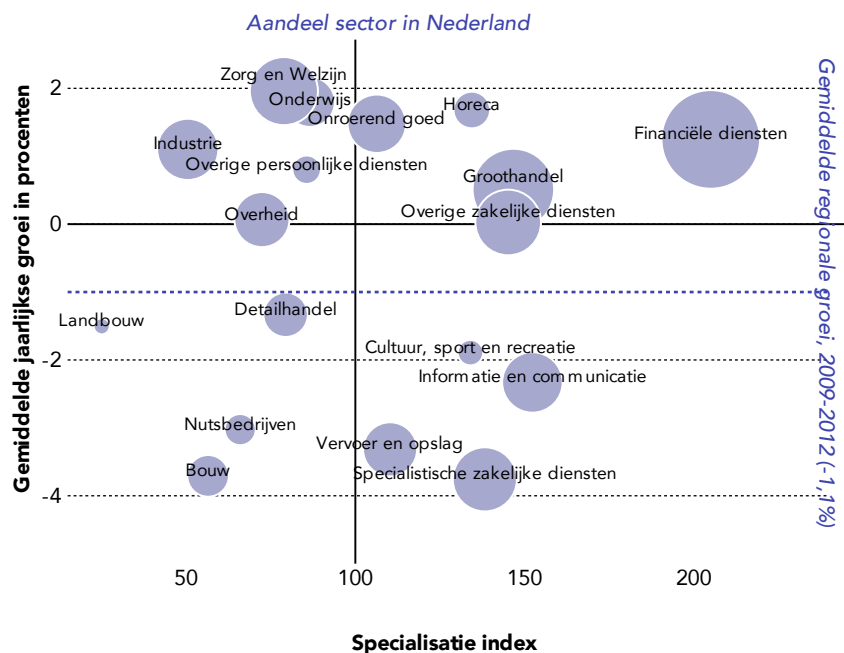
Een locatie quotiënt groter dan honderd duidt op sectorale specialisatie van de MRA; een score kleiner dan honderd geeft aan dat de MRA geen voortrekkersrol heeft in de betreffende economische activiteit. Het resultaat is weergegeven in figuur 3.2, in combinatie met de gemiddelde sectorale groei van de toegevoegde waarde in de periode 2009-2012. De figuren 3.1 en 3.2 tezamen geven zodoende een beeld van de gemiddelde groei, zowel vóór de Grote Recessie als in de periode van herstel daarna, de absolute omvang van bedrijfstakken (de bolgrootte in de figuur) en de specialisatie. Dit zijn belangrijke indicatoren van comparatieve voordelen, oftewel concurrentiekracht, van de MRA.

De totaal gegenereerde toegevoegde waarde in de MRA nam in de periode 2009-2012 af met gemiddeld 0,2 procent per jaar. Dit betekent dat de bedrijfstakken die in figuur 3.2 boven de horizontale as liggen, de bedrijfstakken zijn die na het dieptepunt van de recessie weer voor enig economisch herstel in de MRA hebben gezorgd. Per saldo is er echter sprake van stagnatie: de groei van de bedrijfstakken boven de horizontale as wordt vrijwel volledig gecompenseerd door krimp in de bedrijfstakken onder deze as.

4 De berekening is:

$$\frac{\text{Aandeel sector}_i \text{ (in \% in totale toegevoegde waarde MRA)}}{\text{Aandeel sector}_i \text{ (in \% in totale toegevoegde waarde Overig Nederland)}} \times 100$$

Figuur 3.2 Economische specialisatie van de Metropoolregio Amsterdam
 Toegevoegde waarde; specialisatie-index 2010; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten 2009-2012; omvang 2012

* Delfstoffenwinning is buiten beschouwing gelaten vanwege geringe omvang.
 Bron: CBS (bewerking TNO)

In paragraaf 1.2 is al geconcludeerd dat deze stagnatie voortvloeit uit het feit dat de MRA – welhaast letterlijk – in het financiële hart is geraakt. Het is immers de financiële bedrijfstak die de hoogste score op de specialisatie-index heeft (zelfs zo hoog dat deze bol eigenlijk buiten de figuur zou vallen). Ook zijn het de financiële diensten die het grootste aandeel in het bruto regionaal product (brp) hebben. In 2012 was deze bedrijfstak goed voor 17,2 procent van de totaal gegenereerde toegevoegde waarde in de MRA. In paragraaf 2.1 is dan ook geconcludeerd dat deze oververtegenwoordiging van de financiële bedrijfstak een risico met zich meebrengt. Onder andere ingegeven door Europese regelgeving rond strenger banktoezicht, ligt het in de lijn der verwachting dat de financiële bedrijfstak in de toekomst minder snel zal groeien.

Uit de figuren 3.1 en 3.2 blijkt dat de bedrijfstakken die in de periode 1995-2008 sneller groeiden dan het MRA-gemiddelde, in de meeste gevallen ook bedrijfstakken zijn waarin de MRA een comparatief voordeel heeft op basis van de specialisatiegraad. Naast financiële diensten gaat het om de bedrijfstakken groothandel, informatie en communicatie, vervoer en opslag, specialistische zakelijke diensten (zoals advocatuur, accountancy en biomedische R&D-activiteiten) en leveranciers van overige zakelijke diensten (waaronder leasemaatschappijen, administratiekantoren en beveiliging). Daarnaast is de MRA ook gespecialiseerd in de horeca, handel in onroerend goed en cultuur, sport en recreatie. De laatstgenoemde bedrijfstakken groeiden in de onderzoeksperiode tot 2009 echter minder hard dan het MRA-gemiddelde. Momenteel kent de horecasector wel een hogere groei dan het MRA-gemiddelde.

Op basis van figuur 3.2 moet worden geconcludeerd dat de bedrijfstakken informatie en communicatie en cultuur, sport en recreatie terrein verliezen. De bedrijfstak informatie en communicatie groeide tot aan het jaar 2009 minder hard dan het landelijk gemiddelde. Daarnaast is er tussen 2009 en 2012 sprake van krimp. Deze krimp is bovendien heviger dan de bedrijfstak op landelijk niveau recentelijk te verwerken had. De specialisatie van de MRA voor de informatie en communicatie zal dan ook afnemen. Overigens is dit patroon te verklaren vanuit ICT als ‘general purpose sector’ die in het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw nog duidelijk in opkomst was. Destijds profiteerde deze bedrijfstak bovendien van de uitzonderlijke hausse die later bekend werd als de ‘dot-com bubble’. Inmiddels is informatie- en communicatietechnologie in een meer volwassen productiefase gekomen en diepgeworteld in algemene bedrijfsprocessen. Dit maakt dat de productie in toenemende mate vertrekt naar goedkopere locaties zoals India.

De bedrijfstak cultuur, sport en recreatie kende in de MRA tussen 2009 en 2012 een krimp die ongeveer gelijk was aan het landelijk gemiddelde. De bezuinigingen van de rijksoverheid op de cultuursector dragen hieraan bij. In de periode 1995-2008 was er echter sprake van een tegengesteld beeld. Toen kromp de bedrijfstak binnen de MRA, terwijl deze in de landelijke economie bovengemiddeld groeide. Per saldo kan er binnen de cultuur-, sport- en recreatiesector zelfs sprake zijn van vertrek van bedrijvigheid uit de MRA. Hierover zijn voor deze publicatie geen cijfers bekend. Feit blijft wel dat de MRA voor wat betreft de productie van cultuur, sport

en recreatie aan concurrentiekracht inlevert. Een vergelijking met de score op de specialisatie-index in het verleden toont dit aan. In 2010 bedroeg de indexscore van de bedrijfstak cultuur, sport en recreatie 134 (figuur 3.2), terwijl deze score in 1995 nog 189 bedroeg.

Het feit dat de MRA niet gespecialiseerd is in de bedrijfstakken die aan de linkerkzijde van de verticale stippellijn in figuur 3.2 liggen, wil uiteraard niet zeggen dat deze geen bestaansrecht hebben. Zeker gezien het aandeel dat de bedrijfstakken zorg en welzijn, detailhandel, industrie, onderwijs en overheid in de totale werkgelegenheid hebben, spelen zij wel degelijk een belangrijke rol in de regionale economie, maar minder sterk dan in de rest van Nederland. De bedrijfstak zorg en welzijn is de grootste werkverschaffer in de MRA, met een aandeel van 14 procent in de totale werkgelegenheid in 2012. Hiermee zorgen de zojuist genoemde bedrijfstakken in belangrijke mate voor het besteedbaar inkomen van de inwoners van de MRA.

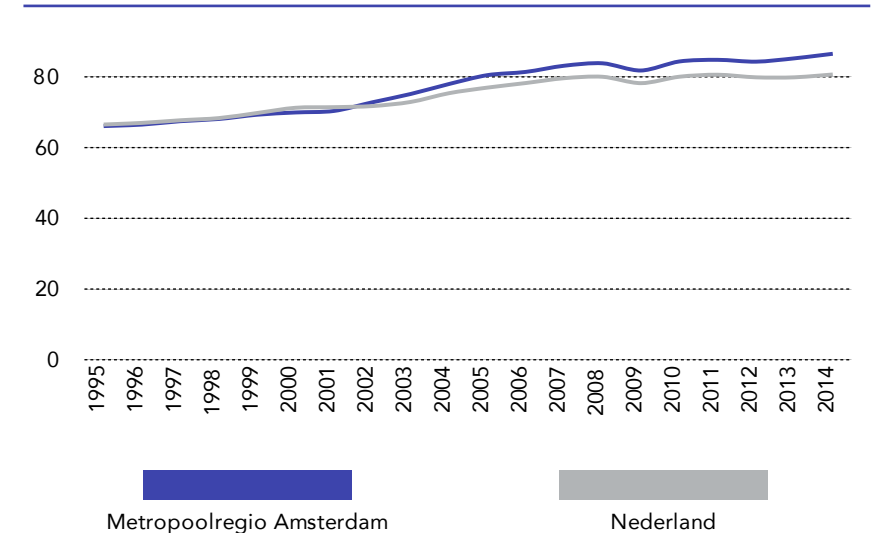
De algemene conclusie is dat de industrie in de MRA geen voortrekkersrol in de Nederlandse economie heeft. Er zijn natuurlijk uitzonderingen, zoals basismetaal en de voedingsmiddelenindustrie. De totale industrie had in 2012 een aandeel van 6,6 procent in het brp van de MRA en een werkgelegenheidsaandeel van 5,7 procent. Dit maakt de industrie tot een 'stille stuwende kracht' in de economie van de MRA.

In de introductie van deze paragraaf is al genoemd dat vanwege de unieke lokale productiefactoren, sommige goederen en diensten efficiënter en goedkoper geproduceerd kunnen worden. Dit resulteert in een hogere productiviteit. Figuur 3.3 toont aan dat hiervan ook sprake is in de MRA. Het is duidelijk zichtbaar dat de arbeidsproductiviteit in de MRA vanaf het jaar 2001 hoger is dan het landelijk gemiddelde. Dit productiviteitsverschil neemt bovendien per jaar toe. Dit duidt op agglomeratievoordelen van de MRA, met name rondom financiële diensten en groothandel. Dit zijn de bedrijfstakken waarin de MRA de grootste productiviteitswinst boekt ten opzichte van Nederland.

Wat zijn de grootste aanjagers van de economie van de MRA? Als de balans wordt opgemaakt aan de hand van de groei van de sectorale toegevoegde waarde op lange termijn, scores op de specialisatie-index, de gemiddelde economische groei tussen 2009 en 2012 en

Figuur 3.3 Ontwikkeling arbeidsproductiviteit in de Metropoolregio Amsterdam en Nederland

Toegevoegde waarde per werkzaam persoon x 1.000 euro; 1995-2014

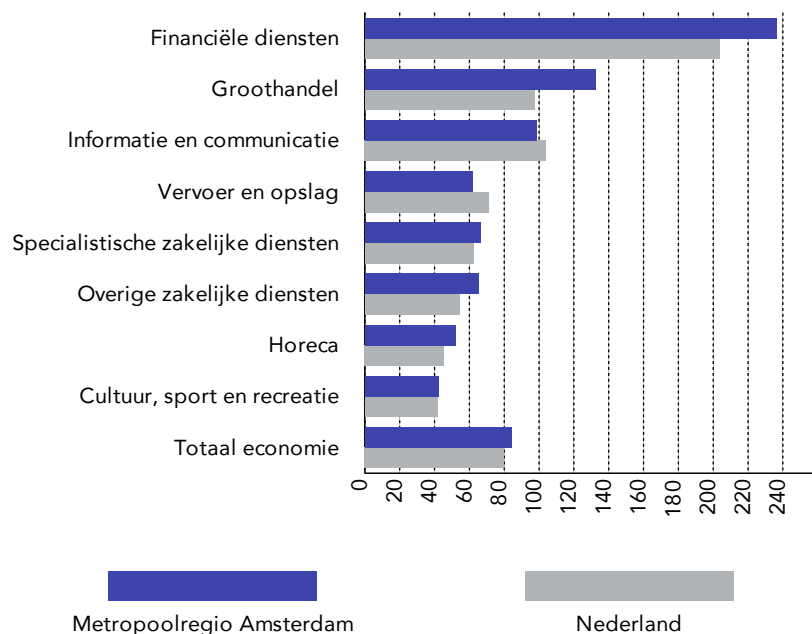

Bron: CBS (bewerking TNO)

de arbeidsproductiviteit, dan is de conclusie dat financiële diensten en groothandel de belangrijkste bedrijfstakken in de MRA zijn. Op alle hier beschreven indicatoren scoren deze twee opvallend hoog. Het is echter niet waarschijnlijk dat in de nabije toekomst eenzelfde mate van hoge economische groei als in de periode van vóór 2009 gehaald zal worden. Tezamen met het algemene regionaal-economische beeld van de MRA, draaien ook deze twee belangrijke sectoren, met name de financiële diensten, op een lager pitje. Een nieuwe realiteit kan dan ook zijn dat de MRA zich meer op het gemiddelde, landelijke groeipad zal begeven. De regio heeft zeer duidelijke comparatieve voordelen in financiële diensten. Een beleidsmatige vraag is wanneer de afhankelijkheid van de financiële bedrijfstak te groot is. De recente geschiedenis heeft uitgewezen dat de bedrijfstak financiële dienstverlening economische risico's met zich meedraagt. Bovendien bieden de beleidsvoornemens (vooral die uit Brussel met bijvoorbeeld plannen voor brievenbusfirma's) geen garantie voor continuïteit van deze bedrijfstak in zijn huidige verschijningsvorm.

Figuur 3.4 Arbeidsproductiviteit per werkzame persoon in de Metropoolregio Amsterdam en Nederland per bedrijfstak

Toegevoegde waarde per werkzaam persoon x 1.000 euro; 2012

Bron: CBS (bewerking TNO)

3.2 Clusters van de Amsterdam Economic Board

De Amsterdam Economic Board (Board) heeft een aantal clusters van economische activiteiten en markten benoemd⁵ die de ruggengraat vormen van de economie van de MRA. Er zijn ook subclusters onderscheiden, die zijn opgenomen in bijlage 2. In volgorde van economische omvang zijn de volgende clusters onderscheiden:

- Financiële & Zakelijke dienstverlening
- Maakindustrie
- ICT/eScience
- Creatieve Industrie
- Flowers & Food
- Toerisme & Congressen
- Logistiek
- Life Sciences & Health

In deze analyse van de Board-clusters zijn de omvang en groei in de MRA en in Nederland gebruikt (tabel 3.1 en 3.2). De clusters beslaan 58 procent van de economie van de MRA en 50 procent van de Nederlandse economie. Dat is een omgekeerd beeld dat de landelijke topsectoren geven: de topsectoren zijn ondervertegenwoordigd in de MRA ten opzichte van Nederland, zoals het essay in hoofdstuk 6 laat zien. In totaal zijn deze clusters dus oververtegenwoordigd in de economie van de MRA. Dit is niet voor elk afzonderlijk cluster het geval. Met name het cluster Financiële & Zakelijke dienstverlening is oververtegenwoordigd in de MRA; 26 procent van de economische activiteiten van de MRA vindt in deze clusters plaats, terwijl dat in Nederland 15 procent is. Een kleinere oververtegenwoordiging ten opzichte van Nederland vinden we voor ICT/eScience, Creatieve Industrie, Life Sciences & Health en Toerisme & Congressen. Het cluster Maakindustrie is ondervertegenwoordigd in de MRA. Deze maakt 8 procent van de economie van MRA uit, terwijl dat in Nederland 15 procent is. Het cluster Flowers & Food is ook licht ondervertegenwoordigd.

Het gemiddelde groeitempo van de clusters in de jaren 2005-2012 is lager dan dat in de gehele economie van MRA (1 versus 1,3 procent). Deze relatief trage groei van de clusters is onder meer toe te schrijven aan het feit dat de groothandel als bedrijfstak niet, of slechts gedeeltelijk (als onderdeel van het cluster flowers & food) voorkomt in de Board-clusters. Daarnaast zijn er specifieke ontwikkelingen die de groei in de clusters vertragen. Deze worden hieronder belicht.

Financiële & Zakelijke dienstverlening is het grootste cluster in de MRA, met een omvang van 23,2 miljard euro en 26 procent van de toegevoegde waarde. De toegevoegde waarde van het gehele cluster loopt terug in 2013, zo is de verwachting, maar groeit licht in 2014. In 2013 loopt het cluster achter bij de gemiddelde groei

⁵ De gebruikte definities zijn gewijzigd ten opzichte van editie 2012 van de *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam*, zodat ze beter aansluiten bij de clusterbenadering van de Amsterdam Economic Board.

van de MRA. Dit wordt niet zozeer door de financiële diensten veroorzaakt, als wel door de subclusters advies (advocatuur, accountancy, et cetera) en marktonderzoek. Deze onderdelen van het cluster zullen naar verwachting krimpen in 2013 en 2014 als gevolg van verminderde vraag naar deze activiteiten, onder andere van de financiële instellingen.

Het nieuwe cluster **Maakindustrie** is gedefinieerd als de sector industrie, tezamen met reparatie en installatie van machines, productie en handel in energie, voorbereiding tot recycling en industrieel ontwerp.⁶ De maakindustrie in de MRA bracht in 2012 7,3 miljard euro voort, 8,1 procent van de totale toegevoegde waarde in de MRA. In 2011 kromp het gehele cluster Maakindustrie en voor 2013 wordt een behoorlijke groei verwacht, maar in 2014 zal dit cluster waarschijnlijk weer krimpen. De beweeglijkheid in de groei van de toegevoegde waarde is voor een deel toe te schrijven aan het subcluster energie. Schommelende energieprijzen, de komst van windenergie en sprongen in de waardering van energie (inflatie), veroorzaken sterke prijschommelingen die doorwerken in de toegevoegde waarde. Hierdoor bepaalt de beweeglijke toegevoegde waarde van de energiesector de groei of krimp van de gehele Maakindustrie. De toegevoegde waarde van de industrie zelf ontwikkelt zich, blijkens de sectorale cijfers in hoofdstuk 1, stabiel.

ICT/eScience realiseerde in 2012 5,0 miljard euro toegevoegde waarde (5,6 procent van de MRA-economie). Het cluster voelt de terugvallende vraag vanuit andere bedrijfstakken, met name de financiële en zakelijke diensten. Tevens voelt het cluster de toegenomen prijsconcurrentie in de markt voor mobiele communicatie die een verzadigd karakter krijgt en waar de consument voor hetzelfde geld steeds meer waar krijgt. De krimp in 2012 was sterk en voor 2013 en 2014 wordt een voortgaande krimp verwacht. De paradox is dat waar ICT-toepassingen steeds verder doordringen in de gehele samenleving en economie – en daarmee in andere sectoren – de sector zelf door genoemde verzadiging en prijsdruk krimpt.

De **Creatieve Industrie** produceerde in 2012 4,3 miljard euro

toegevoegde waarde, 4,8 procent van de gehele MRA. Het cluster krimpt door een aantal ontwikkelingen. Vanuit het bedrijfsleven is er minder vraag naar creatieve diensten, zoals de productie van bedrijfsfilms of reclame voor financiële producten. Ook worden – voorheen betaalde – creatieve diensten gratis of goedkoper beschikbaar via internet. Deze verandering is door technologische vernieuwing ingezet, en kan daarom als Schumpeteriaanse creatieve destructie worden gezien. Tevens zijn er de bezuinigingen op cultuur die het aanbod van kunsten beperken. Daarnaast worden de media geraakt door de landelijke bezuinigingen.

Flowers & Food is een minder omvangrijk cluster in de MRA met een toegevoegde waarde van 3,6 miljard euro en 4 procent van de MRA-economie in 2012. De bijdrage van dit cluster aan de regionale economische groei van de MRA is positief met een verwachte toename van 1,5 procent in 2013 en 0,4 procent in 2014. Dit is een van de kansrijkere clusters in de MRA vanwege de verwachte toenemende voedselschaarste en daarmee oplopende prijzen. 'Food' draagt naar verwachting op stabiele wijze positief bij aan de groei van de MRA. 'Flowers' staat echter nog onder druk vanwege het langzame herstel van de wereldhandel en de voorzichtige consument in Nederland. De omzet van Flora Holland is toegenomen in 2012, maar het fysieke volume van de handel in bloemen nam af in 2012 (Jaarverslag Flora Holland 2012).

Logistiek is gedefinieerd als het vrachtvervoer en de daarbij behorende dienstverlening en komt overeen met de bedrijfstak vervoer en opslag, maar dan zonder het personenvervoer en diensten aan het personenvervoer. De bijdrage van Logistiek aan de economie van de MRA komt uit op 3,1 miljard euro (3,5 procent). Schiphol is qua luchtvracht met een nipte voorsprong op Londen de derde luchthaven in Europa. De overslag bedroeg 1.483 duizend ton vracht in 2012. De concurrentie is echter groot. De luchthavens van Frankfurt en Parijs (Charles de Gaulle) – de grootste luchthavens van Europa qua luchtvracht – zijn alternatieven en daarnaast zijn kleinere luchthavens in opkomst. Ondanks de groei van de luchtvracht van en naar Schiphol de afgelopen jaren, slinkt het marktaandeel van Schiphol in de Europese markt voor luchtvracht. In Zeehavens Amsterdam nam de overslag toe in 2012 (een recordjaar) maar het beeld per segment is wisselend. In sommige goederensegmenten is herstel duidelijk waarneembaar. De overslag van olie en olieproducten nam met 11 procent toe in 2012, en de overslag

⁶ Voor definitie van het cluster Maakindustrie is aangesloten bij die uit het rapport Maakindustrie, Buck Consultants, 2013. De ambachten zijn zodoende niet meegerekend.

van containers groeide na de inzinking die dit segment na 2008 plaagde. Echter, de overslag van agrarische producten daalde met 15 procent in 2012. De markt voor zeevracht trekt aan, maar het is een open en concurrerende markt: de tarieven voor scheepstonnage staan nog steeds onder druk. Een dergelijke ontwikkeling geldt ook voor de luchtvracht. De overslag van goederen groeit dus, maar de toegevoegde waarde van de bedrijfstak staat onder druk vanwege kleinere marges. De krimp van de toegevoegde waarde van het cluster Logistiek neemt naar verwachting overigens wel af in 2013 en 2014.

Toerisme & Congressen bracht in 2012 een toegevoegde waarde van 3,3 miljard euro voort (3,7 procent van de MRA-economie). Benadrukt moet worden dat dit bedrag niet vergeleken kan worden met de uitgaven van toeristen. Dit zijn omzetbedragen waarop diverse kosten in mindering gebracht worden voordat er sprake is van toegevoegde waarde. Toerisme & Congressen is een conjunctuurgevoelig cluster. Het reageert sterk op uitgaven van consumenten in binnen- en buitenland, maar ook op de tijdelijke sluiting van de grote musea voor bijvoorbeeld renovatie (zoals het Rijksmuseum en het Stedelijk Museum). In 2012 was het aantal overnachtingen in Amsterdamse hotels nog licht toegenomen, waarmee het herstel sinds het dieptepunt in 2009 wordt voortgezet. In 2013 nam het aantal hotelovernachtingen alweer toe. Niettemin wordt voor de gehele bedrijfstak in de MRA nog een afnemende toegevoegde waarde verwacht als gevolg van bezuinigingen en de slechte conjunctuur. Voor 2014 wordt verwacht dat de toegevoegde waarde weer aantrekt. Een belangrijke bijdrage aan het cluster wordt door het personenvervoer (voor zover dat een toeristische bestemming heeft) via Schiphol en de cruisevaart naar haven Amsterdam geleverd. Met name de cruisevaart draagt positief bij aan Toerisme & Congressen, zodanig dat haven Amsterdam in het jaarverslag over 2012 spreekt van 'a great year' voor de cruisevaart. Naar verwachting levert Toerisme & Congressen met Life Sciences & Health in 2014 een positieve bijdrage aan de groei. Het zijn dan de snelst groeiende clusters van alle economische clusters die de Board onderscheidt in de MRA.

Life Sciences & Health realiseerde in 2012 een toegevoegde waarde van 2,4 miljard euro, 2,7 procent van de MRA-economie. Dit cluster groeide in 2011 en 2012 meer dan het MRA-gemiddelde, maar zal

Tabel 3.1 Toegevoegde waarde Clusters Amsterdam Economic Board

Omvang in miljoen euro (basisprijzen), 2012; aandeel clusters in MRA en Nederland; groei in procenten, 2005-2014*

	2012		2005-2012					
	mln euro	aandeel in %		groei in %				
		MRA	NL	2011	2012	2013*	2014*	
Totaal Metropoolregio Amsterdam	90.040			1,3	1,2	-1,0	0,0	0,5
Totaal clusters	52.312	58	50	1,0	0,0	-1,3	-0,4	0,1
Financiële & Zakelijke dienstverlening	23.168	26	15	2,4	0,0	-1,1	-0,6	0,6
Maakindustrie	7.333	8	15	1,6	-3,0	0,0	1,6	-0,4
ICT/eScience	5.009	6	4	1,1	4,4	-4,5	0,5	-0,5
Creatieve Industrie	4.325	5	3	-4,1	-3,9	-2,5	-5,1	-3,1
Flowers & Food	3.621	4	5	1,8	3,8	-3,7	1,5	0,4
Logistiek	3.308	4	3	0,0	-1,3	4,1	-0,7	1,4
Toerisme & Congressen	3.122	3	4	-2,0	0,8	-3,3	-0,8	-0,7
Life Sciences & Health	2.424	3	2	2,6	3,4	0,8	-0,2	2,1

* Prognose 2013 en 2014

Bron: LISA, CBS (bewerking TNO)

naar verwachting in 2013 terugvallen naar het MRA-gemiddelde om in 2014 weer boven het MRA-gemiddelde te komen. Door beperking van de budgetten voor de gezondheidszorg, zal naar verwachting de groei van dit cluster grosso modo afnemen. De algemene toename van de vraag naar extra gezondheidszorg – bijvoorbeeld door vergrijzing – is echter groot. Een grote, reële krimp van Life Sciences & Health is dan ook niet te verwachten. Het cluster Life Sciences & Health kent met twee academische ziekenhuizen, hoogwaardige medische zorg en internationaal hoogwaardig medisch onderzoek een concentratie in de MRA. Uitbreiding hiervan is juist een doelstelling van dit cluster.

Tabel 3.2 Werkgelegenheid Clusters Amsterdam Economic Board

Aantal werkzame personen x 1.000, 2012; aandeel clusters in MRA en Nederland; groei in procenten, 2005-2014*

	2012		2005-2012		2011	2012	2013*	2014*
	mln euro	aandeel in %		groei in %				
		MRA	NL					
Totaal Metropoolregio Amsterdam	1.387			0,9	0,8	-0,2	-0,7	-0,6
Totaal clusters	640	46	41	0,4	0,6	-0,2	-1,7	-1,0
Financiële & Zakelijke dienstverlening	228	16	11	0,9	0,6	-0,1	-3,0	-0,5
Maakindustrie	85	6	10	-0,2	-2,2	1,3	-0,5	-1,9
Toerisme & Congressen	77	6	4	2,3	2,9	0,1	2,6	0,8
Creatieve Industrie	77	6	3	-1,8	-0,4	0,2	-4,1	-2,2
ICT/eScience	51	4	3	1,6	4,5	-3,4	-1,8	-2,8
Logistiek	43	3	3	-1,3	-2,1	0,2	-1,7	-2,1
Life Sciences & Health	41	3	2	1,8	2,7	-0,8	-0,9	1,5
Flowers & Food	38	3	4	0,0	-0,3	-0,6	-1,4	-1,4

* Prognose 2013 en 2014

Bron: LISA, CBS (bewerking TNO)

3.3 Economische samenhang van de MRA met Nederland

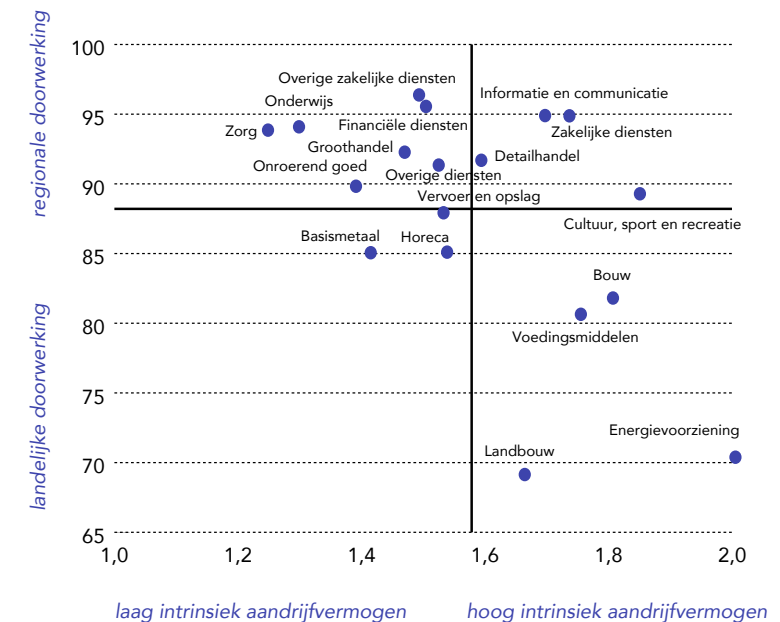
Bedrijfstakingen staan niet op zichzelf, maar maken gebruik van goederen en diensten van andere bedrijfstakingen. Wanneer een bedrijfstaking groeit, heeft dat derhalve niet alleen een positief effect op de bedrijfstaking zelf, maar ook op toeleverende bedrijfstakingen. Groei kan het gevolg zijn van meer consumptieve bestedingen (door huishoudens of de overheid), meer bedrijfsinvesteringen of een toename van de wereldhandel. Evenzo kan krimp van een bedrijfstaking een rem op de productie van andere bedrijfstakingen zetten.

Om deze samenhang te illustreren, nemen we de vervaardiging van auto's als voorbeeld. Voor de productie van auto's maken autofabrikanten onder meer gebruik van producten uit de rubber- en kunststofindustrie (banden) en de metaalindustrie (staal), van

elektronische apparatuur (vervaardiging van computers en van elektronische en optische apparatuur) en geautomatiseerde productielijnen (vervaardiging van machines en apparaten). Daarnaast wordt gebruikgemaakt van de diensten van financiële instellingen, zakelijke dienstverlening (organisatieadvies) en ICT (software). Tot slot maken ook vervoer en verblijf van managers deel uit van het productieproces. Hiervoor maken de fabrikanten dus gebruik van de diensten van de sector transport en importeren ze horecadiensten uit het buitenland. Dit voorbeeld illustreert hoe diverse bedrijfstakken in meer of mindere mate meebewegen met het wel en wee van de auto-industrie.

Deze paragraaf laat zien in hoeverre bedrijfstakken in de MRA deze aandrijf- of vliegwielfunctie voor andere bedrijfstakken in Nederland

Figuur 3.5 Aandrijfvermogen van sectoren, totaal en in de MRA
Intrinsiek aandrijfvermogen, mate van doorwerking*

* De figuur is gebaseerd op verschillende multiplierwaarden voor bedrijfstakken (SBI2008). De positie van de assen geeft de (ongewogen) gemiddelden over alle bedrijfstakken weer. De figuur bevat een selectie van bedrijfstakken.

Bron: Vrije Universiteit Amsterdam

hebben. Dit 'aandrijfvermogen' van bedrijfstakken is bepaald op basis van multipliers.⁷ Figuur 3.5 toont de resultaten.

De horizontale as geeft het totale intrinsieke aandrijfvermogen van bedrijfstakken in de MRA weer. Dit is het effect van een productieverandering in een sector op de hele Nederlandse economie. Bedrijfstakken links en rechts van de verticale as hebben een aandrijfvermogen dat onder respectievelijk boven het gemiddelde van alle bedrijfstakken ligt. Hoe meer intermediaire goederen en diensten een sector betreft uit andere binnenlandse bedrijfstakken (inclusief zichzelf) in verhouding tot zijn totale productie, hoe hoger de economische doorwerking.⁸ Daarentegen hebben bedrijfstakken waar een relatief groot gedeelte van de productie wordt gerealiseerd door arbeid of kapitaal, een kleiner effect op andere bedrijfstakken. Dit geldt in sterke mate voor de zorg.

De verticale as geeft aan waar het aandrijfeffect neerslaat: in de MRA zelf of daarbuiten. Voor bedrijfstakken boven de horizontale as geldt dat de regionale doorwerking in de MRA relatief sterk is.⁹ Dit geeft aan of een sector relatief meer of minder verankerd is in de regio.

Zo zijn de bedrijfstakken in de MRA in vier groepen te onderscheiden. De bedrijfstakken in het kwadrant *rechtsboven* hebben een relatief groot intrinsiek aandrijfvermogen. Groei of krimp in deze bedrijfstakken sorteert verhoudingsgewijs een groot effect als zodanig. Dit effect slaat bovendien in relatief sterke mate in de eigen regio (MRA) neer. Dit zijn – op basis van economische doorwerking – belangrijke bedrijfstakken voor de economie van de MRA. Het effect is relatief groot bij informatie en communicatie en specialistische zakelijke dienstverlening. In het geval van informatie en communicatie werkt een outputverandering – behalve in de sector

zelf – vooral door in specialistische zakelijke diensten (onder meer juristen, accountants, reclame en ontwerp) en verhuur van roerende goederen en overige zakelijke diensten (bijvoorbeeld lease van kantoorapparatuur of ((bedrijfs)auto's). Voor specialistische zakelijke diensten zijn dit onder meer de sector zelf en vervolgens informatie en communicatie (vooral informatietechnologie) en financiële diensten. De sector cultuur, sport en recreatie maakt binnen de MRA relatief het meest gebruik van de diensten van informatie en communicatie. Energie is een input in de productie van cultuur, sport en recreatie die grotendeels afkomstig is van buiten de MRA.

Voor de bedrijfstakken in het kwadrant linksboven geldt dat het effect van een outputverandering in relatief sterke mate in de MRA neerslaat. Echter, het effect op andere bedrijfstakken van groei of krimp in deze bedrijfstakken als zodanig (positie op de horizontale as) is lager dan in de vorige groep. De regionale doorwerking is vooral hoog bij de sector verhuur van roerende goederen en overige zakelijke diensten en bij financiële diensten. Verhuur en overige zakelijke diensten maken in belangrijke mate gebruik van de diensten van vervoer en opslag en financiële diensten. De financiële sector maakt relatief veel gebruik van de diensten van de bedrijfstakken informatie en communicatie (onder meer informatietechnologie), specialistische zakelijke diensten (juristen en accountants) en verhuur van roerende goederen en overige zakelijke diensten (bijvoorbeeld lease van auto's en kantoorapparatuur). Groothandel maakt relatief veel gebruik van specialistische zakelijke diensten, informatie en communicatie, en verhuur van roerende goederen en overige zakelijke diensten in de MRA. In de zorg leveren de sector zelf en vervolgens verhuur van roerende goederen en overige zakelijke diensten en informatie en communicatie belangrijke, lokale inputs.

Het kwadrant rechtsonder bevat bedrijfstakken met een relatief groot intrinsiek aandrijfvermogen. Het regionale aandrijfvermogen van deze bedrijfstakken in de MRA is evenwel relatief gering. Met andere woorden: het effect van een outputverandering in deze bedrijfstakken heeft relatief weinig effect binnen de regio, maar stimuleert wel degelijk de economie elders in Nederland. De verwevenheid van deze bedrijfstakken met de economie van de MRA is naar verhouding minder sterk. Dit heeft te maken met de relatieve specialisaties van de MRA. De bedrijfstakken voedings- en genotmiddelen, bouw, energievoorziening en landbouw, bosbouw en visserij maken in hun productie in

7 Een multiplier drukt uit met hoeveel de totale productie in een economie toe- of afneemt als gevolg van een toe- of afname van de vraag naar het eindproduct van een bedrijfstak. Zie de bijlage voor een uitgebreide toelichting.

8 Het intermediair gebruik van bedrijfstakken wordt uitgedrukt als aandeel van de totale productie van een bedrijfstak. Er wordt zo gecorrigeerd voor verschillen in omvang tussen bedrijfstakken.

9 Om te bepalen of de regionale doorwerking groot of klein is, vergelijken we de regionale doorwerking van een bedrijfstak in de MRA met de regionale doorwerking van die bedrijfstak in overig Nederland.

belangrijke mate gebruik van goederen en diensten uit voedings- en genotmiddelenindustrie, landbouw, bosbouw en visserij, energievoorziening, delfstoffenwinning, bouw, metaalindustrie en overige industrie. Dit zijn bedrijfstakken waarin de MRA (als geheel) een lage specialisatiegraad heeft.¹⁰ Deze goederen en diensten zijn dus vooral afkomstig uit de rest van Nederland.

Voor de bedrijfstakken in het kwadrant *linksonder* geldt dat zowel hun intrinsieke als hun regionale aandrijfvermogen relatief gering is. Voor basismetaal geldt dat een substantieel deel van de goederen en diensten in de productie afkomstig is uit het buitenland (import). Vervoer en opslag balanceert precies op de grens tussen een relatief sterk en minder sterk regionaal aandrijfvermogen. Een belangrijke input in productie van de sector vervoer en opslag zijn aardolieproducten. De aardolie-industrie is voornamelijk buiten de MRA gevestigd. Daarentegen vormen ook goederen en diensten van de sector verhuur van roerende goederen en overige zakelijke dienstverlening in de MRA en de sector zelf een belangrijke input in de productie van vervoer en opslag. Tot verhuur van roerende goederen en overige zakelijke dienstverlening behoren onder meer verhuur en lease van auto's, vrachtwagens en aanhangwagens, schepen, schoonmaakbedrijven en het uitzendwezen.

Verwevenheid binnen de MRA

De resultaten illustreren dat belangrijke specialisaties in de MRA – waaronder zakelijke en financiële diensten, informatie en communicatie, vervoer en opslag en groothandel – ook veelal onderling verweven zijn. Hoe sterk is nu de verwevenheid binnen de MRA?

Op de website kan de geïnteresseerde lezer de multiplierwaarden vinden van alle bedrijfstakken die relevant zijn voor de MRA. We geven hier een (willekeurig) voorbeeld ter illustratie. Specialistische zakelijke diensten hebben een totale multiplier van 1.74. Dit betekent dat één euro die de sector meer produceert, uiteindelijk een verhoging van de totale productie in de nationale economie oplevert van 1.74 keer die ene euro.¹¹ Ofwel, het initiële effect van

¹⁰ Het gaat hier nadrukkelijk om de specialisaties van de MRA als geheel. Relatieve specialisaties op het niveau van de deelregio's kunnen afwijken (zie hoofdstuk 4 van deze Verkenningen).

¹¹ Dit impliceert dat de werkelijke impact van een vraagverandering afhangt van de absolute omvang van de verandering.

één euro extra vraag naar het eindproduct van een sector, wordt vanwege de economische samenhang op basis van intermediaire leveringen tussen bedrijfstakken met nog eens maximaal 74 procent verhoogd. Diezelfde euro genereert in de MRA een toename van de productie van 1,5 keer die euro. Het effect van de vraagverandering slaat dus grotendeels binnen de MRA neer.

Wat betekent deze economische verwevenheid in de praktijk? We illustreren dit aan de hand van tabel 1.2 in hoofdstuk 1 van deze *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam*. Deze tabel toont de groei van bedrijfstakken in de MRA en Nederland in 2012. We zien relatief sterke krimp in de bedrijfstak informatie en communicatie die bovendien sterker is in de MRA dan in heel Nederland. Zoals hierboven aangegeven, vormen (de diensten van) informatie en communicatie een belangrijke input in de productie van veel andere bedrijfstakken in de MRA. Bovendien leveren ze veel diensten onderling. Echter, in veel bedrijfstakken in de MRA die de diensten van informatie en communicatie afnemen, is de groei negatief. Dat betekent dat er minder vraag is naar de diensten van informatie en communicatie. Het is aldus waarschijnlijk dat economische doorwerking uit andere bedrijfstakken (mede) een rol speelt bij de relatief sterke krimp in informatie en communicatie.

3.4 Internationale aantrekkingskracht van de MRA

Trends en ontwikkelingen in investeringen in Nederland en de MRA

Wanneer buitenlandse bedrijven investeren in Nederland, bijvoorbeeld in de vorm van een hoofdkantoor, een laboratorium of een distributiecentrum, levert dit verschillende voordelen op. Denk aan kapitaalinstroom, belastinginkomsten en werkgelegenheid maar ook aan een verbeterde reputatie en een vergrote kans op zakenrelaties met het Nederlandse bedrijfsleven. Zo hebben zich op de Amsterdamse Zuidas relatief veel buitenlandse bedrijven gevestigd, hetgeen zichtbaar bijdraagt aan de kracht en potentie van dit gebied. Indirect zijn de effecten van een buitenlandse investering

nog groter. Alleen al de gedachte dat een grote multinational zou overwegen het hoofdkantoor te verplaatsen naar het buitenland, zou het vertrouwen in de Nederlandse economie schaden. Daarom zetten Nederlandse overheden in op het behouden van bestaande bedrijvigheid. Nederland en ook de MRA proberen dan ook actief internationale investeringen aan te trekken. In deze paragraaf bekijken we de ontwikkeling van buitenlandse investeringen in Nederland en de MRA.

De afgelopen tien jaar is het aantal buitenlandse investeringen in de MRA gestegen. In figuur 3.6 is als basisjaar 2000 genomen en zijn de aantallen investeringen geïndexeerd. Op deze manier is het mogelijk om trends in de ontwikkeling van de buitenlandse investeringen te vergelijken, los van specifieke aantallen. In de figuur zijn zowel de gegevens van de EY European Investment Monitor (EY EIM) opgenomen als cijfers van Amsterdam in Business (AiB). Verschillen in de ontwikkelingen in de investeringen zijn toe te schrijven aan het gebruik van verschillende meetmethodes. EY EIM registreert de publieke aankondigingen van buitenlandse bedrijven (bijvoorbeeld in een krantenbericht). AiB houdt in zijn database bij alle bedrijven waarmee contact is geweest om een nieuwe vestiging te openen.¹²

In de figuur zijn meerdere overeenkomsten zichtbaar. In de periode 2004-2007 nemen de investeringen in Nederland volgens de EY EIM en AiB toe. Hierna volgt een lichte dip in het aantal investeringen. Ook in de MRA stijgt in deze periode het aantal investeringen. De EY EIM laat vervolgens een daling zien in de periode 2007-2009 in het aantal investeringen in de MRA. Ook in de cijfers van AiB is een lichte daling zichtbaar in 2007. Na deze periode laten zowel de gegevens van AiB als die van EY EIM opnieuw een stijging van de investeringen in de MRA zien. Het aantal investeringen in de MRA volgt over het algemeen hetzelfde patroon als het aantal investeringen in Nederland. De sectoren waarin de investeringen plaatsvinden, komen eveneens grotendeels overeen. Zowel de gegevens van de EY EIM als die van AiB laten zien dat de drie grootste sectoren in de MRA in de periode 2000-2012 de sectoren informatie en communicatie, zakelijke dienstverlening en financiële dienstverlening zijn.

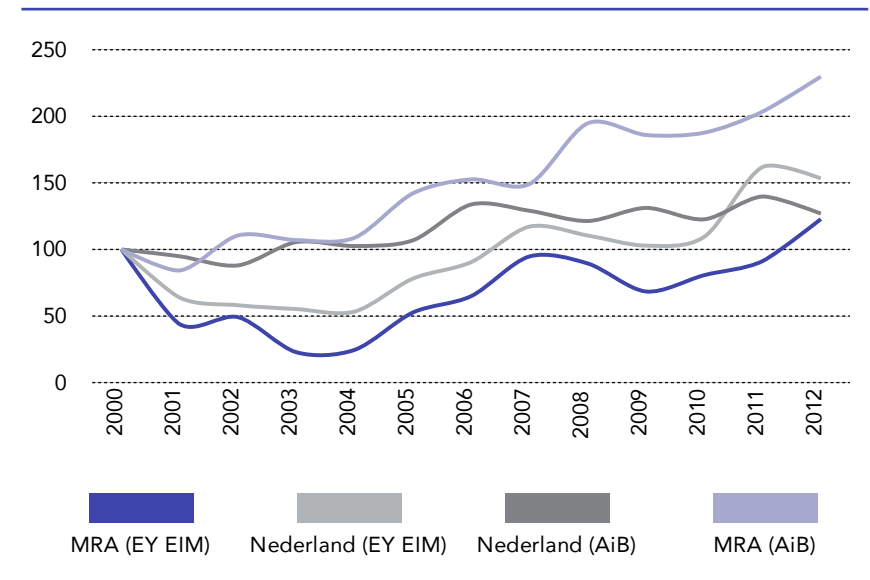
¹² In bijlage 3 is een toelichting opgenomen over de gebruikte data.

In de groeicijfers van de Nederlandse economie is tot en met 2007 een trend zichtbaar die vergelijkbaar is met die in de aantallen buitenlandse investeringen in Nederland. Na 2008 lopen de verschillen in economische groei en aantallen buitenlandse investeringen verder uiteen, maar vinden stijgingen en dalingen nog wel rond dezelfde momenten plaats.

Wanneer we de ontwikkeling van Europese investeringen bekijken (op basis van de EY EIM) is te zien dat de aantallen investeringen in de periode 2000-2012 sterk zijn gestegen (van 2.239 in 2000 naar 3.797 in 2012). Onder invloed van de financiële crisis zou verwacht kunnen worden dat er een 'vlucht' van investeringen vanuit bijvoorbeeld Zuid- of Oost-Europese landen naar meer stabiele Westerse landen plaatsvindt. Wanneer we echter de procentuele verdeling van de aantallen investeringen per land in de periode 2000-2012 bekijken, zien we dat deze ontwikkeling niet optreedt. Zowel West-, Oost- als Zuid-Europese landen vertonen een relatief stabiel patroon. Alleen Duitsland kent een opvallende stijging in het aantal investeringen.

Figuur 3.6 Ontwikkeling van buitenlandse investeringen in Nederland

Index: 2000 = 100; 2000-2012

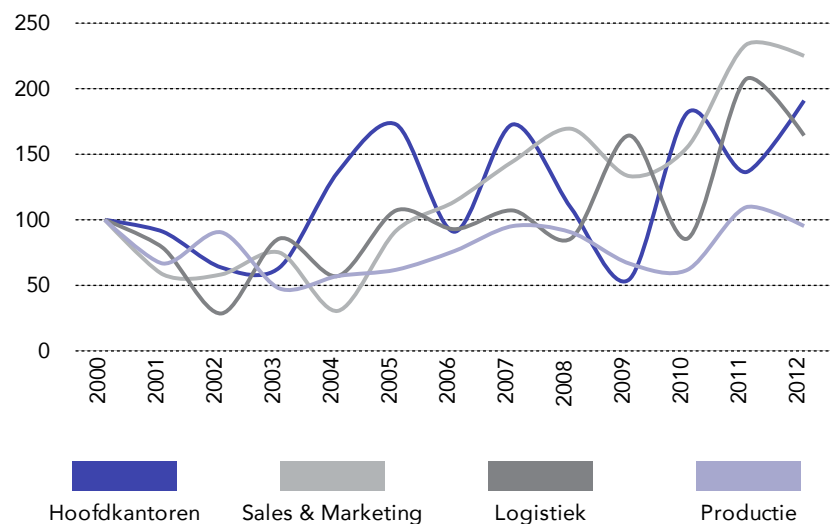

Bron: EY en AiB 2013

Sinds het jaar 2000 is er een sterk overwicht van het aantal investeringen in sales- en marketingfaciliteiten in Nederland. Gemiddeld 43 procent van het totaal aantal investeringen in Nederland bestaat uit sales- en marketingfaciliteiten (sinds 2000). Op enige afstand volgen investeringen in productievevestigingen (16 procent), logistiek (15 procent) en hoofdkantoren (13 procent). Deze vier activiteiten zijn verantwoordelijk voor 87 procent van het totaal aantal investeringen in Nederland (figuur 3.8). Vergeleken met onze buurlanden trekt Nederland relatief veel hoofdkantoren aan: 13 procent van het totaal aan buitenlandse investeringen. In België, Frankrijk en Duitsland betreft 5,5 tot 6 procent van het totaal aantal investeringen een hoofdkantoor (gemiddeld in de periode 2000-2012). Het Verenigd Koninkrijk staat met 13 procent op gelijke hoogte als Nederland. Wat betreft het aandeel sales- en marketinginvesteringen is Nederland vergeleken met dezelfde landen een middenmoter met een aandeel van 43 procent. Duitsland springt eruit met een aandeel van 55 procent in investeringen in sales- en marketingactiviteiten, terwijl in België 35 procent van de investeringen bestaat uit sales- en marketingkantoren.

Figuur 3.7 Investerings in vier grootste type faciliteiten in Nederland

Index: 2000 = 100; het percentage geeft het gemiddelde aandeel van de faciliteit weer tussen 2000-2012

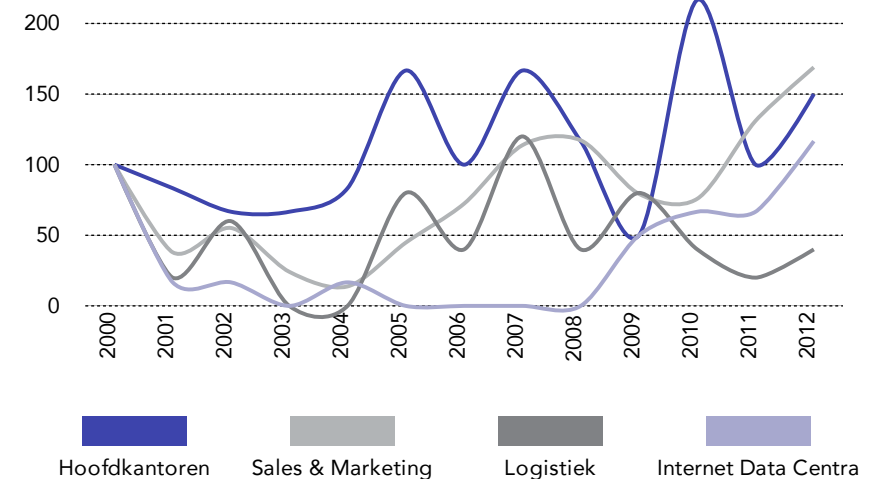
Bron: EY 2013

In figuur 3.7 zijn de aantallen investeringen in de verschillende typen faciliteiten geïndexeerd (2000 = 100). Productievevestigingen vertonen duidelijk een relatief stabiel patroon, terwijl de investeringen in hoofdkantoren en ook logistieke faciliteiten een veel grilliger verloop hebben. De sales- en marketingfaciliteiten zijn het sterkst gestegen. Deze tendens kan onder meer verklaard worden door het feit dat sales- en marketingfaciliteiten vaak betrekkelijk kleine investeringen zijn, die relatief gemakkelijk op te starten zijn (in tegenstelling tot bijvoorbeeld een productiefaciliteit). Dit komt omdat de kapitaalsinvestering lager is en de vestiging met relatief weinig personeel opgezet kan worden. Ook zijn sales- en marketingfaciliteiten vaak voorlopers van andere type investeringen in de regio. Zo groeien ze geregeld uit tot een hoofdkantoor.

In figuur 3.8 zijn de vier typen faciliteiten weergegeven waarin de meeste investeringen in de MRA hebben plaatsgevonden. Productievevestigingen, die in de top 4 van investeringen van Nederland voorkomen, vallen in de MRA buiten de top 4 en worden voorbijgestreefd door datacentra. Ook in de MRA betreft verreweg het grootste aantal van de investeringen sales- en marketingfaciliteiten

Figuur 3.8 Investerings in vier grootste type faciliteiten in de MRA

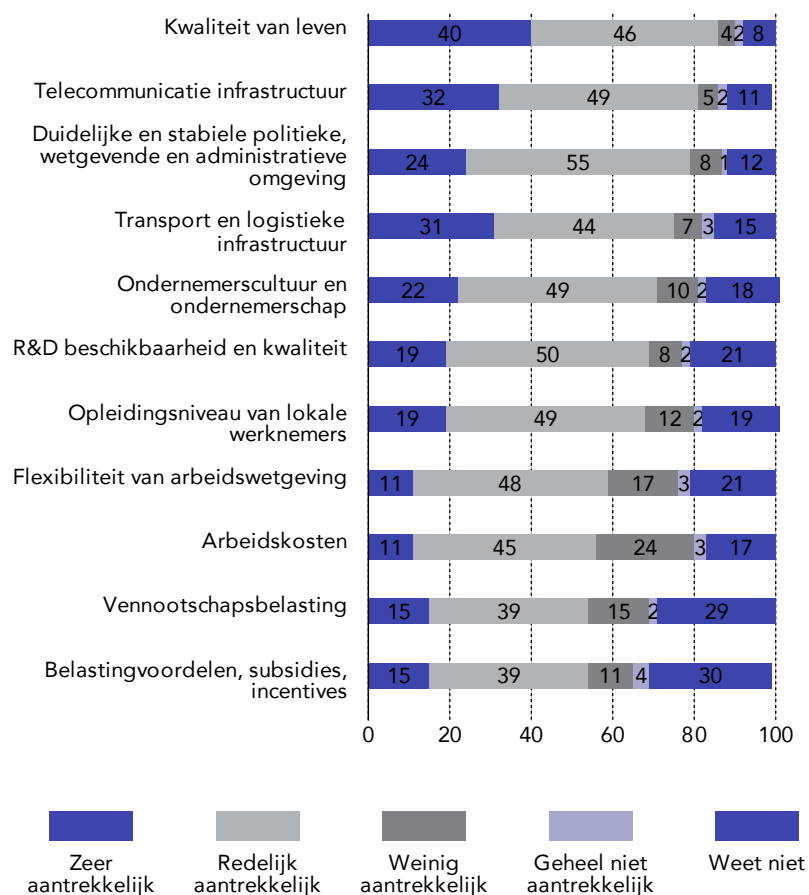
Index: 2000 = 100; het percentage geeft het gemiddelde aandeel van de faciliteit weer tussen 2000-2012

Bron: EY 2013

Figuur 3.9 Meest aantrekkelijke locatiefactoren van Nederland

Aandeel in procenten; 2013

Bron: EY 2013

(58 procent). Uit deze figuur blijkt ook dat de sales- en marketing-faciliteiten in de MRA minder sterk zijn gestegen dan de faciliteiten in Nederland in totaal (vergelijk met figuur 3.7). Ditzelfde geldt voor logistiek. De tweede positie wordt ingenomen door hoofdkantoren (17 procent). Opvallend is dat sinds 2008 het aantal investeringen in datacentra is gestegen en dit sinds 2011 bijna net zo veel investe-

ringen betreft als in hoofdkantoren. In totaal hebben de vier typen faciliteiten in onderstaande figuur eveneens 87 procent van het totaal aantal investeringen in de MRA, net als voor geheel Nederland. R&D-investeringen vallen buiten de top 4; in de periode 2000-2012 betrof slechts 2 procent van de geregistreerde investeringen R&D-vestigingen. In Nederland was dit 4 procent. Vergeleken met de ons omringende landen is dit aandeel relatief laag: de aandelen daar liggen tussen de 5 (België) en 8 procent (Verenigd Koninkrijk).

Over het algemeen laten de investeringen in de MRA pieken en dalen zien voor dezelfde typen faciliteiten als voor Nederland als geheel; hoofdkantoren en logistieke vestigingen vertonen een grillig patroon, sales- en marketingkantoren en ook datacentra kennen een stijgende lijn in het aantal investeringen. Deze overeenkomst kan deels verklaard worden door het feit dat de investeringen in de MRA circa 40 procent van de investeringen in Nederland uitmaken.

Vergelijking Nederland (MRA) met andere landen

De EY Barometer Nederlands Vestigingsklimaat 2013 laat zien dat de meest aantrekkelijke locatiefactor van Nederland al enkele jaren de kwaliteit van leven is. In 2013 vindt 86 procent van de respondenten de kwaliteit van leven in Nederland aantrekkelijk (zie figuur 3.10). Ook de telecommunicatie-infrastructuur, de politieke, wetgevende en administratieve omgeving, de kwaliteit van het transport, logistieke infrastructuur en de ondernemerscultuur staan in 2013 in de top van meest aantrekkelijke locatiefactoren van Nederland. Het is opvallend dat ten opzichte van 2012 (en ook de jaren vóór 2012) de meningen van de respondenten in 2013 minder uitgesproken zijn. In 2012 nam de kwaliteit van leven de eerste plaats in: maar liefst 65 procent vond deze locatiefactor zeer aantrekkelijk en 27 procent redelijk aantrekkelijk. Ook in 2013 staat de kwaliteit van leven op de eerste positie, maar vindt 'slechts' 40 procent de kwaliteit van leven 'zeer aantrekkelijk' en 46 procent vindt deze 'redelijk aantrekkelijk' (zie bijlage 5).

Arbeidskosten en de flexibiliteit van de arbeidswetgeving worden gezien als verbeterpunten van Nederland. Het aantal respondenten dat aangeeft deze als verbeterpunten te zien is echter ten opzichte van 2012 aanzienlijk gedaald: in 2012 vond 45 procent dit de minst aantrekkelijke factoren (totaal van 'weinig aantrekkelijk' en 'geheel niet aantrekkelijk'), in 2013 is dit 27 procent. Net als voor de meest aantrekkelijke locatiefactoren geldt hier dat de respondenten in

2013 een minder uitgesproken mening hebben over de minder aantrekkelijke locatiefactoren dan in 2012 en de jaren hiervoor.

Het is interessant om te bekijken hoe Nederland scoort op de aantrekkelijke en minder aantrekkelijke factoren ten opzichte van de ons omringende en concurrerende landen. Duitsland wordt door 42 procent van de respondenten gezien als de grootste concurrent van Nederland, op afstand gevolgd door België (13 procent) en het Verenigd Koninkrijk (5 procent). Slechts 1 procent ziet Frankrijk als het meest concurrerende land.

Investeerders beschouwen het opleidingsniveau van lokale werknemers als meest aantrekkelijke factor van Duitsland (85 procent) en dit is eveneens een top 5-factor voor het Verenigd Koninkrijk (83 procent).¹³ In Nederland geeft slechts 68 procent van de respondenten aan dat dit een aantrekkelijke locatiefactor is. De aantrekkelijkste locatiefactor van Nederland, kwaliteit van leven (86 procent), is in het Verenigd Koninkrijk eveneens de aantrekkelijkste factor (91 procent). In de Duitse vragenlijst is deze factor niet opgenomen. Het transport en de logistieke infrastructuur behaalt een hogere score in het Verenigd Koninkrijk (81 procent) dan in Nederland (75 procent) en scoort bijna gelijk aan Duitsland (83 procent). De telecommunicatie-infrastructuur (Verenigd Koninkrijk: 89 procent; Duitsland: 83 procent; Nederland: 81 procent) en de stabiele en transparante politieke en juridische omgeving (Verenigd Koninkrijk: 85 procent; Duitsland: 83 procent; Nederland: 79 procent) staan in alle landen in de top van meest aantrekkelijke locatiefactoren.

Net als in Nederland worden in Duitsland de arbeidskosten als minst aantrekkelijke factor gezien. De top 3 van minst aantrekkelijke locatiefactoren (arbeidskosten, flexibiliteit van arbeidswetgeving en vennootschapsbelasting) is in Duitsland en Nederland gelijk. Het percentage respondenten dat aangeeft dit als de minst aantrekkelijke locatiefactoren te zien, is in Duitsland echter bijna twee keer zo hoog als in Nederland. Vennootschapsbelasting wordt bijvoorbeeld in Nederland door 17 procent als een weinig

¹³ Hierbij moet worden opgemerkt dat de vragenlijsten van Nederland, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk niet geheel overeenkomen, waardoor er verschillen in keuzemogelijkheden zijn voor de respondenten. België is niet meegenomen in deze analyse omdat de vragenlijst zoals gebruikt in België niet met de vragenlijst van Nederland te vergelijken is.

aantrekkelijke locatiefactor gezien; in Duitsland geeft maar liefst 43 procent aan deze niet aantrekkelijk te vinden.

Op vrijwel alle minder aantrekkelijke locatiefactoren heeft Nederland een lage score qua aantal respondenten die deze weinig of niet aantrekkelijk vinden (de top 3-factoren variëren tussen de 17 en 27 procent), dit in tegenstelling tot Duitsland (35 - 43 procent) en het Verenigd Koninkrijk (27 - 50 procent). Hiermee scoort Nederland duidelijk positiever dan de omliggende landen.

Concluderend: het is positief dat men ten aanzien van Nederland in het algemeen minder uitgesproken is vergeleken met omliggende landen. Dat wil zeggen, minder respondenten geven aan een factor 'geheel niet aantrekkelijk' te vinden. Ook is het opvallend dat in Nederland de meningen van de respondenten in 2013 minder uitgesproken zijn dan in 2012 en voorgaande jaren. Deze ontwikkeling is niet terug te zien in de data van Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk.

Een belangrijke bevinding is dat de meest aantrekkelijke factor van Duitsland het opleidingsniveau van de lokale werknemers is, terwijl dit in Nederland een van de minder aantrekkelijke locatiefactoren is. Deze ontwikkeling moet goed in de gaten gehouden worden zodat er tijdig op kan worden ingespeeld. Uit de EY Barometer Nederlands Vestigingsklimaat 2013 blijkt dat 15 procent van de respondenten vindt dat Nederland moet inzetten op het ontwikkelen van onderwijs en vaardigheden om zijn concurrentiepositie te versterken. Het verlagen van de belastingdruk en arbeidskosten worden echter als meest belangrijke factor gezien om de aantrekkelijkheid op mondiaal niveau te vergroten. Er worden Nederland kansen toegedicht op het gebied van duurzame technologie: 20 procent van de respondenten verwacht dat deze sector de komende jaren de meeste groei zal opleveren (zie tabel 3.3), waarmee het de eerste positie inneemt. In Duitsland worden aan de sector clean tech¹⁴ veel kansen toebedeeld, evenals aan automotive. Dit kan (deels) verklaard worden door de al aanwezige sterke industrieën op dit terrein in Duitsland. Dit is echter voornamelijk minder evident voor Nederland, waarbij opgemerkt moet worden dat er momenteel wel duidelijk beleid wordt gevoerd dat innovatie en duurzaamheid stimuleert. Zo is het binnen de Amsterdam Economic Board een belangrijk thema.

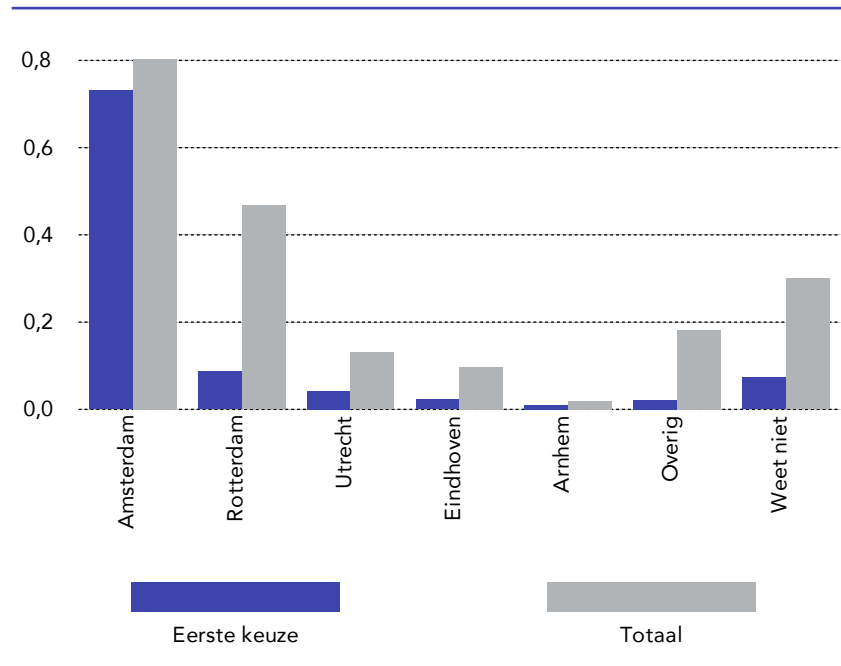
¹⁴ Duurzame technologie is in Duitsland niet als aparte sector opgenomen.

Tabel 3.3 Welke bedrijfssectoren zullen zorgen voor groei in de komende jaren?
aandeel in procenten, 2013 (twee antwoorden mogelijk)

Sectoren in Nederland	Sectoren in Verenigd Koninkrijk	Sectoren in Duitsland	Sectoren in België				
%	%	%	%				
Duurzame technologie	20	Financiële diensten	39	Transportindustrie / automotieve	29	Farmacie / biotech	25
Logistiek en distributiekanaal	16	Telecommunicatie, technologie	23	Clean tech	27	Logistiek en distributie	24
BtoB-services (excl. financiële instellingen)	15	Productie	16	Energie- en nutsbedrijven	24	ICT	22
Energie- en nutsbedrijven	15	BtoB-services (excl. financiële instellingen)	14	ICT	21	BtoB-services (excl. financiële instellingen)	17
ICT	13	Energie- en nutsbedrijven	11	Farmacie / biotech	19	Clean tech	17
Weet niet	21	Weet niet	8	Weet niet	6	Weet niet	19

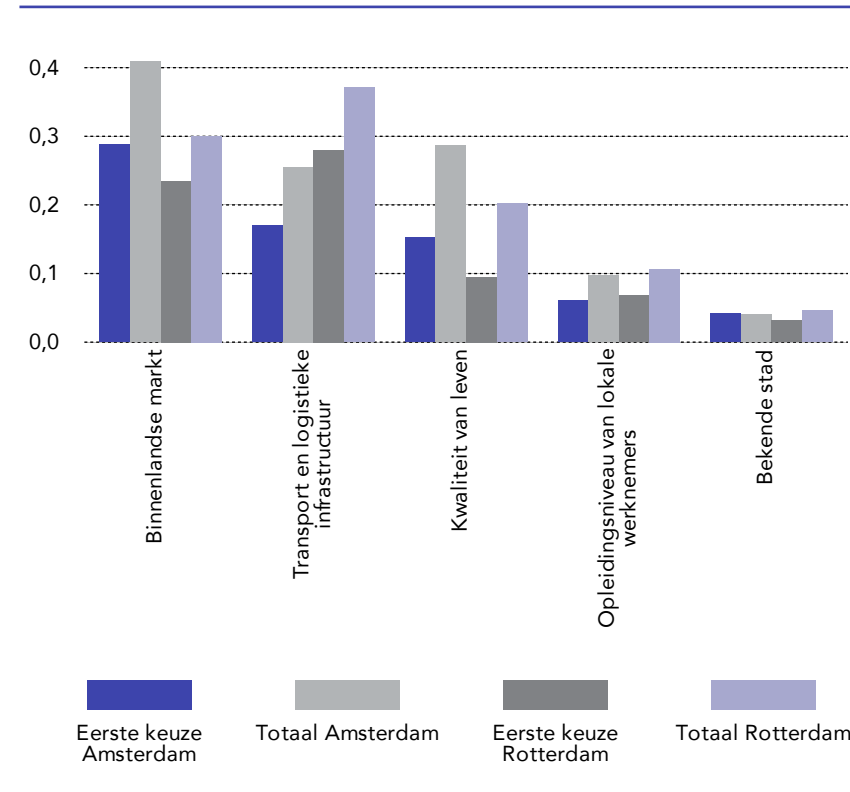
Bron: EY 2013

Figuur 3.10 Meest aantrekkelijke steden in Nederland
Eerste keuze en totaal (eerste en tweede keuze); 2013

Bron: EY 2013

Figuur 3.11 Belangrijkste redenen om voor Amsterdam of Rotterdam te kiezen
Eerste keuze en totaal (eerste en tweede keuze); 2013

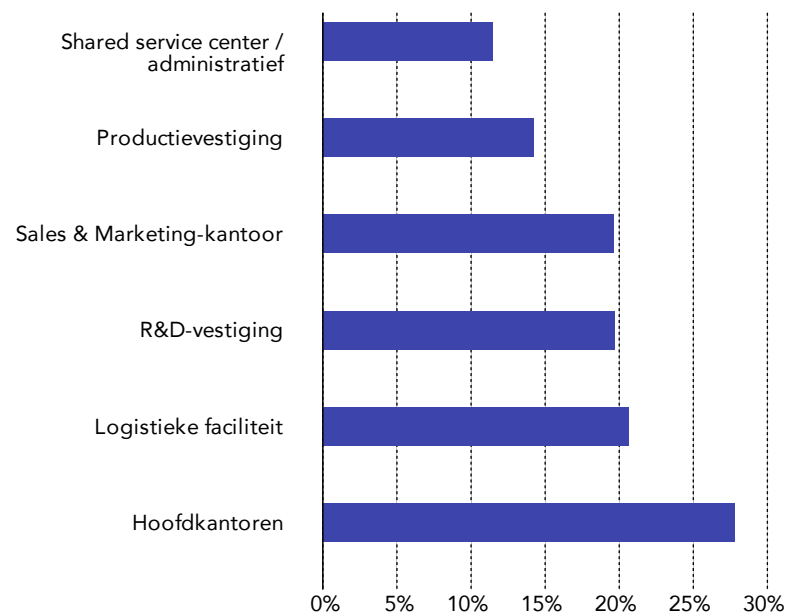
Bron: EY 2013

Motieven van investeerders om voor de MRA te kiezen

Uit de EY Barometer Nederlands Vestigingsklimaat 2013 komt duidelijk naar voren dat Amsterdam voor buitenlandse investeerders de aantrekkelijkste Nederlandse stad is. Als antwoord op de vraag 'Wat zijn de twee meest aantrekkelijke steden van Nederland?' heeft 73 procent van de respondenten een eerste voorkeur voor de hoofdstad. Rotterdam volgt met 9 procent. Wanneer er naar het totaal wordt gekeken (eerste en tweede keuze samen) kiest 80 procent voor Amsterdam en 47 procent voor Rotterdam. De andere steden in Nederland volgen op afstand, waarbij veel steden slechts door één respondent of enkele respondenten genoemd worden.

Figuur 3.12 Type investering dat het best past in het huidige Amsterdamse vestigingsklimaat

Aandeel in procenten; 2013

Bron: EY 2013

Waarom kiezen investeerders voor de MRA? Amsterdam wordt voornamelijk aantrekkelijk gevonden voor de binnenlandse markt, terwijl, niet geheel onverwacht, Rotterdam op transport en logistieke infrastructuur het hoogst scoort. Ook scoren beide steden hoog op de kwaliteit van leven, net als Nederland als geheel (zoals weergegeven in figuur 3.10).

In paragraaf 'trends en ontwikkelingen' was zichtbaar dat in de periode 2000-2012 het grootste aandeel (circa 58 procent) van de investeringen in de MRA plaatsvindt in sales- en marketingfaciliteiten. 17 procent van de investeringen vindt plaats in hoofdkantoren. Wanneer gevraagd wordt naar het type faciliteit dat het best binnen het vestigingsklimaat van Amsterdam past, geeft echter 28 procent van de respondenten aan dat hoofdkantoren het best passen binnen het huidige vestigingsklimaat, gevolgd door logistiek, R&D en sales en marketing (zie figuur 3.12). Het lijkt erop dat er een verschil is

tussen de perceptie (Amsterdam wordt met name aantrekkelijk gevonden voor hoofdkantoren) en de waargenomen investeringen (voornamelijk sales en marketing). Ditzelfde geldt voor R&D-faciliteiten: 20 procent geeft aan dat Amsterdam een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor R&D heeft, terwijl slechts 2 procent van de geregistreerde investeringen in de MRA R&D betreft.

Waarschijnlijk geldt voor de MRA hetzelfde als voor Nederland: een focus op kennis en innovatie vanuit beleidsperspectief (denk aan de acht kansrijke clusters van de Amsterdam Economic Board), maar dit leidt nog niet direct tot meer buitenlandse investeringen op het gebied van bijvoorbeeld R&D. Investeerders zien echter kansen voor bijvoorbeeld de sector duurzame technologie: hierin wordt de komende jaren de meeste groei verwacht (zie tabel 3.3). Vanuit gemeentelijk perspectief wordt deze groei gestimuleerd. Zo gaan de TU Delft, Wageningen University and Research Center (Wageningen UR) en Massachusetts Institute of Technology (MIT) in Amsterdam een internationaal technologisch instituut opzetten. Mogelijk levert dit in de toekomst extra investeringen in R&D op voor de MRA.

3.5 Conclusie

De Metropoolregio Amsterdam (MRA) is ten opzichte van de rest van Nederland relatief sterk gespecialiseerd in financiële diensten, informatie en communicatie, groothandel, specialistische zakelijke diensten en cultuur, sport en recreatie.

Groothandel, financiële diensten en specialistische zakelijke diensten zijn in de periode 1995-2008 sneller gegroeid in de MRA dan in Nederland. Na 2008 geldt die snellere groei alleen voor financiële diensten en groothandel. Echter, door onder andere strengere Europees toezicht op de banken zullen financiële diensten waarschijnlijk minder snel groeien.

Informatie en communicatie groeide in de MRA tot aan 2009 minder snel dan in Nederland, en krimpt na 2009 sneller in de MRA dan in Nederland. De specialisatiegraad van de MRA in deze sector neemt derhalve af. ICT als 'general purpose technology', eind vorige eeuw duidelijk in opkomst, leidde destijds tot grote groei, maar in het huidige tijdsbestek is deze bedrijfstak volwassen geworden en vertrekt de productie naar goedkopere locaties.

Cultuur, sport en recreatie nam voorafgaand aan 2009 in betekenis af ten opzichte van de landelijke ontwikkeling. Na 2009 is de krimp van deze bedrijfstak in de MRA gelijk aan het landelijke cijfer. Per saldo levert de bedrijfstak cultuur, sport en recreatie in de MRA aan concurrentiekracht in.

De Amsterdam Economic Board clusters maken 58 procent uit van de economie van de MRA, tegenover 50 procent van die van Nederland. De MRA is in deze clusters gespecialiseerd. De groei van de clusters in de jaren 2005-2012 is echter trager dan die in de gehele MRA; het vrijwel geheel ontbreken van de groothandel in de clusters is hiervoor een belangrijke verklaring. Toerisme & Congressen en Life Sciences & Health leveren naar verwachting een meer dan gemiddelde bijdrage aan de groei van de MRA. Flowers & Food en Financiële & Zakelijke diensten groeien naar verwachting rond het gemiddelde van de MRA in 2014. De ontwikkeling van het cluster Maakindustrie wordt sterk beïnvloed door prijsschommelingen van energieprijzen. De industrie als subcluster laat een stabiele positieve ontwikkeling zien (hoofdstuk 1), zodat de veranderingen in het gehele cluster worden bepaald door de energiesector. De groei van de clusters Logistiek, Creatieve Industrie en ICT/eScience staat onder druk, naar verwachting ook in 2014. Het cluster Logistiek heeft last van toenemende concurrentie. Creatieve Industrie en ICT/eScience groeien minder snel omdat technologieën die bij hun introductie een positief effect hadden, gemeengoed zijn geworden en hun stimulans voor groei verliezen. Daarnaast zorgen nieuwe technologieën voor omzetverlies; zo werden websites voorheen door ontwerp bureaus gemaakt, nu worden er kant-en-klare, vaak gratis softwarepakketten als WordPress aangeboden.

Belangrijke specialisaties in de MRA, waaronder zakelijke en financiële diensten, informatie en communicatie, vervoer en opslag en groothandel, zijn veelal onderling verweven. De regionale doorwerking is vooral hoog bij de bedrijfstakken verhuur van roerende goederen en overige zakelijke diensten, en bij financiële diensten.

Minder vraag naar intermediaire goederen en diensten in de ene bedrijfstak werkt door in de lokale economie. We zien bijvoorbeeld een relatief sterke krimp in de bedrijfstak informatie en communicatie, die bovendien sterker is in de MRA dan in heel Nederland. De dienstenverlening van informatie en communicatie

vormt een belangrijke input in de productie van veel andere bedrijfstakken in de MRA. Het is waarschijnlijk dat een verminderde vraag uit andere bedrijfstakken (waaronder de financiële diensten) (mede) een rol speelt bij de relatief sterke krimp in informatie en communicatie.

Van de buitenlandse investeringen in Nederland komt 40 procent in de MRA terecht. De MRA trekt echter weinig productievevestigingen aan; andere regio's in Nederland zijn daar beter in. De MRA trekt relatief veel vestigingen aan in de segmenten sales & marketing, hoofdkantoren en internet-datacentra. De perceptie van managers in het internationale bedrijfsleven op het grootstedelijk vestigingsklimaat van de MRA wijkt af van het werkelijke investeringsgedrag. In hun ogen is het grootstedelijk vestigingsklimaat van de MRA bij uitstek geschikt voor investeringen in hoofdkantoren, gevolgd door logistiek, R&D en sales & marketing. In hun beeldvorming staan hoofdkantoren dus op de eerste plaats; in werkelijkheid is dat echter sales & marketing. Investeringen in sales & marketing-faciliteiten zijn vaak voorlopers van andere type investeringen in de regio.

Van alle locatiefactoren worden de arbeidskosten als de minst aantrekkelijke factor gezien in de MRA (en Nederland) en de kwaliteit van leven als de meest aantrekkelijke. Per saldo is de aantrekkelijkheid van het regionale vestigingsklimaat van Amsterdam goed voor een middenpositie op ranglijsten met naaste buurlanden. Een voor Nederland – en dus ook voor de MRA – relevant punt is dat opleidingsniveau in Duitsland als de meest aantrekkelijke factor wordt gezien, terwijl dit een van de minder aantrekkelijke locatiefactoren in de MRA is.

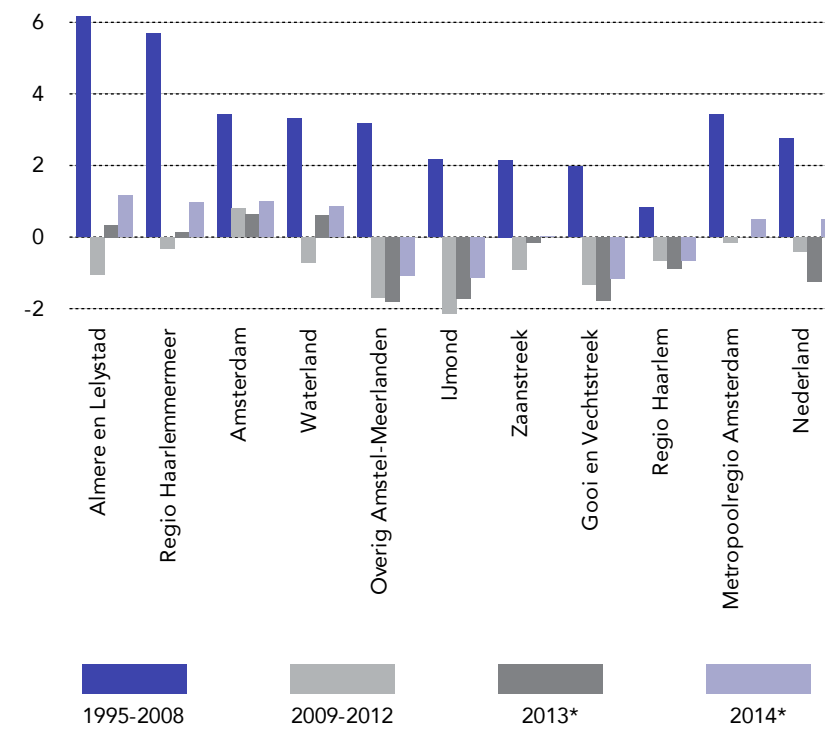
4. Kerncijfers per regio

In dit hoofdstuk wordt ingezoomd op de deelregio's van de Metropoolregio Amsterdam (MRA). De belangrijkste indicatoren van de economische ontwikkeling van deze negen deelregio's worden in onderlinge samenhang beschreven. Zodoende vormt elke paragraaf een bondige economische verkenning per deelregio.

De overzichten van de deelregio's hebben gezamenlijke kenmerken. Ten eerste worden kerncijfers en prognoses besproken (met name van de economische groei en werkgelegenheid), net zoals dat in hoofdstuk 1 voor de MRA als geheel is gedaan. Ten tweede wordt de economische ontwikkeling in de periode 2009-2012 per bedrijfstak weergegeven in een zogenaamd 'bollendiagram'. De omvang van de bollen geeft hierbij de absolute omvang van de toegevoegde waarde per bedrijfstak in 2012 weer. Op de horizontale as staat per bedrijfstak het procentuele aandeel dat de deelregio heeft in de MRA. De verticale stippellijn vormt een referentiepunt; dit geeft het aandeel aan dat de deelregio heeft in het totale bruto regionaal product (brp) van de MRA. Bedrijfstakken rechts van deze lijn duiden op een relatief omvangrijke bedrijfstak in de eigen deelregio met een uitstraling naar de rest van de MRA. De horizontale stippellijn geeft de gemiddelde economische groei van de deelregio in de periode 2009-2012 weer. Deze groei komt overeen met de tweede staaf in figuur 4.1, die de economische ontwikkeling van alle MRA-deelregio's gezamenlijk weergeeft. Ten derde worden de belangrijkste ontwikkelingen op de arbeidsmarkt geschetst en wordt het woon-werkverkeer met de rest van de MRA en Nederland in kaart gebracht.

Figuur 4.1 geeft de gemiddelde economische groei van alle deelregio's van de MRA weer, verdeeld over de tijdvakken 1995-2008 en 2009-2012, en een prognose voor 2013 en 2014. Duidelijk zichtbaar is dat elke deelregio na 2008 te maken heeft met een transitie naar minder economische groei. In 2014 wordt voor Nederland en de MRA een zo goed als gelijke economische groei verwacht. In de beschrijvingen per deelregio zal de ruimtelijke variëteit in het groeipatroon nader worden verklaard aan de hand van de economische ontwikkelingen per bedrijfstak.

Figuur 4.1 Economische groei naar deelregio van de Metropoolregio Amsterdam
Gemiddelde jaarlijkse groei per tijdvak in procenten; 1995-2014*

* Prognose 2013 en 2014

Bron: CBS (bewerking en prognose TNO)

4.1 Almere en Lelystad

Kerncijfers

Deelregio Almere en Lelystad maakt naar verwachting in 2013 en 2014 wederom een gunstige economische ontwikkeling door met een groei van het brp van respectievelijk 0,3 en 1,2 procent. Het beeld in de periode 2009-2012 was over het algemeen negatief (zie ook figuur 4.1 en 4.2), met name door de stevige klap die de deelregio kreeg tijdens het dieptepunt van de Grote Recessie in 2009 en in lichtere mate nogmaals in 2012. Dit is overigens geen uitzondering in de MRA: de gehele regio kreeg in 2012 te maken met deze 'dubbele dip'. In vergelijking met andere deelregio's van

de MRA toont deelregio Almere en Lelystad zich veerkrachtig, met herstel kort na perioden van krimp.

De gunstige vooruitzichten ten aanzien van de economische groei vertalen zich echter niet in een even gunstig beeld voor de arbeidsmarkt. De werkloosheid is in deelregio Almere en Lelystad de afgelopen jaren sterk opgelopen. Van alle deelregio's van de MRA is de werkloosheid hier het hoogst. Naar verwachting is de werkloosheid in 2014 meer dan 12 procent. De potentiële beroepsbevolking (bevolking tussen 15-64 jaar) neemt overigens vanaf 2010 overwegend sneller toe dan de beroepsbevolking. Dit kan erop wijzen dat inwoners van Almere en Lelystad zich in toenemende mate ontmoedigd voelen om toe te treden tot de arbeidsmarkt. Daarnaast zijn lager en middelbaar opgeleiden in hogere mate aangewezen op de woningmarkt van Almere en Lelystad. Zij hebben een kwetsbaardere positie op de arbeidsmarkt.

Economische ontwikkeling per bedrijfstak

Het economische beeld van deelregio Almere en Lelystad wordt vanaf 2009 gedomineerd door een sterke krimp in de bedrijfstak overige zakelijke dienstverlening. Dit is de grootste bedrijfstak in deze deelregio, hetgeen te zien is aan de grootte van de bol ten opzichte van de andere bollen in het 'bollendiagram' hieronder (figuur

Tabel 4.1 Kerngegevens Almere en Lelystad

	2012	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014*	
	x	gemiddelde groei in %							
	1.000	aandeel							
		in MRA							
		(%)							
Bruto regionaal product	6.242	6,9	-0,2	-6,0	2,2	1,2	-1,4	0,3	1,2
Werkzame personen	106	7,6	3,1	-1,0	-0,3	0,2	1,8	-	-
Bevolking	270	11,3	1,3	1,3	1,2	1,1	1,0	1,0	1,2
Bevolking 15-64 jaar	188	11,6	1,4	1,3	1,1	0,7	0,5	0,9	0,8
Beroepsbevolking	137	11,5	3,7	1,8	0,2	0,1	0,8	0,7	0,1
Werkende beroepsbevolking	125	11,2	5,1	0,0	-0,7	-0,1	-1,2	-2,3	-0,8
		%							
Brutoparticipatiegraad	72,9	-	73,5	73,8	73,1	72,7	72,9	72,8	72,3
Werkloosheid	8,8	-	4,4	6,1	6,9	7,1	8,8	11,6	12,4

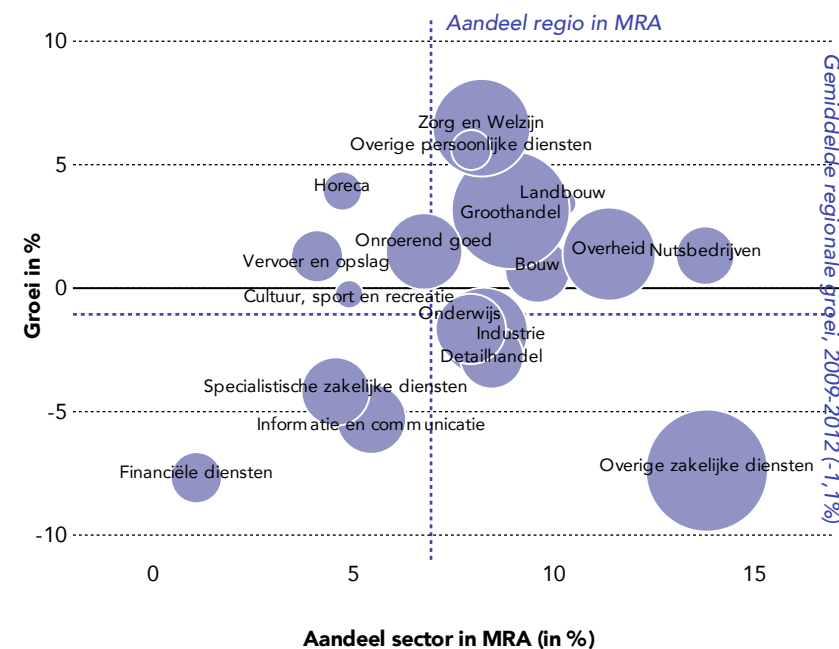
* Prognose

Bron: CBS (bewerking TNO)

4.2). In 2012 werd ongeveer 15,4 procent van het brp van Almere en Lelystad gegenereerd door overige zakelijke diensten (waartoe bijvoorbeeld uitzendbureaus en administratiekantoren behoren). Hiermee heeft deze samengestelde bedrijfstak een aandeel van circa 14 procent in het totaal van de MRA. Dit is tweemaal zo veel als het aandeel dat Almere en Lelystad gezamenlijk in het brp van de MRA hebben (6,8%). Tezamen met de bedrijfstak financiële diensten en in mindere mate informatie en communicatie, maakte de bedrijfstak specialistische zakelijke diensten ook een aanzienlijke krimp door tussen 2009 en 2012. Een verklaring hiervoor is dat deze bedrijfstakken in hoge mate afhankelijk zijn van bestedingen van binnenlandse bedrijven. Gemiddeld genomen vielen dergelijke bestedingen tegen als gevolg van de 'dubbele dip'. Door de relatieve oververtegenwoordiging van overige zakelijke diensten in

Figuur 4.2 Toegevoegde waarde per bedrijfstak: Almere en Lelystad

Bedrijfstak aandeel in MRA, 2012; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten, 2009-2012; omvang, 2012*

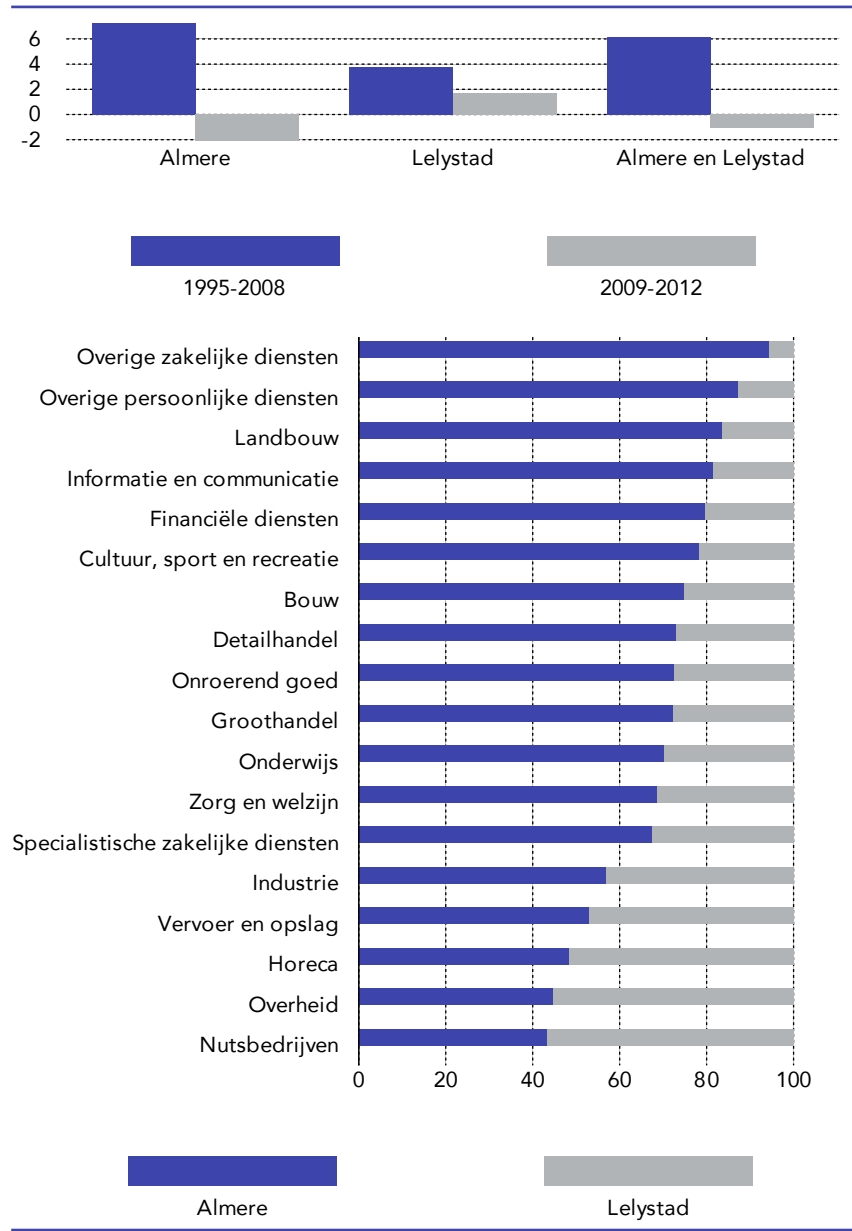
* De bolgrootte geeft de omvang van de bedrijfstak weer, en uitsluitend in de juiste verhouding binnen de eigen deelregio. De bolgrootte is niet vergelijkbaar met andere deelregio's van de Metropoolregio Amsterdam.

Bron: CBS (bewerking TNO)

Figuur 4.3: Economische groei en omvang , Almere en Lelystad

Groei toegevoegde waarde in procenten, 1995-2008 en 2009-2012;

Aandeel Almere en Lelystad in sectorale toegevoegde waarde 2012, in procenten*

Bron: CBS, bewerking en prognose TNO

Almere en Lelystad, werd deze deelregio via deze weg extra hard geraakt. De bedrijfstakken zorg en welzijn en groothandel vertonen een positiever beeld. Deze laatste bedrijfstak is zeer omvangrijk met 14,4 procent van het brp van Almere en Lelystad. De groothandel groeide bovendien ruim boven het regionale gemiddelde van de periode 2009-2012. Eenzelfde conclusie kon worden getrokken op basis van de langetermijngroei (2001-2011), zoals gepresenteerd in editie 2012 van de *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam*. In combinatie met de absolute omvang van deze bedrijfstak kan dan ook met recht gezegd worden dat groothandel de stuwende kracht is van de economie van Almere en Lelystad. Zorg en welzijn heeft een kleinere omvang, maar draagt eveneens zeer positief bij aan de economische groei van deze deelregio.

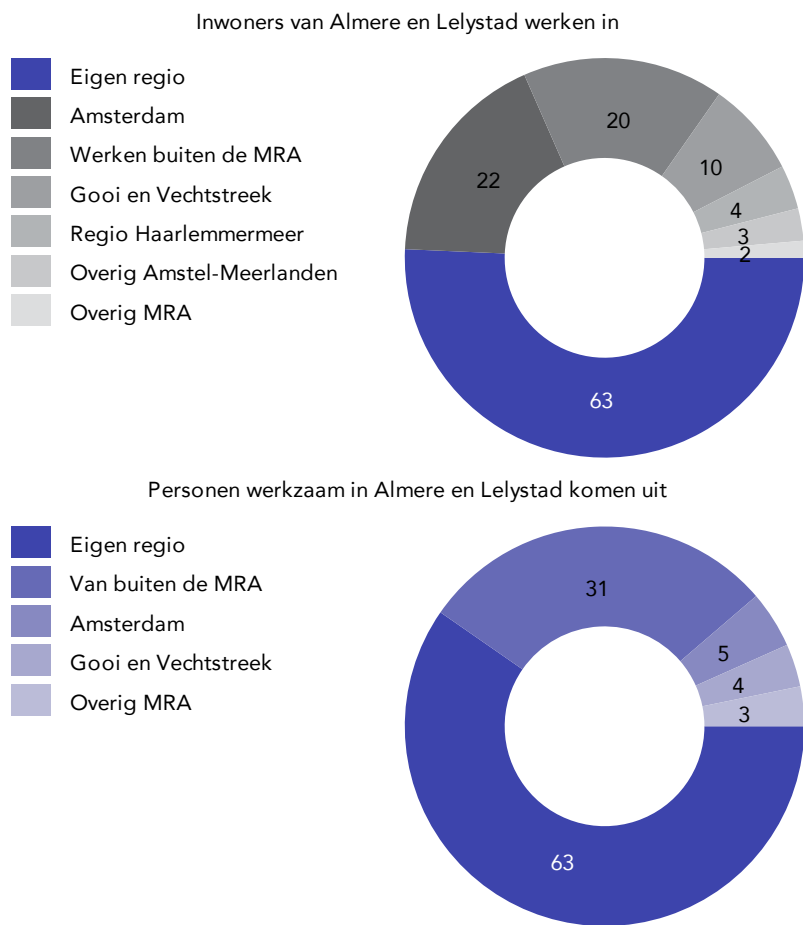
Figuur 4.3 toont dat Almere en Lelystad niet gelijk in omvang zijn. In totaal maakt Almere circa 70 procent van de gehele samengestelde deelregio uit. Per bedrijfstak is de verhouding Almere-Lelystad anders. Een paar bedrijfstakken zijn voor meer dan 70 procent in Almere gehuisvest: overige zakelijke diensten, overige persoonlijke diensten, landbouw, informatie en communicatie, financiële diensten en cultuur, sport en recreatie. Bedrijfstakken die voor beduidend meer dan 30 procent in Lelystad zijn gevestigd, zijn industrie, vervoer en opslag, horeca, overheid en nutsbedrijven. Verschillende locatiefactoren zijn hiervoor verantwoordelijk: grondprijs (industrie), Lelystad Airport (vervoer en opslag, horeca), Batavia Stad (horeca), windenergie (nutsbedrijven) en de aanwezigheid van het provinciehuis (overheid) in Lelystad. Door deze verdeling van activiteiten kent Lelystad na 2009 een nettogroei van het brp, terwijl het brp van Almere kromp. Juist in Almere bevinden zich de bedrijfstakken die tegenwind ondervinden: informatie en communicatie en financiële diensten.

Arbeidsmarkt

De arbeidsmarkt van deelregio Almere en Lelystad wordt gekenmerkt door een relatief kleine arbeidsvraag. In 2012 bedroeg het aandeel van Almere en Lelystad circa 7,6 procent van de totale werkgelegenheid in de MRA (106 duizend personen zijn werkzaam in Almere en Lelystad). Daartegenover staat dat er 125 duizend inwoners van Almere en Lelystad participeren op de arbeidsmarkt (de werkende beroepsbevolking). In relatieve omvang binnen de MRA gemeten, is dit aandeel ongeveer gelijk aan het bevolkingsaandeel dat Almere en Lelystad tezamen hebben in de MRA (ruim 11 procent).

Figuur 4.4 Woon-werkverkeer Almere en Lelystad

Aantal werkzame personen in 2012 (x 1.000) naar woon- en werkregio

Bron: CBS (bewerking TNO)

De balans van arbeidsvraag en -aanbod valt hierdoor negatief uit. Er zijn 106 duizend werkzame personen die buiten de deelregio wonen en in Almere en Lelystad werken. Daar staan 125 duizend 'uitgaande' werkzame inwoners tegenover (inwoners die buiten de deelregio werken). Per saldo is de woon-werkbalans van Almere en Lelystad 19 duizend personen. De herkomst en bestemming van arbeidskrachten zijn weergegeven in figuur 4.4. Ongeveer de helft

van de werkzame beroepsbevolking van Almere en Lelystad werkt in de eigen deelregio, gevolgd door een grote groep uitgaande pendelaars naar Amsterdam en een groep van 20 duizend personen die buiten de MRA werkt. Van de mensen die in Almere en Lelystad werken, vormt de groep van 63 duizend die in de eigen deelregio woont en werkt een aandeel van 60 procent. Daarnaast zijn het vooral mensen van buiten de MRA die naar Almere en Lelystad reizen om te werken (31 duizend personen van het totaal van 106 duizend dat er emplooi heeft). Deelregio Almere en Lelystad is in de eerste plaats een werkregio voor de eigen bevolking en voor inwoners van buiten de MRA en in de tweede plaats een woonregio voor mensen die hoofdzakelijk binnen de MRA werken. Er zijn omgekeerd maar weinig arbeidskrachten uit overige deelregio's van de MRA die in Almere en Lelystad werken. De beroepsbevolking van Almere en Lelystad is overwegend middelbaar opgeleid: 40 procent tegenover 30 procent laag- en 31 procent hoogopgeleid in 2012. Dit is het hoogste aandeel laag- en middelbaar opgeleiden in de MRA en het laagste aandeel hoogopgeleiden. De participatiegraden voor ieder opleidingsniveau zijn hoger dan gemiddeld in de MRA.

4.2 Amsterdam

Kerncijfers

De stad Amsterdam heeft een zeer centrale positie in de economie van de MRA. In 2012 had Amsterdam een aandeel van 48,3 procent in het totale brp van de MRA. De economische vooruitzichten van de stad Amsterdam zijn bovendien gunstiger dan die van de MRA als geheel. Voor zowel 2013 als 2014 wordt in Amsterdam meer economische groei verwacht dan gemiddeld in de MRA.

Het beeld is echter niet onverdeeld positief. De groei van de beroepsbevolking is vanaf 2009 hoger dan de groei van de werkende beroepsbevolking, wat leidt tot een continu oplopende werkloosheid. De verwachting is bovendien dat deze ontwikkeling in 2014 licht doorzet. De toenemende brutoparticipatie op de arbeidsmarkt kan het gevolg zijn van zowel de aanwas van jongeren die hun opleiding hebben afgerond als van ouderen die langer willen doorwerken. Dit laatste heeft in grote mate te maken met nieuwe regelgeving, zoals de afschaffing van de VUT-regeling, en in mindere mate met een gunstige arbeidsmarkt. Het economisch beeld van de stad Amsterdam binnen de MRA is dan ook tweeledig. Enerzijds

Tabel 4.2 Kerngegevens Amsterdam

	2012	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014*	
	x 1.000	aandeel in MRA (%)	gemiddelde groei in %						
Bruto regionaal product	43.461	47,7	2,5	-1,9	5,0	1,1	-0,9	0,6	1,0
Werkzame personen	596	43,0	1,3	-0,1	1,8	1,6	-0,2	-	-
Bevolking	795	33,4	0,9	1,4	1,6	1,5	1,2	1,2	0,4
Bevolking 15-64 jaar	579	35,7	1,1	1,4	1,6	1,3	0,9	1,2	1,3
Beroepsbevolking	428	35,8	2,7	1,1	3,3	1,4	1,1	2,3	1,8
Werkende beroepsbevolking	394	35,4	4,3	-1,0	3,2	1,0	0,2	-0,4	1,7
	%								
Brutoparticipatiegraad	73,9	-	72,7	72,4	73,6	73,7	73,9	74,7	75,0
Werkloosheid	7,9	-	4,5	6,5	6,7	7,1	7,9	10,4	10,5

* Prognose

Bron: CBS (bewerking TNO)

behoort Amsterdam tot de 'groeiregio's' met een ontwikkeling van het brp boven het MRA-gemiddelde. Anderzijds is Amsterdam een deelregio met een bovengemiddelde werkloosheid. Samen met deelregio Almere en Lelystad is Amsterdam de enige deelregio binnen de MRA waar de komende jaren het werkloosheidspercentage waarschijnlijk in dubbele cijfers wordt geschreven.

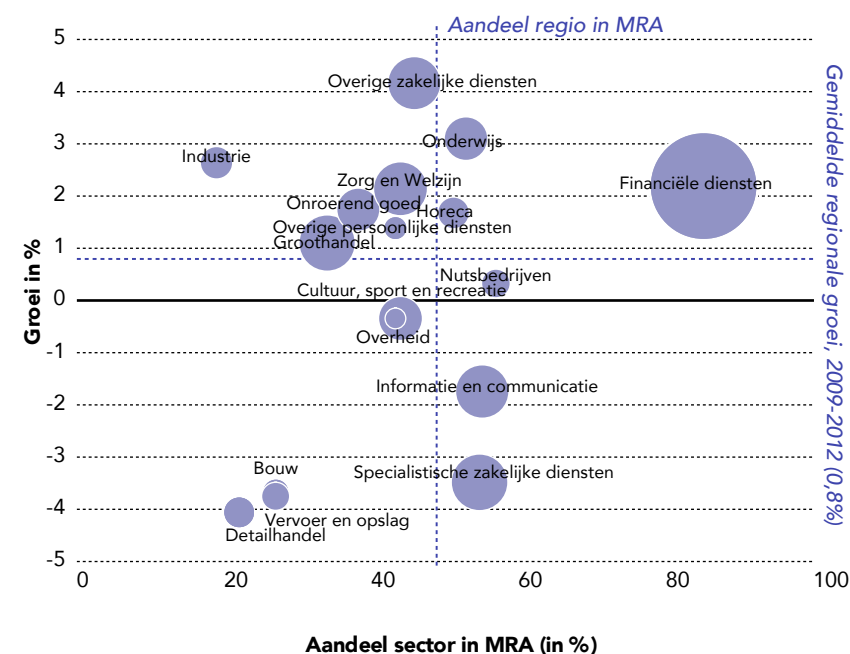
Economische ontwikkeling per bedrijfstak

Het financiële hart van de MRA klopt in de stad Amsterdam. In totaal wordt ruim 17 procent van het brp van de MRA voortgebracht door financiële diensten. Het grootste deel hiervan, 85 procent, wordt in Amsterdam verdiend. In het brp van Amsterdam maken de financiële diensten ruim 30 procent uit. Op enige afstand volgen specialistische zakelijke diensten, groothandel, zorg en welzijn, informatie en communicatie en overige zakelijke diensten, met elk een aandeel in het Amsterdamse brp van circa 8 procent. Van deze groep zijn het de bedrijfstakken informatie en communicatie, specialistische zakelijke diensten, horeca, nutsbedrijven en onderwijs die een relatieve oververtegenwoordiging in Amsterdam hebben. Aangezien de bedrijfstakken informatie en communicatie en specialistische zakelijke diensten tussen 2009 en 2012 in de gehele MRA een economische krimp te verwerken kregen, zijn het met name deze twee bedrijfstakken die bijdragen aan de gematigde

gemiddelde economische groei van Amsterdam. Niettemin is de groei van de toegevoegde waarde van de financiële dienstverlening enigszins positief. De bescheiden positieve ontwikkeling van de financiële dienstverlening is echter genoeg om Amsterdam meer te laten groeien dan de MRA. De cruisevaart, waar met name Amsterdam als aanlegplaats voordeel van heeft, beleefde in 2012 'a great year', aldus het jaarverslag van de Zeehavens Amsterdam. Daarnaast heeft de industrie, waar de stad Amsterdam niet in is gespecialiseerd, positief bijgedragen aan de groei van Amsterdam in de jaren 2009-2012. Vervoer en opslag heeft de crisis van 2009 gevoeld; in deze sector hebben overcapaciteit en gedaalde tarieven voor vracht de toegevoegde waarde onder druk gezet. Afnemers hebben daar echter groot voordeel bij: zij zien de kosten dalen.

Figuur 4.5 Toegevoegde waarde per bedrijfstak: Amsterdam

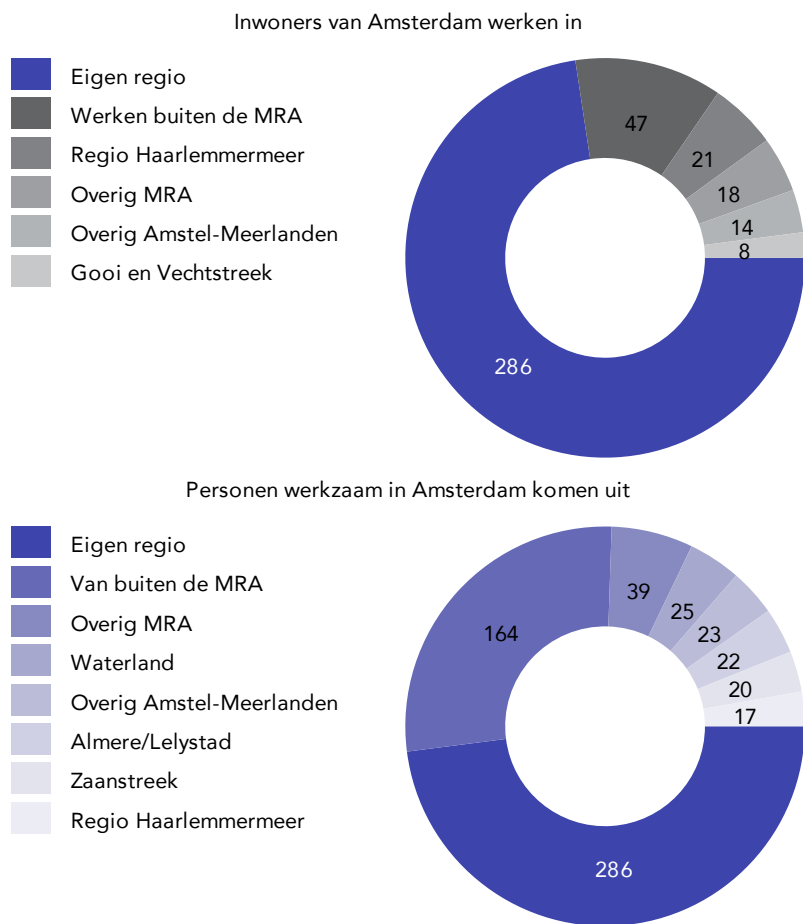
Bedrijfstak aandeel in MRA, 2012; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten, 2009-2012; omvang, 2012*

* De bolgrootte geeft de omvang van de bedrijfstak weer, en uitsluitend in de juiste verhouding binnen de eigen deelregio. De bolgrootte is niet vergelijkbaar met andere deelregio's van de Metropoolregio Amsterdam. De Bedrijfstak Landbouw is niet opgenomen in de figuur.
Bron: CBS (bewerking TNO)

Figuur 4.6 Woon-werkverkeer Amsterdam

Aantal werkzame personen in 2012 (x 1.000) naar woon- en werkregio

Bron: CBS (bewerking TNO)

Ten opzichte van de langetermijnontwikkeling (2001-2011, zoals gepresenteerd in editie 2012 van de *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam*) vertoont elke bedrijfstak een trager groeitempo. Opvallend is dat de sterk bovengemiddelde groei van de groothandel is veranderd naar groei rond het stedelijk gemiddelde. Een positieve uitzondering hierop vormt de bedrijfstak overige zakelijke diensten (waar arbeidsbemiddeling en het uitzendwezen

een belangrijk onderdeel van zijn). Deze bedrijfstak heeft zich ontpopt tot een stevige groeisector, passend in de flexibilisering van arbeid, en kent bovendien een grote vertegenwoordiging in Amsterdam.

Arbeidsmarkt

De stad Amsterdam bood in 2012 werk aan 596 duizend personen, terwijl er in totaal 394 duizend Amsterdammers zijn die er werken. Per saldo is Amsterdam dus netto ontvanger van arbeidskrachten uit andere deelregio's van de MRA en Nederland. In 2012 bedroeg het pendeloverschot in totaal 203 duizend personen. Er is weliswaar een zeer grote vraag naar arbeid in Amsterdam, maar de Amsterdamse beroepsbevolking sluit hier niet volledig op aan. De brutoparticipatiegraad is met name onder lager opgeleiden, wonend in Amsterdam bijzonder laag, terwijl de werkloosheid binnen deze groep hoog is. Van alle Amsterdammers met een baan werkt bijna driekwart in Amsterdam zelf, wat een groot aandeel is. Ongeveer 12 procent van de werkende Amsterdammers (46 duizend personen) werkt buiten de MRA. Omgekeerd is Amsterdam een magneet die ruim de helft van alle arbeidskrachten uit andere deelregio's aantrekt. Hiervan komen 164 duizend werkzame personen van buiten de MRA en 146 duizend uit de MRA zelf, redelijk gelijkmatig verdeeld over deelregio's. De beroepsbevolking van Amsterdam is relatief hoogopgeleid, 52 procent, tegenover 29 procent middelbaar opgeleid en 19 procent laagopgeleid. Specifiek voor Amsterdam is de eerdergenoemde bijzonder lage participatiegraad onder laagopgeleiden (50 procent). Het is een uitdaging voor beleidsmakers om de arbeidsmarktdeelnemers op te voeren onder met name lager opgeleiden en – in mindere mate – middelbaar opgeleiden.

4.3 Gooi en Vechtstreek

Kerncijfers

Gooi en Vechtstreek verkeert nog altijd in economisch zwaar weer. Na gematigde economische groei in 2011, werd de deelregio in 2012 wederom met krimp geconfronteerd. Ook de groeiverwachting voor 2013 en 2014 is negatief.

Dit vertaalt zich door in de werkgelegenheid: sinds 2008 is er in Gooi en Vechtstreek overwegend sprake van banenverlies. De

verwachting is dat de bevolkingsgroei zich tot aan 2014 zwak, maar positief ontwikkelt. Dit vertaalt zich, vanwege vergrijzing, echter niet in een toename van de potentiële beroepsbevolking. Omdat de participatiegraad licht stijgt, is de verwachting dat de beroepsbevolking nog wat toeneemt tot en met 2014. Niet elke nieuwkomer op de arbeidsmarkt zal even makkelijk een baan kunnen vinden. Ook in Gooi en Vechtstreek is de prognose dat de werkloosheid – weliswaar kortdurend – toeneemt in 2013, na jaren op een redelijk constant niveau te zijn gebleven. Gooi en Vechtstreek heeft overigens het laagste niveau van werkloosheid in de MRA.

Economische ontwikkeling per bedrijfstak

Gooi en Vechtstreek heeft een gediversifieerde economische structuur: er komen veel bedrijfstakken voor die in omvang min of meer vergelijkbaar zijn. Er is geen bedrijfstak die er qua omvang uitspringt, zoals het geval is in Zaanstreek (industrie) of Amsterdam (financiële diensten). De bedrijfstakken zorg en welzijn en groothandel zijn, in absolute omvang, nipt groter dan de bedrijfstak informatie en communicatie. Tot deze laatste behoort het uitzenden en produceren van radio- en televisieprogramma's. Ondanks de huisvesting van het Mediapark in Gooi en Vechtstreek, is informatie en communicatie hier niet oververtegenwoordigd. De bedrijfstak cultuur, sport en recreatie is dat wel. Ongeveer 20 procent van

Tabel 4.3 Kerngegevens Gooi en Vechtstreek

	2012	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014*	
	x 1.000	aandeel in MRA (%)	gemiddelde groei in %						
Bruto regionaal product	6.753	7,5	-1,9	-4,0	-0,5	0,6	-1,3	-1,8	
Werkzame personen	119,4	8,6	-3,2	-0,3	-0,7	0,2	-2,6	-	
Bevolking	245	10,3	0,3	0,3	0,2	0,3	0,1	0,0	
Bevolking 15-64 jaar	154	9,5	0,2	0,0	-0,1	-0,3	-0,9	-0,3	
Beroepsbevolking	113	9,5	3,0	0,2	1,7	-0,8	0,9	0,6	
Werkende beroepsbevolking	108	9,7	4,1	-0,7	1,8	-0,8	1,0	-0,2	
	%								
Brutoparticipatiegraad	73,4	-	71,0	71,2	72,4	72,1	73,4	74,0	
Werkloosheid	4,4	-	3,6	4,5	4,4	4,5	4,4	5,2	

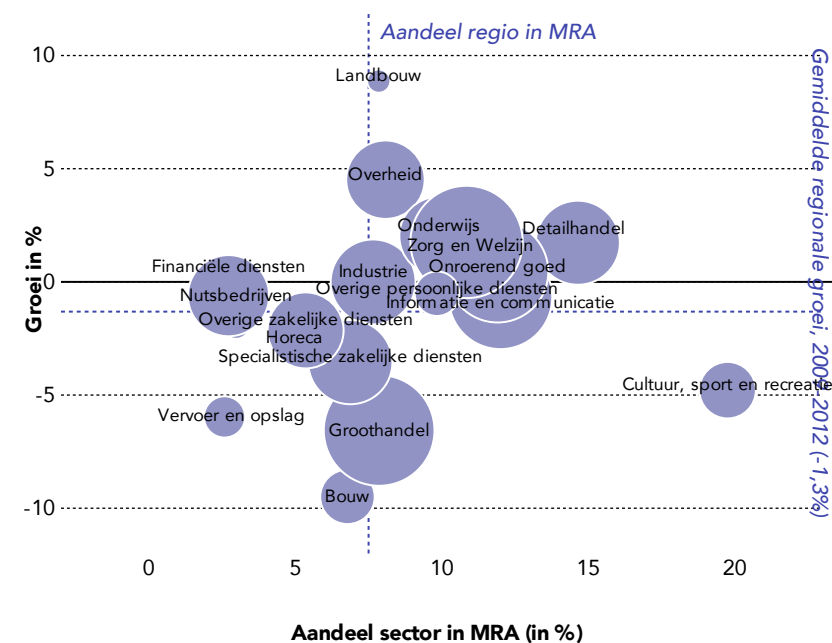
* Prognose

Bron: CBS (bewerking TNO)

de totale productie van cultuur, sport en recreatie binnen de MRA vindt plaats in Gooi en Vechtstreek. De bedrijfstak cultuur, sport en recreatie (in de indeling van de Amsterdam Economic Board is dit het cluster creatieve industrie) houdt nauw verband met de aanwezigheid van een groot mediacluster (zoals het Mediapark in Hilversum) in Gooi en Vechtstreek. Bovendien is de deelregio een aantrekkelijke woonlocatie voor uitvoerende artiesten in de culturele sector. Zowel informatie en communicatie als cultuur, sport en recreatie kende een negatieve ontwikkeling in de periode 2009-2012. Hierin klinken de landelijke bezuinigingen op de bedrijfstak cultuur en de publieke omroepen door. Daarnaast is de economische krimp in de bedrijfstak cultuur, sport en recreatie ook een meer structureel fenomeen. In editie 2012 van de *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam* is een langere-

Figuur 4.7 Toegevoegde waarde per bedrijfstak: Gooi en Vechtstreek

Bedrijfstak aandeel in MRA, 2012; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten, 2009-2012; omvang, 2012*

* De bolgrootte geeft de omvang van de bedrijfstak weer, en uitsluitend in de juiste verhouding binnen de eigen deelregio.

De bolgrootte is niet vergelijkbaar met andere deelregio's van de Metropoolregio Amsterdam.

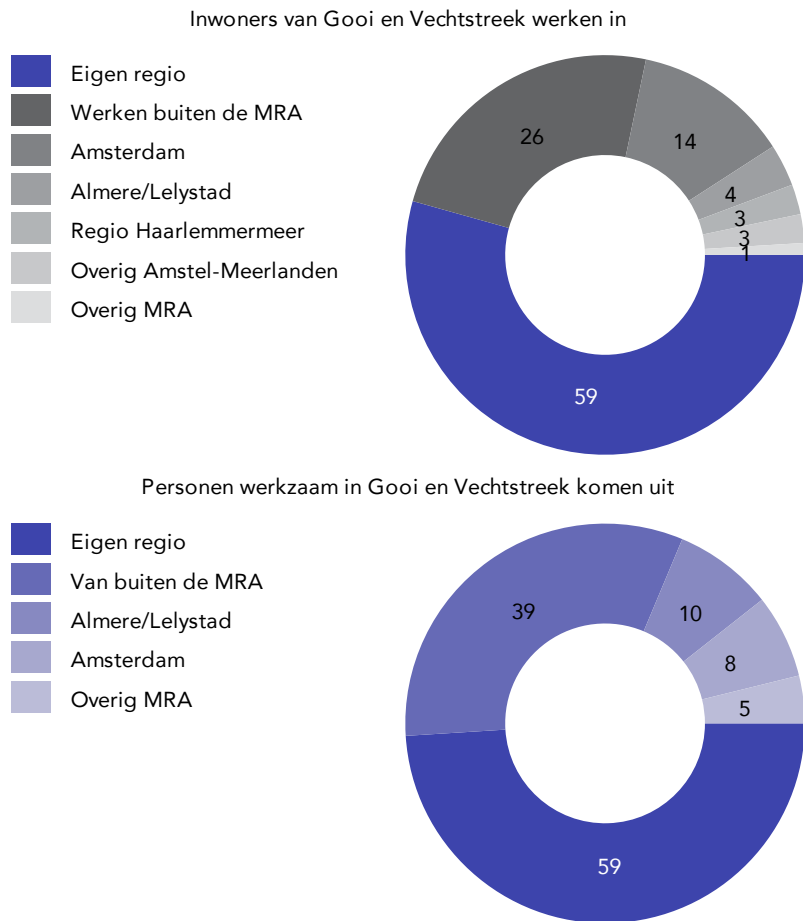
Bron: CBS (bewerking TNO)

termijnperspectief (2001-2011) gepresenteerd. De bedrijfstak cultuur, sport en recreatie liet in dit langere tijdvak de sterkste krimp van alle bedrijfstakken in Gooi en Vechtstreek zien. Meer recentelijk heeft de deelregio te maken met een stevige neergang in de bouw, groothandel, vervoer en opslag en specialistische zakelijke dienstverlening. Het zijn met name deze bedrijfstakken die in Gooi en Vechtstreek zorgen voor een negatieve ontwikkeling van het brp.

Figuur 4.8 Woon-werkverkeer Gooi en Vechtstreek

Aantal werkzame personen in 2012 (x 1.000) naar woon- en werkregio

Bron: CBS (bewerking TNO)

Arbeidsmarkt

Relatief veel mensen werken in deelregio Gooi en Vechtstreek. Deze deelregio biedt werkgelegenheid aan 119 duizend personen en heeft hiermee een aandeel van 8,6 procent in de totale werkgelegenheid van de MRA. Het aandeel dat de deelregio heeft in het brp van de MRA is kleiner. Dit betekent dat de werkgelegenheid vooral wordt geleverd door bedrijfstakken met een relatief grote arbeidsintensiteit dan wel een relatief lage absolute arbeidsproductiviteit. Dit zijn doorgaans dienstverlenende bedrijfstakken, in het geval van Gooi en Vechtstreek zorg en welzijn en detailhandel. De dienstverlening is in Gooi en Vechtstreek ondervertegenwoordigd. Uit figuur 4.8 kan worden opgemaakt dat Gooi en Vechtstreek een pendeloverschot heeft van 12 duizend personen. Het aantal mensen dat in de deelregio werkt is groter dan de 108 duizend werkzame inwoners. Een relatief groot deel van de werkzame personen in Gooi en Vechtstreek komt van buiten de MRA, wat te maken zal hebben met de spilfunctie van het mediacluster in deze deelregio. Vanuit de MRA komen werknemers, naast voornamelijk uit de Gooi en Vechtstreek zelf, uit Almere, Lelystad en Amsterdam. Omgekeerd werken inwoners van Gooi en Vechtstreek voornamelijk binnen de MRA. Ruim de helft van de werkzame beroepsbevolking werkt binnen Gooi en Vechtstreek. Binnen de MRA reizen relatief veel inwoners van Gooi en Vechtstreek voor hun werk op en neer naar Amsterdam. Ongeveer een kwart van de werkzame beroepsbevolking heeft een baan buiten de MRA. Een opvallende karakteristiek is dat de brutoparticipatiegraad onder hoogopgeleiden laag is in Gooi en Vechtstreek; naar alle waarschijnlijkheid betreft dit welvarende personen voor wie deelname aan de arbeidsmarkt niet de hoogste prioriteit heeft.

4.4 IJmond

Kerncijfers

IJmond kende zowel tussen 1995-2008 als 2009-2012 een economische groei die onder het gemiddelde van de MRA lag. Vanwege het industriële karakter werd deze deelregio tijdens het dieptepunt van de Grote Recessie in 2009 van alle MRA-regio's het sterkst geconfronteerd met krimp. Na enig herstel in 2010 zijn de verwachtingen niet rooskleurig: in 2011 en 2012 daalde in IJmond het brp. Bovendien is de prognose voor 2013 en 2014 negatief.

In eerste instantie werkten de negatieve economische ontwikkelingen vertraagd door op de arbeidsmarkt. De sterkste daling in werkgelegenheid vond plaats in 2010 en daarna trok de regionale vraag naar arbeid weer licht aan tot en met 2012. Toch laten recente werkloosheidscijfers zien dat inwoners van IJmond het in toenemende mate zonder baan moeten stellen. De verwachting is dat de werkloosheid in 2013 en 2014, net als in de rest van de MRA, verder stijgt. De werkloosheid blijft in IJmond ondanks deze forse toename onder het MRA-gemiddelde.

Economische ontwikkeling per bedrijfstak

Met een aandeel van 5 procent van het totale brp, is IJmond een relatief kleine economische deelregio binnen de MRA. Dit geldt echter niet voor de industrie. IJmond huisvest ongeveer 17 procent van het gehele industriecomplex van de MRA. Binnen IJmond is het aandeel van industrie in het brp bijna 23 procent. In de periode 2009-2012 waren de ontwikkelingen in de IJmondse industrie negatief, zo rond het (negatieve) groeigemiddelde van de deelregio. In de periode 2001-2011 (zie editie 2012 van de *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam*) groeide de industrie met gemiddeld 1,5 procent per jaar. Ook toen bewoog de ontwikkeling

Tabel 4.4 Kerngegevens IJmond

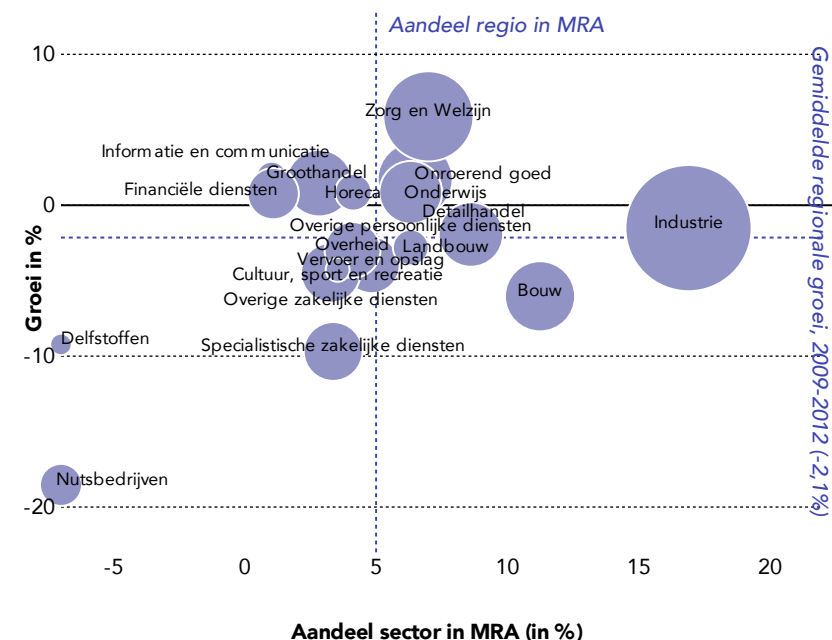
	2012	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014*	
	x	gemiddelde groei in %							
	1.000	in MRA (%)							
Bruto regionaal product	4.501	5,0	2,0	-6,8	0,9	-1,5	-1,0	-1,7	-1,1
Werkzame personen	85,1	6,1	3,3	-0,7	-1,7	0,7	0,4	-	-
Bevolking	194	8,1	0,5	0,6	0,5	0,4	0,1	-0,1	0,4
Bevolking 15-64 jaar	125	7,7	0,8	0,7	0,5	0,0	-0,5	0,3	0,0
Beroepsbevolking	93	7,8	1,1	-0,1	0,5	-1,1	2,0	-0,5	0,3
Werkende beroepsbevolking	88	7,9	0,0	-0,1	-0,6	-2,3	2,2	-2,8	-0,9
	%								
Brutoparticipatiegraad	74,4	-	74,0	73,4	73,4	72,6	74,4	73,8	74,0
Werkloosheid	5,4	-	3,3	3,3	4,4	5,6	5,4	7,6	8,6

* Prognose

Bron: CBS (bewerking TNO)

Figuur 4.9 Toegevoegde waarde per bedrijfstak: IJmond

Bedrijfstak aandeel in MRA, 2012; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten, 2009-2012; omvang, 2012*

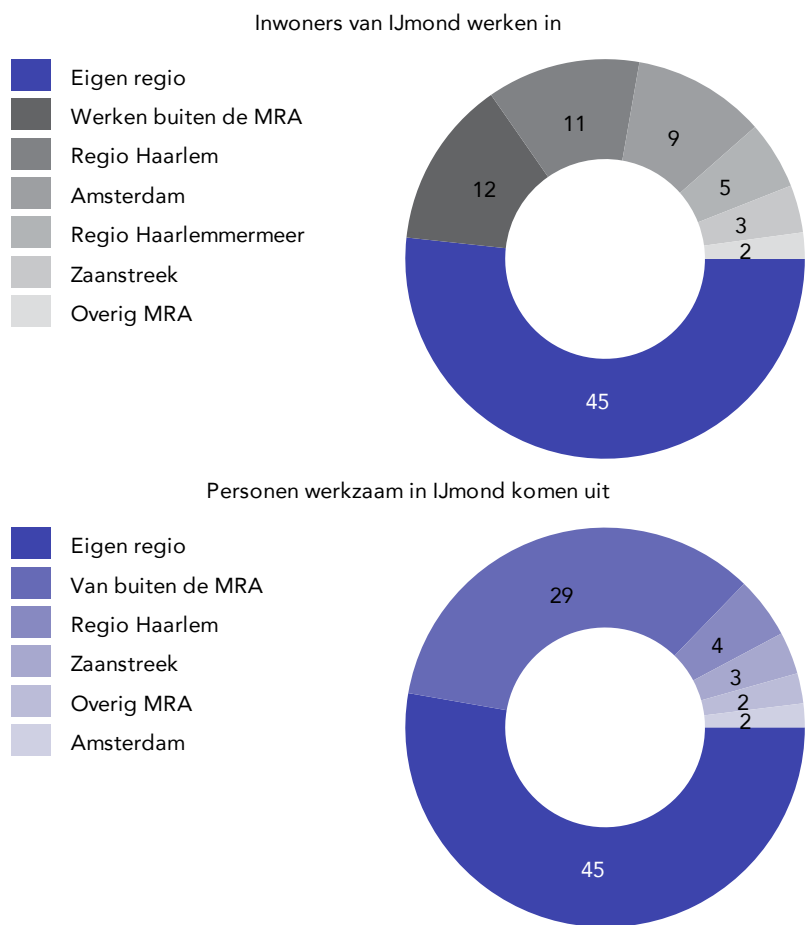
* De bolgrootte geeft de omvang van de bedrijfstak weer, en uitsluitend in de juiste verhouding binnen de eigen deelregio. De bolgrootte is niet vergelijkbaar met andere deelregio's van de Metropoolregio Amsterdam. De bedrijfstak Nutsbedrijven is niet opgenomen in de figuur.
Bron: CBS (bewerking TNO)

van de industrie zich rond het groeigemiddelde van IJmond. Kortom, de industrie bepaalt het beeld van de economische ontwikkeling van deze deelregio. Recentelijk, van 2009 tot en met 2012, wordt de beneden-gemiddelde groei mede bepaald door ontwikkelingen in diverse dienstsectoren, zoals de bouw en overheid. Daarentegen kende zorg en welzijn een stevige groei; dit is na industrie de tweede bedrijfstak met een aandeel van bijna 12 procent in het brp. Ten opzichte van het langere-termijnbeeld (2001-2011) uit editie 2012 van de *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam*, realiseren veel bedrijfstakken een minder grote groei in recente jaren. Groothandel is hierop een uitzondering. Deze bedrijfstak toont zich stabiel met een bovengemiddelde groei, in

de periode 2009-2012 rond de 1,5 procent per jaar. Groothandel zal met name profiteren van de handel in industriële goederen, die mede dankzij de wereldhandel nooit helemaal is weggefallen. Het productiviteitsverlies als gevolg van de recessie komt door industriële productie.

Figuur 4.10 Woon-werkverkeer IJmond

Aantal werkzame personen in 2012 (x 1.000) naar woon- en werkregio

Bron: CBS (bewerking TNO)

Arbeidsmarkt

Per saldo is de arbeidsmarkt nagenoeg in balans wanneer wordt gekeken naar het aantal werkzame personen in IJmond in verhouding met de werkzame inwoners. Het verschil is een netto uitgaande pendelstroom van 2 duizend personen. Net iets meer dan de helft van de werkzame beroepsbevolking van IJmond woont en werkt in de eigen deelregio. Daarnaast zijn er vanuit IJmond veel forenzen naar overige deelregio's van de MRA, met name naar Regio Haarlem en Amsterdam. Minder dan 14 procent van de werkzame inwoners van IJmond pendelt naar een werkplek buiten de MRA. Voor de werkgelegenheid in IJmond is dit beeld anders. De arbeidsvraag vanuit IJmond bereikt een relatief groot deel van de werkzame beroepsbevolking buiten de MRA. Ruim een derde van de personen die in IJmond werkzaam zijn, woont buiten de MRA. Ook qua arbeidsvraag heeft IJmond binnen de MRA de nauwste banden met Regio Haarlem. Het opleidingsniveau van de beroepsbevolking in IJmond komt overeen met dat van Nederland. Over het algemeen zijn de brutoparticipatiegraden in IJmond hoog, zowel voor lager, middelbaar als hoger opgeleiden.

4.5 Overig Amstel-Meerlanden

Kerncijfers

Na de Grote Recessie is het beeld van de economische ontwikkeling van deelregio Overig Amstel-Meerlanden, met Amstelveen als middelpunt, gekanteld. Voordien ontwikkelde het brp van Overig Amstel-Meerlanden zich min of meer gelijk met de economische trend van de MRA. Vanaf het jaar 2009 ligt de gemiddelde, jaarlijkse economische groei van Overig Amstel-Meerlanden echter ruim onder het MRA-gemiddelde.

Tegelijkertijd groeit de bevolking en hiermee de potentiële beroepsbevolking (bevolking 15-64 jaar) gestaag door. Niet iedereen in de leeftijd 15-64 jaar treedt toe tot de arbeidsmarkt; de ontwikkeling van de beroepsbevolking blijft (uitgezonderd 2012) achter. Desondanks neemt de werkloosheid in Overig Amstel-Meerlanden vanaf 2012 (realisatie) en naar verwachting in 2013 en 2014 fors toe. Overigens is Overig Amstel-Meerlanden hierin niet uniek. De hele MRA wordt geconfronteerd met een sterk oplopende werkloosheid. In Overig Amstel-Meerlanden komt de werkloosheid volgens de prognose net boven het MRA-gemiddelde uit.

Tabel 4.5 Kerngegevens Overig Amstel-Meerlanden

	2012	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014*	
	x 1.000	aandeel in MRA (%)	gemiddelde groei in %						
Bruto regionaal product	5.205	5,8	6,9	-5,2	-1,1	1,5	-1,8	-1,8	-1,1
Werkzame personen	83,2	6,0	3,0	-0,5	-1,7	0,4	1,0	-	-
Bevolking	122	5,1	0,6	1,0	1,2	1,3	1,2	1,1	0,4
Bevolking 15-64 jaar	80	4,9	0,6	1,1	1,3	1,0	0,6	0,9	1,0
Beroepsbevolking	59	4,9	3,3	3,3	-1,9	0,4	2,5	0,0	0,1
Werkende beroepsbevolking	55	4,9	4,3	1,8	-2,7	0,6	0,6	-2,3	-0,7
	%								
Brutoparticipatiegraad	73,7	-	73,6	75,2	72,8	72,4	73,7	73,0	72,4
Werkloosheid	6,8	-	3,1	4,4	5,2	5,0	6,8	8,9	9,6

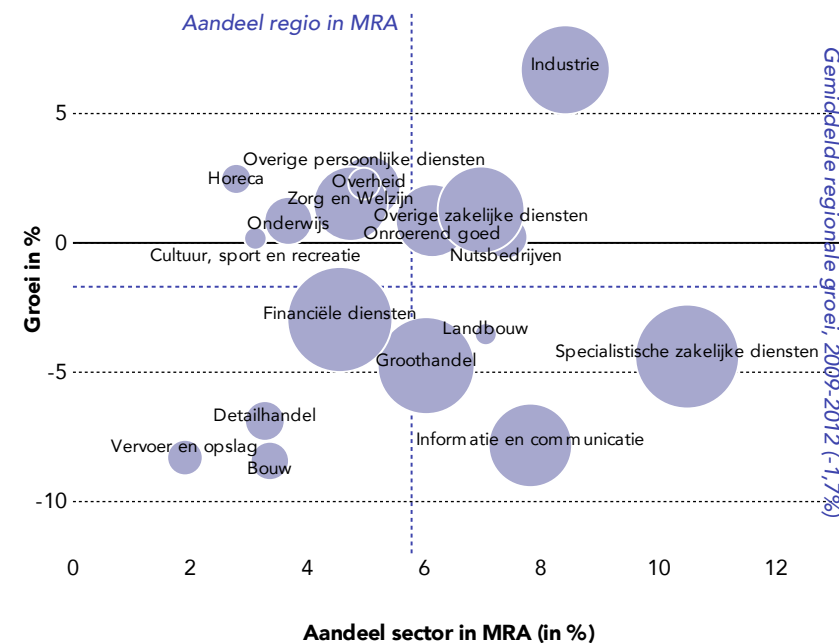
* Prognose

Bron: CBS (bewerking TNO)

Economische ontwikkeling per bedrijfstak

De economie van deelregio Overig Amstel-Meerlanden is divers. Er is geen bedrijfstak die er, qua absolute omvang van de toegevoegde waarde, uitspringt. Financiële diensten hebben binnen de eigen deelregio het grootste aandeel in het brp. Specialistische zakelijke diensten, groothandel, industrie en overige zakelijke diensten hebben een vergelijkbaar aandeel in de omvang van het totale brp van Overig Amstel-Meerlanden. Wel zijn er opvallende groeiverschillen per bedrijfstak. In positieve zin springt de ontwikkeling van de industrie in het oog. In een tijdperk waarin de industrie in Nederland nog altijd terrein verliest ten opzichte van leveranciers van diensten, lijkt Overig Amstel-Meerlanden bloeiende industriële niches te hebben ontdekt. Over een langer tijdspad gezien (2001-2011, zoals gepresenteerd in editie 2012 van de *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam*), groeide de industrie in Overig Amstel-Meerlanden bovengemiddeld, maar was dit niet de snelst groeiende bedrijfstak binnen de deelregio. In de recentere periode 2009-2012 heeft de industrie deze koppositie wel. Opvallend in dit verband is dat de snelst groeiende bedrijfstak in de periode 2001-2011 informatie en communicatie was, de bedrijfstak die recentelijk juist de meeste economische krimp heeft moeten verwerken. Het algemene beeld is dat in Overig Amstel-Meerlanden met name de relatief grote commerciële dienstensectoren verantwoordelijk zijn

Figuur 4.11 Toegevoegde waarde per bedrijfstak: Overig Amstel-Meerlanden
Bedrijfstak aandeel in MRA, 2012; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten, 2009-2012; omvang, 2012*

* De bolgrootte geeft de omvang van de bedrijfstak weer, en uitsluitend in de juiste verhouding binnen de eigen deelregio. De bolgrootte is niet vergelijkbaar met andere deelregio's van de Metropoolregio Amsterdam.
Bron: CBS (bewerking TNO)

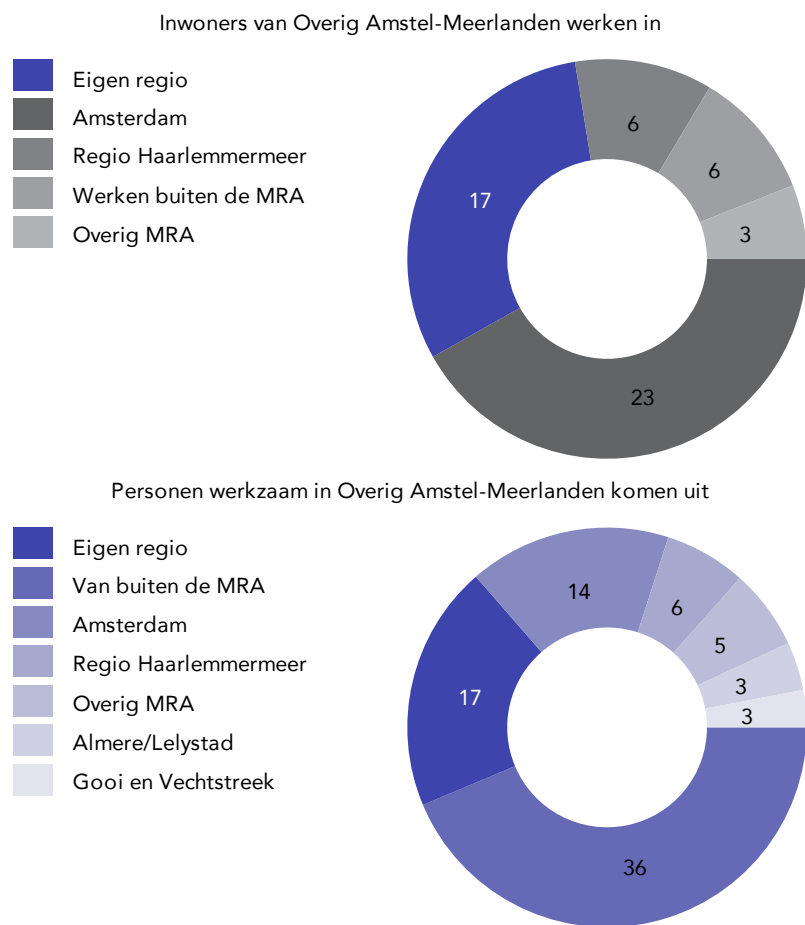
voor de beneden-gemiddelde economische ontwikkeling. Voor specialistische zakelijke diensten geldt vermoedelijk nog altijd dat de bestedingen van andere bedrijven tegenvallen. Nu het binnen de deelregio ook bij de bedrijfstak financiële diensten tegenzit, heeft dit zijn weerslag op de omzet in specialistische zakelijke diensten. De oorzaak van de sterk negatieve ontwikkeling van de groothandel laat zich moeilijk duiden.

Arbeidsmarkt

Overig Amstel-Meerlanden is netto ontvanger van 29 duizend arbeidskrachten uit andere deelregio's. In deze deelregio werken 83 duizend personen, terwijl vanuit de eigen beroepsbevolking 54 duizend personen zich aanbieden op de arbeidsmarkt. Het

grootste deel van de werkzame inwoners uit Overig Amstel-Meerlanden werkt in Amsterdam (23 duizend inwoners, ofwel 42 procent van de werkzame beroepsbevolking). In vergelijking met de andere deelregio's in de MRA woont en werkt maar een klein deel van de werkzame beroepsbevolking van Overig Amstel-Meerlanden in de eigen deelregio. Wel zijn inwoners van Overig Amstel-Meerlanden hoofdzakelijk op de MRA gericht: 90 procent van de werkzame inwoners heeft een baan binnen de MRA. Voor de

Figuur 4.12 Woon-werkverkeer Overig Amstel-Meerlanden
Aantal werkzame personen in 2012 (x 1.000) naar woon- en werkregio

Bron: CBS (bewerking TNO)

arbeidsvraag is dit beeld anders: 36 duizend werkzame personen wonen buiten de MRA en slechts 14 duizend wonen in Amsterdam. Dit is minder dan de tegengestelde stroom. Net als Amsterdam heeft Overig Amstel-Meerlanden een relatief hoogopgeleide beroepsbevolking. De participatiegraad van deze hoogopgeleiden is minder hoog dan die van hoogopgeleiden in andere deelregio's. Dit geldt in sterkere mate voor de middelbaar opgeleiden; hun participatiegraad is in Overig Amstel-Meerlanden het laagst van alle deelregio's in de MRA. De lager opgeleiden participeren in deze deelregio juist relatief meer dan in de andere deelregio's.

4.6 Regio Haarlem

Kerncijfers

In Regio Haarlem krimpt de toegevoegde waarde al enkele jaren. Enerzijds is de Grote Recessie er minder diep geweest dan in de MRA als geheel, anderzijds stagneert de economie van Regio Haarlem. Alleen het jaar 2011 was hierop een uitzondering, met een groei van 0,7 procent van het brp. Herstel van de groei ontbreekt momenteel: de krimp zet naar verwachting door in 2013 en 2014. De werkgelegenheid in Regio Haarlem neemt af. De bevolkingsgroei is daarentegen positief. Dit versterkt de woonfunctie van Regio

Tabel 4.6 Kerngegevens Regio Haarlem

	2012	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014*	
	x 1.000	aandeel in MRA (%)		gemiddelde groei in%					
Bruto regionaal product	4.989	5,5	-0,5	-2,5	-0,3	0,7	-0,5	-0,9	-0,7
Werkzame personen	96,1	6,9	-1,0	-0,5	-0,4	-0,6	-1,0	-	-
Bevolking	223	9,4	0,3	0,5	0,7	0,6	0,6	0,7	0,9
Bevolking 15-64 jaar	144	8,9	0,2	0,3	0,5	0,0	-0,3	0,1	0,1
Beroepsbevolking	105	8,8	4,2	2,2	-1,4	2,0	-3,1	1,5	-1,0
Werkende beroepsbevolking	99	8,9	6,5	-0,7	-1,5	3,1	-5,2	-0,8	-0,6
	%								
Brutoparticipatiegraad	72,5	-	73,2	74,6	73,2	74,6	72,5	73,5	72,7
Werkloosheid	5,8	-	1,9	4,7	4,8	3,8	5,8	7,9	7,5

* Prognose

Bron: CBS (bewerking TNO)

Haarlem: veel mensen wonen hier, maar werken elders. De participatiegraad vertoont een dalende tendens; de arbeidsmarkt in en buiten Regio Haarlem vraagt minder werknemers. Het is mogelijk dat dit een deel van de afnemende brutoparticipatiegraad en de oplopende werkloosheid verklaart, maar Regio Haarlem is tevens een woonomgeving voor welgestelden die zich hebben teruggetrokken van de arbeidsmarkt. Dit patroon is ook in Gooi en Vechtstreek waarneembaar. De arbeidsmarkt in Regio Haarlem veranderde van zeer krap in 2008 naar ruim in 2013 en 2014. De werkloosheid komt in 2013 op 7,9 procent en daalt naar verwachting in 2014 naar 7,5 procent. Daarmee lijkt de piek in de werkloosheid in Regio Haarlem al in 2013 bereikt.

Economische ontwikkeling per bedrijfstak

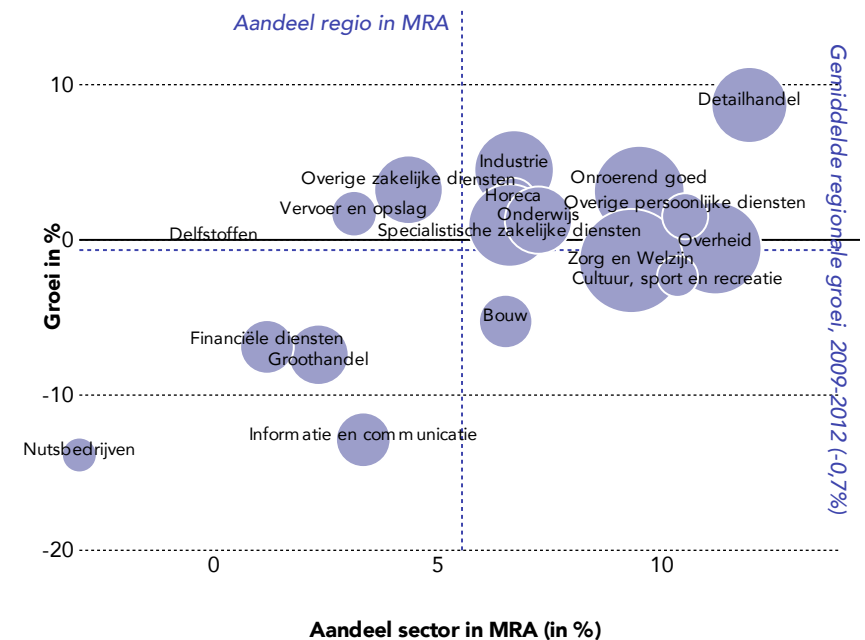
De economische structuur van Regio Haarlem wijkt sterk af van de structuur van de MRA als geheel. Zo zijn in Regio Haarlem de bedrijfstakken waarop de MRA drijft, ondervertegenwoordigd, groeien minder of krimpen zelfs. Dit gaat om voor de MRA belangrijke bedrijfstakken als financiële diensten, groothandel en informatie en communicatie. De beperkte aanwezigheid van deze bedrijfstakken in Regio Haarlem de reden dat de Grote Recessie hier minder heftig toesloeg. Andere, voor de MRA belangrijke bedrijfstakken, zoals vervoer en opslag en overige zakelijke diensten, hebben een relatief klein aandeel in de gehele economie van de MRA, maar groeien in Regio Haarlem bovengemiddeld. De sterke bedrijfstakken in Regio Haarlem zijn overwegend dienstverlenend van aard. De detailhandel is de sterkste bedrijfstak in Regio Haarlem, passend bij het karakter van de deelregio als woonomgeving voor de hogere inkomens. Andere bedrijfstakken die sterk aanwezig zijn in Regio Haarlem hebben eveneens een verzorgend karakter, zoals de overheid, onroerend goed en zorg en welzijn. Ook de overige persoonlijke diensten vinden we in dit segment. De bezuinigingen op overheidsuitgaven drukken de groei in Regio Haarlem. De industrie is er bovengemiddeld vertegenwoordigd en heeft een groei die boven het MRA-gemiddelde uitkomt.

Arbeidsmarkt

In Regio Haarlem zijn wonen en werken min of meer met elkaar in balans. Er zijn 96 duizend personen die in Regio Haarlem werken en er zijn 100 duizend werkzame inwoners in Regio Haarlem. Het inkomende woon-werkverkeer is lager dan het uitgaande woon-werkverkeer. Van de 100 duizend werkzame inwoners werken er

Figuur 4.13 Toegevoegde waarde per bedrijfstak: Regio Haarlem

Bedrijfstak aandeel in MRA, 2012; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten, 2009-2012; omvang, 2012*

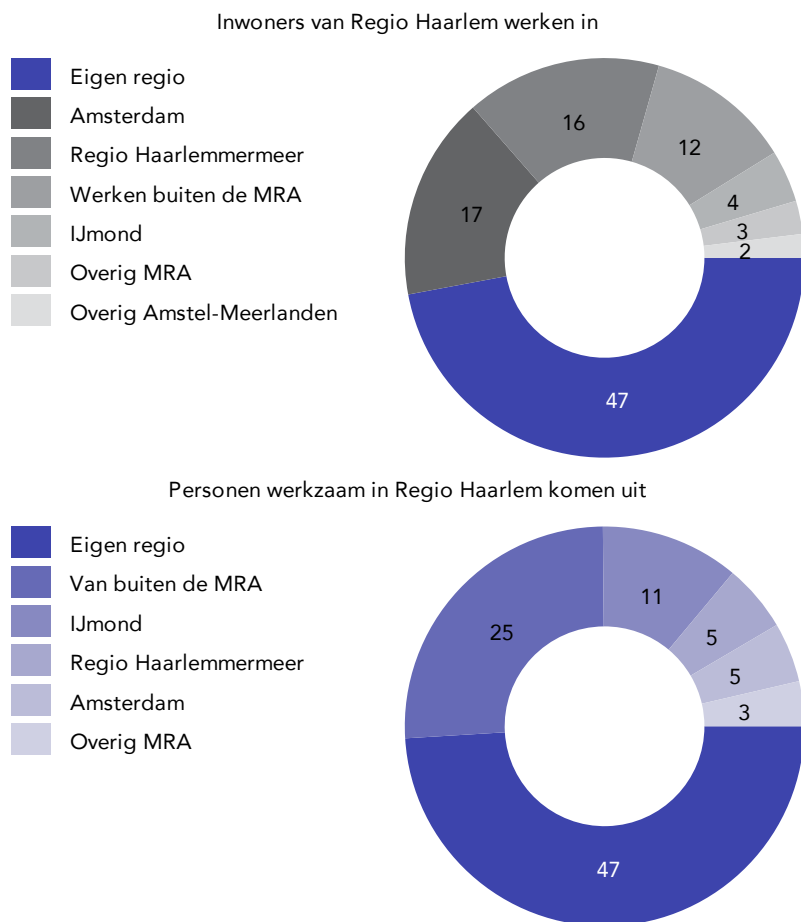

* De bolgrootte geeft de omvang van de bedrijfstak weer, en uitsluitend in de juiste verhouding binnen de eigen deelregio. De bolgrootte is niet vergelijkbaar met andere deelregio's van de Metropoolregio Amsterdam. De Bedrijfstakken Landbouw en Nutsbedrijven zijn niet opgenomen in de figuur.
Bron: CBS (bewerking TNO)

47 duizend in Regio Haarlem zelf, 17 duizend in Amsterdam en 16 duizend in Regio Haarlemmermeer. Het uitgaande werkverkeer van Regio Haarlem is op de omliggende deelregio's gericht. Daarmee heeft Regio Haarlem een overwegende woonfunctie voor werkenden in de MRA. Daarentegen wonen 25 duizend van de 96 duizend werkzame personen die in Regio Haarlem werken, buiten de MRA. Wel woont een aanzienlijk deel in IJmond (11 duizend). Het aandeel werkzame personen dat in Regio Haarlem werkt en in Amsterdam dan wel Regio Haarlemmermeer woont, is betrekkelijk bescheiden. Daarmee is het beeld van de inkomende pendel naar Regio Haarlem duidelijk anders dan het beeld van de uitgaande pendel, waarmee het profiel van Regio Haarlem als woonomgeving voor werkenden in de MRA wordt onderstreept.

Figuur 4.14 Woon-werkverkeer Regio Haarlem

Aantal werkzame personen in 2012 (x 1.000) naar woon- en werkregio

Bron: CBS (bewerking TNO)

4.7 Regio Haarlemmermeer

Kerncijfers

De internationale conjunctuur doet zich relatief sterk voelen in Regio Haarlemmermeer. In 2009 kromp de regionale economie met -5,7 procent, maar het herstel in 2010 en 2011 was ook sterk. De krimp in 2012 bleef beperkt tot -0,4 procent. De prognose voor 2013 en 2014 is betrekkelijk gunstig, dat wil zeggen: gunstiger dan voor de gehele MRA en Nederland.

De ontwikkeling van de werkgelegenheid is niet gunstig. De krimp van het brp in 2009 leidde vertraagd tot een afname van de werkgelegenheid met ruim -2 procent in 2009 en 2010. In 2012 is de afname eveneens betrekkelijk sterk. De werkgelegenheid in Regio Haarlemmermeer is relatief kwetsbaar, aangezien deze deelregio veel banen biedt voor lager en middelbaar opgeleiden in concurrerende en conjunctuurgevoelige bedrijfstakken zoals groothandel en de luchtvaart. Noodzakelijke kostenreducties leidden er snel tot een beperking van het aantal werkenden. De vraag naar werknemers is de komende jaren beperkt in Regio Haarlemmermeer, terwijl het aanbod neigt toe te nemen. De participatiegraad loopt er enigszins terug; potentiële werknemers melden zich niet meer bij de bedrijfsploorten. De werkloosheid

Tabel 4.7 Kerngegevens Regio Haarlemmermeer

	2012	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014*	
	x 1.000	aandeel in MRA (%)		gemiddelde groei in%					
Bruto regionaal product	12.142	13,5	4,5	-5,7	2,0	3,0	-0,4	0,2	1,0
Werkzame personen	176,3	12,7	2,7	-2,3	-2,6	1,3	-1,1	-	-
Bevolking	203	8,5	1,9	1,4	1,0	0,6	0,4	0,3	0,9
Bevolking 15-64 jaar	134	8,3	1,6	1,0	0,6	-0,1	-0,5	0,5	0,0
Beroepsbevolking	103	8,6	4,8	0,1	-2,3	0,8	2,4	-1,3	0,3
Werkende beroepsbevolking	98	8,8	5,5	-1,4	-2,6	1,0	0,9	-3,1	0,1
		%							
Brutoparticipatiegraad	77,0	-	77,2	76,5	74,3	74,9	77,0	75,7	75,9
Werkloosheid	5,3	-	2,4	3,9	4,2	4,0	5,3	7,0	7,3

* Prognose

Bron: CBS (bewerking TNO)

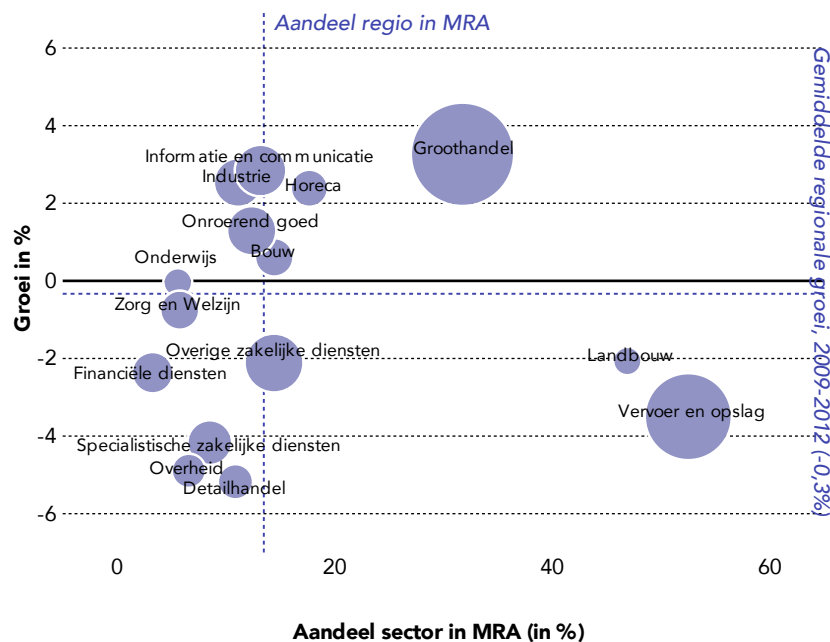

loopt op van een krappe 2,4 procent in 2008 naar 4 procent in 2010 en een verwachte 7 procent in 2014. Dit zal tevens de piek zijn; de sterke toename van de werkloosheid ligt na 2014 achter ons.

Economische ontwikkeling per bedrijfstak

Regio Haarlemmermeer is wat grootte betreft het tweede economisch centrum van de MRA. In deze deelregio is groothandel de grootste en sterkste bedrijfstak. Bijna 32 procent van de omzet van groothandel in de MRA, vindt plaats in Regio Haarlemmermeer. De nabijheid van Schiphol is voor deze bedrijfstak zeer belangrijk. Denk bijvoorbeeld aan de handel in bloemen, maar de variatie in verhandelde goederen op en rond Schiphol is veel groter.

Figuur 4.15 Toegevoegde waarde per bedrijfstak: Regio Haarlemmermeer
Bedrijfstak aandeel in MRA, 2012; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten, 2009-2012; omvang, 2012*

* De bolgrootte geeft de omvang van de bedrijfstak weer, en uitsluitend in de juiste verhouding binnen de eigen deelregio. De bolgrootte is niet vergelijkbaar met andere deelregio's van de Metropoolregio Amsterdam. De Bedrijfstakken Nutsbedrijven, Cultuur, sport en recreatie, en Overige persoonlijke diensten zijn niet opgenomen in de figuur.
Bron: CBS (bewerking TNO)

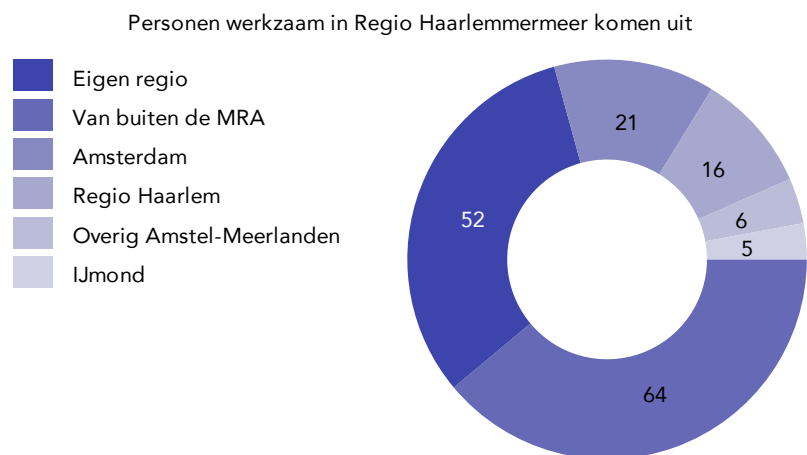
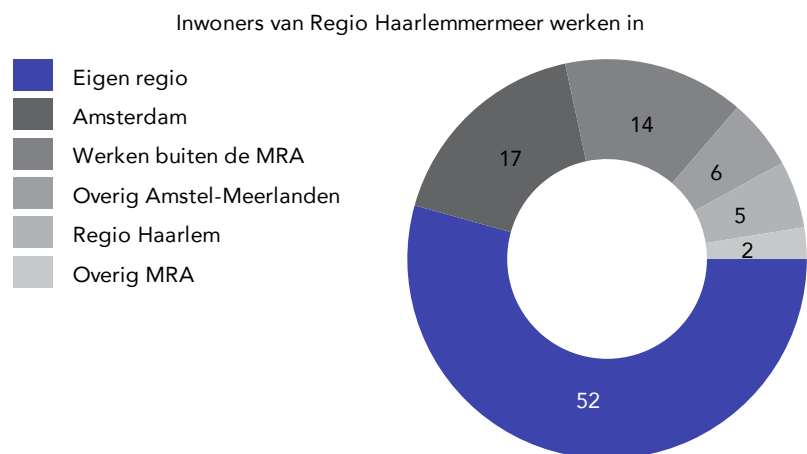
Veel soorten goederen, vanwege de luchtvaart in relatief kleine hoeveelheden en grote waarde, worden in Regio Haarlemmermeer geïmporteerd, geëxporteerd en doorgevoerd. De groothandel groeide tussen 2009 en 2012 met gemiddeld circa 3,5 procent per jaar in deze deelregio, hetgeen een hoog groeicijfer is dat ver boven het gemiddelde van Regio Haarlemmermeer in deze periode (-0,3 procent) uitkomt. De andere grote bedrijfstak in Regio Haarlemmermeer is vervoer en opslag (53 procent van deze bedrijfstak in de MRA is in Regio Haarlemmermeer gevestigd). Dit betreft luchtvaart, wegverkeer en de diensten daaromheen. Vervoer en opslag in Regio Haarlemmermeer heeft anders dan de groothandel de Grote Recessie sterk gevoeld. De toegevoegde waarde van deze bedrijfstak is gekrompen met gemiddeld circa -3,5 procent in de jaren 2009-2012. Vervoer en opslag voelt de internationale concurrentie onmiddellijk en moet werken met kleinere winstmarges. Het verschil met de andere grote bedrijfstak in Regio Haarlemmermeer, groothandel, wijst erop dat vervoer en opslag in mindere mate dan groothandel over een onderscheidend bedrijfsmiddel beschikt waarmee het kan concurreren. Naast deze twee, voor de MRA belangrijke bedrijfstakken hebben de bedrijfstakken industrie, informatie en communicatie en horeca het in Regio Haarlemmermeer goed gedaan, met groeicijfers die boven het gemiddelde van de MRA uitkomen.

Arbeidsmarkt

Ook met betrekking tot de werkgelegenheid is Regio Haarlemmermeer het tweede economisch centrum in de MRA (naast Amsterdam), met 176 duizend banen. Het aantal werkzame inwoners is veel kleiner, namelijk 96 duizend. Hiermee heeft Regio Haarlemmermeer een krachtige werkgelegenheidsfunctie in de MRA, met dagelijks woon-werkverkeer naar deelregio's als gevolg. De werkzame personen moeten door deze verhouding van elders komen. Het is opvallend dat er minder werkzame personen in Regio Haarlemmermeer wonen (52 duizend) dan dat er van buiten de MRA komen (64 duizend). Van de werkzame personen in Regio Haarlemmermeer komt een groot deel uit Amsterdam (21 duizend) en Regio Haarlem (16 duizend). Deelregio Almere en Lelystad is blijkens de cijfers geen alternatief als woonlocatie voor de werkenden in Regio Haarlemmermeer (dit zijn er slechts 4 duizend). Een ontoereikende infrastructuur is hiervan de oorzaak. De infrastructuur is op Amsterdam gericht en verbindingen rond Amsterdam (naar met name Almere en Lelystad, Overig Amstel-

Meerlanden, Regio Haarlemmermeer, Regio Haarlem en IJmond) zijn onvoldoende ontwikkeld. Van de werkzame inwoners in Regio Haarlemmermeer werken er 52 duizend in Regio Haarlemmermeer zelf. Circa 17 duizend werkzame inwoners werken in Amsterdam en slechts 14 duizend daarbuiten.

Figuur 4.16 Woon-werkverkeer Regio Haarlemmermeer
Aantal werkzame personen in 2012 (x 1.000) naar woon- en werkregio

Bron: CBS (bewerking TNO)

4.8 Waterland

Kerncijfers

Waterland is de kleinste economische deelregio van de MRA. In totaal werd in Waterland ruim 3 miljard euro toegevoegde waarde geproduceerd, circa 3,4 procent van de gehele MRA. De economie van Waterland is relatief sterk. De Grote Recessie van 2009 ging aan Waterland voorbij, maar in 2010 volgde de krimp. De 'dubbele dip' in 2012 was gelijk aan het MRA-gemiddelde van -0,9 procent. Voor 2013 en 2014 wordt een sterker dan gemiddeld herstel voorzien. Het aantal werkzame personen in Waterland krimpt per saldo. De bevolking in Waterland neemt jaarlijks toe, zij het zeer licht met circa 0,2 procent. De bevolking 15-64 jaar neemt er elk jaar af; het is niet helemaal duidelijk of dit wordt veroorzaakt door vergrijzing of door ontgroening. Vraag en aanbod van arbeid krimpen beide. Het gevolg is een beperkt toenemende participatiegraad en een langzaam stijgende werkloosheid. Deze was zeer laag in 2008, en blijft in de prognose voor 2013 en 2014 onder de 7 procent van de beroepsbevolking.

Economische ontwikkeling per bedrijfstak

De sterkste bedrijfstak in Waterland is de industrie. Deze heeft een aandeel van 3,4 procent in de gehele industrie in de MRA, iets meer dan evenredig met het aandeel van Waterland in de MRA. De

Tabel 4.8 Kerngegevens Waterland

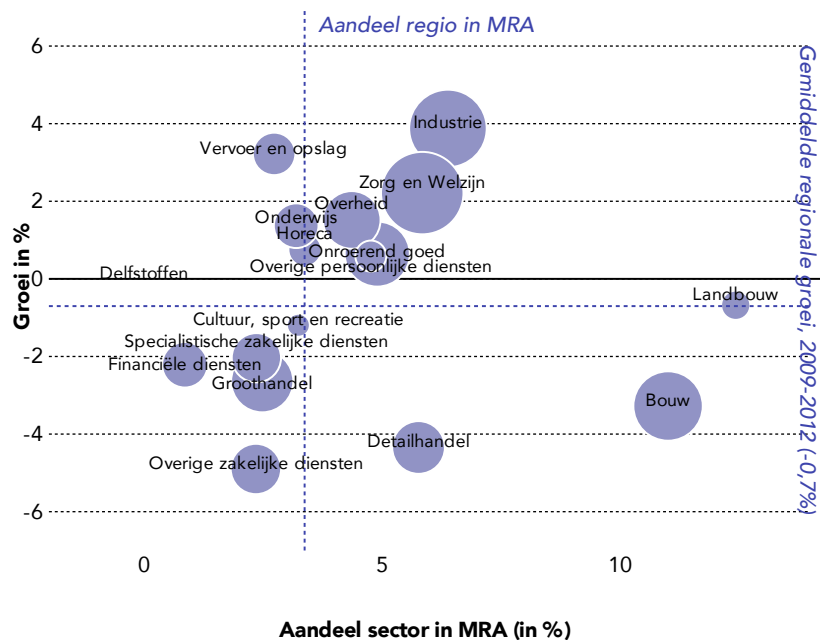
	2012	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014*	
	x 1.000	aandeel in MRA (%)		gemiddelde groei in %					
Bruto regionaal product	3.036	3,3	3,4	0,4	-2,5	0,2	-0,9	0,6	0,9
Werkzame personen	59,8	4,3	2,6	0,8	-2,9	-1,1	1,3	-	-
Bevolking	166	7,0	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2
Bevolking 15-64 jaar	109	6,7	0,0	-0,1	-0,1	-0,4	-0,7	-0,4	-0,4
Beroepsbevolking	79	6,6	3,2	1,5	-0,5	0,1	-0,3	0,4	-0,4
Werkende beroepsbevolking	75	6,8	3,4	0,6	-1,1	-0,2	-0,9	-1,4	-0,9
	%								
Brutoparticipatiegraad	72,4	-	70,9	72,0	71,7	72,1	72,4	73,1	73,0
Werkloosheid	4,7	-	2,4	3,2	3,8	4,1	4,7	6,4	6,9

* Prognose

Bron: CBS (bewerking TNO)

industrie groeide er gemiddeld met 4 procent per jaar in de jaren 2009-2012, hetgeen hoog is. Ook zorg en welzijn ontwikkelen zich sterk in Waterland, evenals de overheid en de bedrijfstak overige persoonlijke diensten. Dit verzorgende karakter past bij de functie van Waterland als woongebied voor werkenden in Amsterdam. Vervoer en opslag – in Waterland aanwezig met een omvang die gelijk is aan slechts 2,5 procent van de bedrijfstak in de gehele MRA – is er flink gegroeid. De horeca doet het er eveneens goed. De detailhandel is gekrompen in Waterland. Dit kan te maken hebben met de effecten van de kredietcrisis op consumptieve bestedingen, die relatief sterk doorwerken in deze deelregio. Ook is het mogelijk dat door de digitalisering van de detailhandel de aantrekkelijkheid van het winkelaanbod in de regio niet toereikend is. De teruggang

Figuur 4.17 Toegevoegde waarde per bedrijfstak: Waterland
Bedrijfstak aandeel in MRA, 2012; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten, 2009-2012; omvang, 2012*

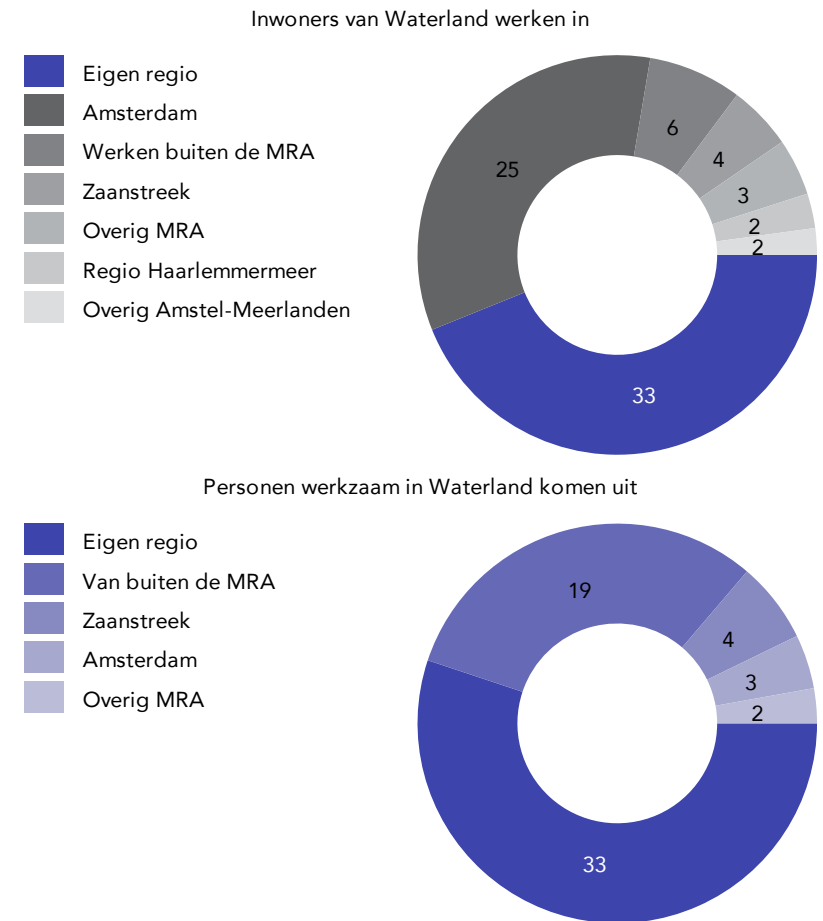

* De bolgrootte geeft de omvang van de bedrijfstak weer, en uitsluitend in de juiste verhouding binnen de eigen deelregio. De bolgrootte is niet vergelijkbaar met andere deelregio's van de Metropoolregio Amsterdam. De Bedrijfstakken Nutsbedrijven en Informatie & Communicatie zijn niet opgenomen in de figuur.
Bron: CBS (bewerking TNO)

van consumentenuitgaven in de detailhandel en de opkomst van webshops werken volledig door in de detailhandel, omdat er geen of te weinig andere functies voor in de plaats komen.

Net als in de rest van de MRA lijdt ook in Waterland de bouw aan vraaguitval. Andere voor de MRA belangrijke bedrijfstakken zoals groothandel, financiële diensten en specialistische zakelijke diensten, zijn ondervertegenwoordigd in Waterland en krompen bovendien.

Figuur 4.18 Woon-werkverkeer Waterland
Aantal werkzame personen in 2012 (x 1.000) naar woon- en werkregio

Bron: CBS (bewerking TNO)

Arbeidsmarkt

Het woon-werkverkeer van Waterland is niet evenwichtig. Het aantal werkzame inwoners (75 duizend) is weliswaar in dezelfde orde van grootte als het aantal werkzame personen (60 duizend), maar de uitgaande pendel wijkt sterk af van de inkomende pendel. In Waterland werken 33 duizend inwoners in de eigen deelregio. Van de 75 duizend werkzame inwoners werken er 25 duizend in Amsterdam; Waterland is met Purmerend een van de overloopgebieden en dat is nog altijd zichtbaar. Slechts 6 duizend mensen werken buiten de MRA. Het aantal werkzame inwoners dat in de overige deelregio's van de MRA werkt, is betrekkelijk gering; met 4 duizend werkzame personen is de naastgelegen deelregio Zaanstreek de belangrijkste. Waterland is derhalve op Amsterdam georiënteerd. De infrastructuur vanuit Waterland naar Zaanstreek, IJmond en Regio Haarlem is niet sterk ontwikkeld, waardoor deze stromen ook weinig ontwikkelingskansen hebben. Omgekeerd is de herkomst van de werkzame personen in Waterland voor een groot deel buiten Waterland gelegen. Waterland heeft een overwegende woonfunctie voor de MRA met 75 duizend werkzame inwoners en 60 duizend werkzame personen. Bijna 20 duizend werkzame personen wonen buiten de MRA, waarschijnlijk voornamelijk in de Kop van Noord-Holland en Alkmaar. Er wonen slechts 3 duizend mensen in Amsterdam die in Waterland werken; de omgekeerde stroom is 25 duizend personen groot.

4.9 Zaanstreek

Kerncijfers

In deelregio Zaanstreek blijft de ontwikkeling van het brp iets achter bij het MRA-gemiddelde. In 2012 was de krimp in Zaanstreek groter, namelijk -1,6 procent van het brp, terwijl die in de MRA -1 procent was. Het herstel in 2013 en 2014 ontbeert echter kracht. Voor 2013 is er sprake van een lichte krimp, terwijl voor 2014 nulgroei wordt verwacht. Het beeld lijkt enigszins op dat van de ontwikkeling in 2009 en daarna: de Grote Recessie van 2009 had weinig impact op de economie van Zaanstreek, namelijk een beperkte krimp van -1,7 procent. In de MRA was die krimp twee keer zo groot. In 2010 was er echter een min of meer gelijke krimp (-1,5 procent), en daarmee bleef Zaanstreek weer achter bij andere deelregio's en Nederland.

De werkgelegenheid neemt door deze ontwikkeling van het brp af. De vraag naar arbeid reageert vertraagd op de ontwikkeling van het brp, en de groei van de arbeidsproductiviteit leidt tot een natuurlijke daling van de vraag naar werknemers. Een groei van het brp van 2 procent of meer, nodig voor een aantrekkende vraag naar werknemers, is in Zaanstreek de komende jaren niet in zicht. De bevolking 15-64 jaar neemt er toe, wat feitelijk een toename van het aanbod inhoudt. Door een afkalvende vraag naar arbeid in de deelregio neemt de werkloosheid toe, van 6,6 procent van de beroepsbevolking in 2012 naar een verwachte 9,3 procent in 2014. Werkzoekenden raken ontmoedigd en zoeken geen baan meer, hetgeen het aanbod op de arbeidsmarkt doet slinken. Ontmoediging absorbeert derhalve een ander deel van de achterblijvende vraag: de brutoparticipatie neemt in Zaanstreek af van 72,9 procent in 2009 naar 70,3 procent in 2014.

Economische ontwikkeling per bedrijfstak

De economie van deelregio Zaanstreek leunt voor een groot deel op de industrie, en dan met name op de voedings- en genotmiddelenindustrie. In Zaanstreek is 16 procent van de industrie in de MRA gevestigd (zie figuur 4.19). De groei van de Zaanse industrie was na 2009 iets minder dan de gemiddelde groei van de gehele MRA. Hoewel de economie van Zaanstreek door de industrie wordt gedomineerd, is het effect van de conjunctuur op Zaanstreek geheel

Tabel 4.9 Kerngegevens Zaanstreek

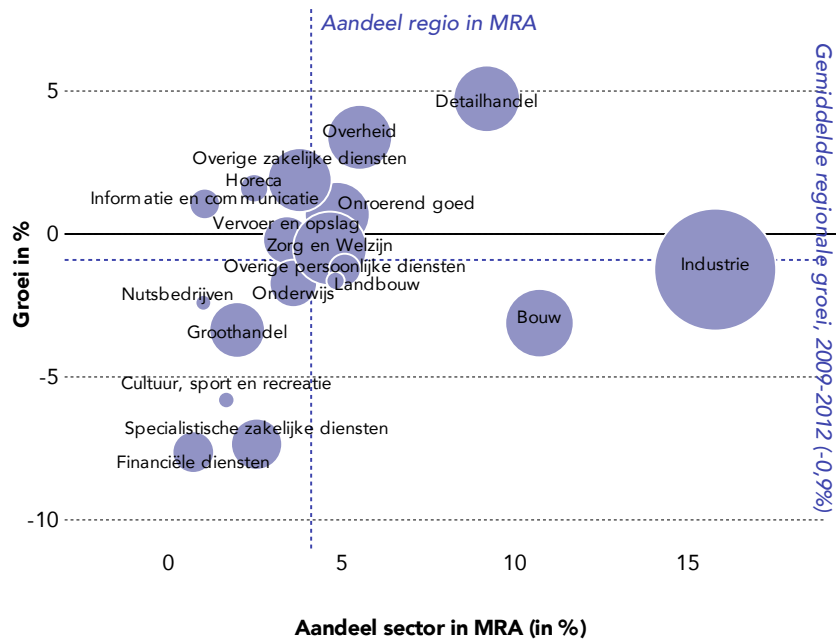
	2012	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014*	
	x 1.000	aandeel in MRA (%)		gemiddelde groei in %					
Bruto regionaal product	3.711	4,1	2,5	-1,7	-1,5	1,2	-1,6	-0,2	0,0
Werkzame personen	64,8	4,7	1,3	0,3	-2,7	-0,9	-0,2	-	-
Bevolking	165	6,9	0,9	0,8	0,9	0,9	0,8	0,8	0,7
Bevolking 15-64 jaar	108	6,7	0,7	0,5	0,6	0,4	0,2	0,3	0,5
Beroepsbevolking	77	6,5	3,8	0,8	-0,6	0,4	-1,1	0,4	-0,6
Werkende beroepsbevolking	72	6,5	5,4	0,9	-2,0	0,4	-2,6	-1,3	-1,9
	%								
Brutoparticipatiegraad	71,0	-	72,6	72,9	72,0	72,0	71,0	71,1	70,3
Werkloosheid	6,6	-	3,9	3,8	5,2	5,2	6,6	8,1	9,3

* Prognose

Bron: CBS (bewerking TNO)

anders dan op deelregio IJmond, die door de basismetaleen wordt gestuurd. De voedings- en genotmiddelenindustrie is afhankelijk van de consumptieve bestedingen van huishoudens in Nederland en daarbuiten. Dit karakter van de Zaanse industrie verklaart waarom een neergaande conjunctuur de industrie daar niet hard raakt (zoals in 2009), maar ook waarom het herstel achterloopt. De consumptie van voedsel reageert betrekkelijk inelastisch op inkomensontwikkelingen en dit werkt door in de deelregio Zaanstreek. Daarnaast is duidelijk dat Zaanstreek geen bedrijfstakken kent die hetzij tegenhanger van de industrie fungeren, hetzij complementair zijn. Hoewel de MRA als geheel een diverse structuur kent, is Zaanstreek betrekkelijk eenzijdig op de industrie georiënteerd. Alternatieve bedrijfstakken, zoals de groothandel in Regio Haarlemmermeer en in Almere en Lelystad, zijn in Zaanstreek veel kleiner. Dit geldt ook

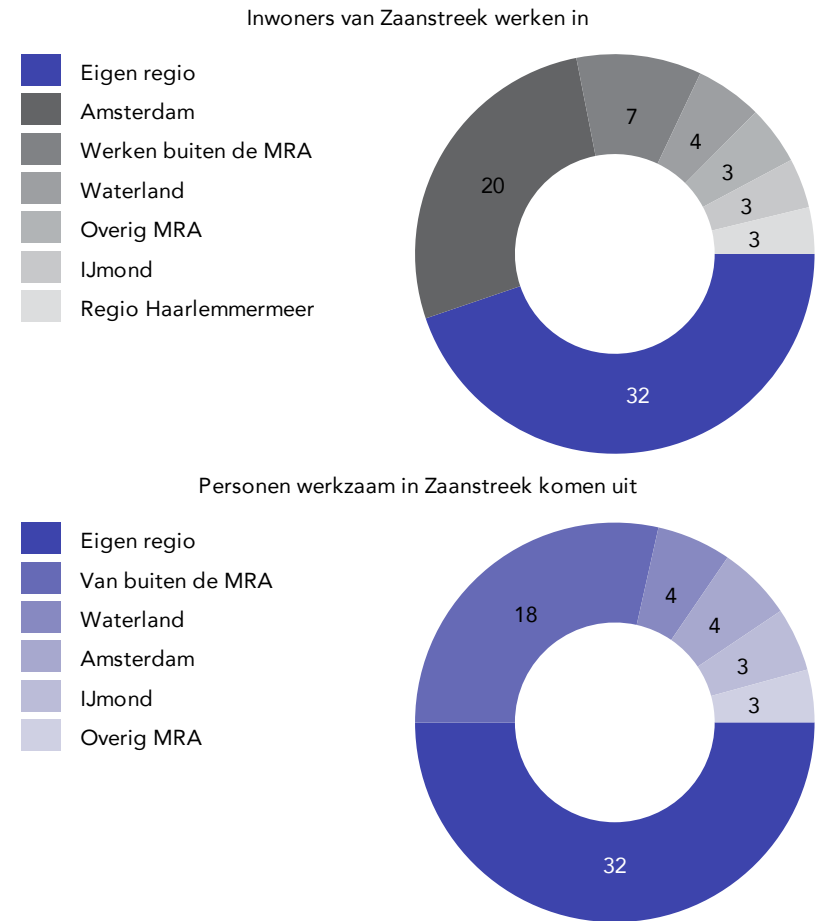
Figuur 4.19 Toegevoegde waarde per bedrijfstak: Zaanstreek
 Bedrijfstak aandeel in MRA, 2012; gemiddelde jaarlijkse groei in procenten, 2009-2012; omvang, 2012*

* De bolgrootte geeft de omvang van de bedrijfstak weer, en uitsluitend in de juiste verhouding binnen de eigen deelregio. De bolgrootte is niet vergelijkbaar met andere deelregio's van de Metropoolregio Amsterdam.
 Bron: CBS (bewerking TNO)

voor bedrijfstakken die de MRA domineren, zoals financiële diensten en specialistische zakelijke diensten. De detailhandel heeft zich sterk ontwikkeld in Zaanstreek. Dit is mogelijk toe te schrijven aan de stedenbouwkundige renovatie van het Zaanse stadshart. Ook voor de horeca, die mede afhankelijk is van de aantrekkelijkheid van de binnenstad, is een positief effect waarneembaar, gezien de hoger dan gemiddelde groei van deze, op de consument gerichte bedrijfstak.

Figuur 4.20 Woon-werkverkeer Zaanstreek
 Aantal werkzame personen in 2012 (x 1.000) naar woon- en werkregio

Bron: CBS (bewerking TNO)

Arbeidsmarkt

Per saldo domineert de woonfunctie van deelregio Zaanstreek. Er zijn 72 duizend werkzame inwoners tegenover 65 duizend werkzame personen. Van de 72 duizend werkzame inwoners werken er 32 duizend in Zaanstreek. Van hen werken er 20 duizend in Amsterdam. Slechts 7 duizend (10 procent) werken buiten de MRA. In de andere deelregio's werken elk 3 tot 4 duizend mensen die in Zaanstreek wonen. Hierdoor heeft deelregio Zaanstreek vooral een woonfunctie voor Amsterdam. De herkomst van degenen die in Zaanstreek werken heeft een ander patroon. Er wonen 32 duizend werkenden in Zaanstreek, maar er wonen er slechts 4 duizend in Amsterdam. De woon-werkrelatie met Amsterdam is derhalve eenzijdig. Er wonen daarentegen 18 duizend werkenden buiten de Zaanstreek; vermoedelijk in de Kop van Noord-Holland en Alkmaar. De Zaanse woningmarkt heeft primair een functie voor werkenden in Zaanstreek, en secundair voor hen die in Amsterdam werken. Het patroon van het woon-werkverkeer lijkt op dat van Waterland: de krappe Amsterdamse woningmarkt is de reden dat in Amsterdam werkenden in Zaanstreek en Waterland (gaan) wonen.

4.10 Conclusie

De deelregio's van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) hebben elk een uniek specialisatiepatroon. Binnen de MRA zijn ze complementair. De economische ontwikkelingen verschillen per deelregio, net als de woon- dan wel werkfunctie. Per deelregio worden hieronder de belangrijkste karakteristieken en de positie in de MRA besproken.

Deelregio Almere/Lelystad draagt naar verwachting in 2014 positief bij aan de economische groei van de gehele MRA. Deze bijdrage drijft op de groothandel in Almere en Lelystad. Een structurele ontwikkeling als de krimp van informatie en communicatie na 2009 doet zich vooral in Almere voor. Lelystad groeit met name door de aanwezigheid van Lelystad Airport en de industrie in Lelystad. Almere en Lelystad hebben overwegend een woonfunctie voor Amsterdam, maar omgekeerd komen relatief veel werkenden in Almere en Lelystad van buiten de MRA. De werkloosheid in Almere en Lelystad loopt fors op in 2013 en 2014.

De economische groei van Amsterdam was in vergelijking met het MRA-gemiddelde groot in de periode 2009-2012. De absolute groei is matig, mede vanwege de krimp van de bedrijfstakken informatie en communicatie en specialistische zakelijke diensten. De financiële sector (30 procent van de Amsterdamse economie) herstelde zich traag, hetgeen de groei van deze deelregio drukt. Andere bedrijfstakken, waaronder overige zakelijke diensten (arbeidsbemiddeling), groothandel, industrie, horeca, onderwijs en zorg en welzijn, droegen wel bij aan de bovengemiddelde groei van Amsterdam. De bedrijfstak overige zakelijke diensten (uitzendwezen/arbeidsbemiddeling) groeit van alle bedrijfstakken het snelst. De cruisevaart kende in 2012 een recordjaar, wat bijdraagt aan de consumptieve bestedingen in Amsterdam. In Amsterdam wonen relatief veel mensen die er ook werken. Niettemin is de woningmarkt ontoereikend voor alle werkenden, zodat Amsterdam in hoge mate afhankelijk is van de woningmarkt in andere deelregio's. Tevens is de werkloosheid er hoog. De categorie laagopgeleiden heeft een lage brutoparticipatie en een hoog werkloosheidspercentage. Amsterdam kent een relatief grote 'mismatch' op zowel de woningmarkt als de arbeidsmarkt.

In Gooi en Vechtstreek zet de economische krimp in 2013 en 2014 door. Bezuinigingen op cultuur en de publieke omroep hebben een groot effect in deze deelregio. De groothandel maakte een afname door in de periode 2009-2012; mogelijk speelt hier bedrijfsverplaatsing naar Almere/Lelystad een rol (hier nam de groothandel juist toe). Gooi en Vechtstreek heeft de laagste werkloosheid van de deelregio's. Deze deelregio heeft een woonfunctie voor mensen die in Amsterdam en buiten de MRA werken.

De economie van IJmond kent een bescheiden krimp in 2013 en 2014, zo is de verwachting. De deelregio is zeer sterk gespecialiseerd in de industrie (basismetaleen); 17 procent van de industrie in de MRA vinden we in IJmond. De uitgaande pendel van deze deelregio is met name op Regio Haarlem en Amsterdam gericht. IJmond kent evenals andere deelregio's een grote inkomende pendel van buiten de MRA. De participatiegraad is er hoog zowel onder lager, middelbaar als hoger opgeleiden.

De deelregio Overig Amstel-Meerlanden maakte in 2013 een relatief sterke economische krimp door en zal dit naar verwachting

ook doen in 2014. De werkloosheid loopt er op. De belangrijke bedrijfstakken in deze deelregio worden geraakt door verminderde vraag van banken en hoofdkantoren. Met name informatie en communicatie en specialistische zakelijke diensten verliezen afzet, hetgeen de groei drukt. De industrie, oververtegenwoordigd in deze deelregio, is de snelst groeiende bedrijfstak. De regio heeft een woonfunctie voor mensen die in Amsterdam werken.

De economie van Regio Haarlem kromp in 2013 licht en zal dat naar verwachting ook doen in 2014. Op de detailhandel na groeide de industrie het snelst in Regio Haarlem in de periode 2009-2012. De krimp van de economie is het gevolg van overheidsbezuinigingen; zorg en welzijn, en cultuur, sport en recreatie maakten een bescheiden krimp door in Regio Haarlem. Dit zijn bedrijfstakken met een oververtegenwoordiging in deze regio, zodat hun ontwikkeling stevig doorwerkt in de economie van deze regio. De werkloosheid loopt enigszins op en het aanbod van arbeid neemt af. De deelregio is, evenals Gooi en Vechtstreek, een woonomgeving voor welgestelden en mensen met hogere inkomens die zich hebben teruggetrokken van de arbeidsmarkt. Daarnaast heeft regio Haarlem een woonfunctie voor werkenden in Amsterdam en Regio Haarlemmermeer. Regio Haarlem heeft een grote inkomende pendel van buiten de MRA.

De Regio Haarlemmermeer groeit in 2014 net als Amsterdam sneller dan het MRA-gemiddelde. De groothandel draagt de groei in deze deelregio. De bedrijfstak vervoer en opslag stond onder druk in 2012; afnemende vraag naar luchtvervoer en concurrentie deden de toegevoegde waarde afnemen. Voor de komende jaren wordt een beperkt herstel van de toegevoegde waarde voor vervoer en opslag voorzien. Regio Haarlemmermeer biedt veel werk aan lager en middelbaar opgeleiden. De uitgaande pendel is sterk op de MRA gericht. De werkloosheid loopt er op, en komt in 2014 naar verwachting uit op 7,3 procent in 2014.

De deelregio Waterland draagt naar verwachting eveneens positief bij aan de groei van de MRA in 2013 en 2014. De deelregio heeft geen uitgesproken specialisaties. Waterland wordt gekenmerkt door bedrijfstakken Industrie en Zorg die in deze deelregio relatief groot zijn en een behoorlijk positieve groei laten zien. De industrie was de snelst groeiende bedrijfstak tussen 2009 en 2012. De werkloosheid is er laag en deze deelregio heeft een sterke woonfunctie voor

Amsterdam. Ook heeft Waterland een grote inkomende pendel van buiten de MRA (Alkmaar, Kop van Noord-Holland, West-Friesland).

In de deelregio Zaanstreek beweegt de groei in 2013 en 2014 zich naar verwachting rond de nul. Ondanks de industrie is de economie er sterk op consumptieve bestedingen gericht; de afzet van voedings- en genotmiddelen (belangrijke producten van deze deelregio) is immers uiteindelijk afhankelijk van de vraag van consumenten. De vraag naar voedsel groeit relatief beperkt ten opzichte van andere goederen en diensten die consumenten aanschaffen. De detailhandel ontwikkelde zich positief in de jaren 2009-2012, hetgeen waarschijnlijk een gevolg is van de impuls die aan het stadshart van Zaandam is gegeven.

Tot slot het algemene beeld van de MRA. Het bescheiden herstel van de groei in 2013 en 2014 is geconcentreerd in enkele deelregio's: Amsterdam, Regio Haarlemmermeer, Waterland en Almere/Lelystad. Het zeer bescheiden herstel in 2013 en 2014 van grote bedrijfstakken als financiële en zakelijke diensten in Amsterdam en groothandel in de Haarlemmermeer dragen hieraan bij. In de overige deelregio's treedt naar verwachting verdergaande krimp op. Het ontbreken van groothandel enerzijds en een bezuinigende overheid (onder andere op cultuur), in combinatie met een terugvallende vraag naar met name specialistische zakelijke diensten en informatie en communicatie, wegen dan zwaar.

Het algehele beeld van de deelregio's is dat de industrie in enkele regio's zich positief ontwikkelde tussen 2009 en 2012. Dit compenseerde deels de teruggevallen bestedingen door financiële instellingen, zoals in Regio Haarlem, Overig Amstel-Meerlanden en Waterland. Daarnaast valt op dat de groothandel een dragende sector is in Regio Haarlemmermeer en Almere/Lelystad. De algemene structuur van woon-werkverkeer is dat Amsterdam en vervolgens Regio Haarlemmermeer centra van werkgelegenheid zijn, en dat de regio's om Amsterdam heen een woonfunctie hebben voor degenen die in Amsterdam werken. Deze deelregio's hebben een uitgaande pendel die op Amsterdam is gericht, en een inkomende pendel van buiten de MRA. Ook Amsterdam heeft een omvangrijke inkomende pendel van buiten de MRA, zoals uit Utrecht/Amersfoort, Leiden/Den Haag en Heerhugowaard/Hoorn.

5. Bedrijvendynamiek in de Metropoolregio Amsterdam¹⁵

Dit hoofdstuk schetst de bedrijvendynamiek in de Metropoolregio Amsterdam (MRA). Aan bod komen de ontwikkelingen in het aantal vestigingen, starters, oprichtingen, nevenoprichtingen en opheffingen in de periode 2000-2012.

Paragraaf 5.1 geeft een algemeen overzicht van de bedrijvendynamiek in de MRA. Centraal staat de ontwikkeling van de jaarlijkse oprichtingen (uitgesplitst naar starters en nevenoprichtingen) en opheffingen in verschillende opeenvolgende fases in de economische conjunctuur. We kijken ook naar de ontwikkeling in het aantal vestigingen en vergelijken deze met de ontwikkeling in productie en werkgelegenheid.

In paragraaf 5.2 wordt de bedrijvendynamiek in de MRA vergeleken met overig Nederland. De paragraaf laat voor het totaal van sectoren in de MRA een grotere dynamiek zien in termen van starters en opheffingen. Dit patroon is kenmerkend voor bedrijvendynamiek in gediversifieerde regio's, zoals de MRA. De MRA lijkt wat betreft starters en opheffingen in veel afzonderlijke bedrijfstakken beter bestand tegen de huidige economische crisis dan overig Nederland. Deze resultaten ondersteunen het beeld dat de MRA minder last heeft van de recessie dan overig Nederland.

Paragraaf 5.3 legt de deelregio's van de MRA onder de loep. We bespreken voor elk van de deelregio's hun belangrijkste specialisatie(s) en geven aan of het aantal vestigingen in deze bedrijfstakken tussen 2000-2012 gemiddeld sneller of langzamer groeide dan in de MRA. Dit levert een typering op van de deelregio's en laat zien hoe de dynamiek op sectorniveau verdeeld is over de deelregio's.

¹⁵ Dit hoofdstuk is een verkorte weergave van het rapport 'Bedrijvendynamiek Metropoolregio Amsterdam 2000-2012: Het Handelsregister als bron van onderzoek' van de Kamer van Koophandel in samenwerking met de Vrije Universiteit Amsterdam. Voor meer achtergronden en analyses verwijzen wij naar deze publicatie.

Vervolgens kijken we in paragraaf 5.4 naar de netto-oprichtingen in de deelregio's van de MRA vanaf 2008. De analyse laat zien dat de huidige recessie de deelregio's in verschillende mate treft.

Kader 5.1 Termen en begrippen

Starter	Startende onderneming. Het beginnen van een nieuwe economische activiteit door een (rechts)persoon die nog geen onderneming heeft. ¹⁶
Nevenoprichting	Het beginnen van een nieuwe economische activiteit door een bestaande onderneming (voornamelijk nevenvestigingen en dochterondernemingen). ¹⁷
Oprichting totaal	Het totaal van starters en nevenoprichtingen in een jaar.
Opheffing	De in een jaar opgeheven bedrijven of (neven)vestigingen (faillissement en opheffingen algemeen).
Eenpersoonsbedrijf	Eenmanszaak, 1 werkzame persoon totaal en hoofdvestiging. Het aantal werkzame personen (WP) = 1 kan betrekking hebben op zowel fulltime als parttime werkzame personen. De Kamer van Koophandel hanteert een criterium van minimaal vijftien gewerkte uren voor de definitie van werkzame persoon.
Vestiging	Zowel hoofd- als nevenvestiging.

Het aantal vestigingen in een jaar is het resultaat van het aantal oprichtingen, opheffingen, verplaatsingen en fusies. Het aantal

¹⁶ Vóór 1 mei 2010 werd bij het toekennen van de coderingen gekeken of de persoon al een onderneming had. Vanaf oktober 2012 wordt gebruikgemaakt van 'gebeurtenis': starten onderneming.

¹⁷ Bij het handmatig coderen kreeg een nieuwe bv vaak code 7 (oprichting). Vanaf oktober 2012 wordt gebruikgemaakt van 'gebeurtenis': starten vestiging. Daarnaast wordt bij het begrip 'nevenoprichting' de 'gebeurtenis': oprichten rechtspersoon meegeteld, zoals het oprichten van een nieuwe bv. Voortzettingen van bestaande ondernemingen worden eruit gefilterd.

Tabel 5.1 Kerngetallen bedrijvendynamiek Metropoolregio Amsterdam
Aantallen, 2012

	Starters	Neven- oprichtingen	Opheffingen	Vestigingen
MRA	26.292	8.695	19.794	271.492
Almere en Lelystad	2.955	720	2.191	23.109
Overig Amstel-Meerlanden	1.085	422	834	12.209
Amsterdam	12.287	4.234	8.508	114.599
Gooi en Vechtstreek	2.404	870	2.008	31.431
Regio Haarlem	2.166	672	1.679	23.733
Regio Haarlemmermeer	1.560	710	1.395	22.005
IJmond	1.330	396	1.141	16.012
Waterland	1.238	293	970	14.710
Zaanstreek	1.267	378	1.068	13.684

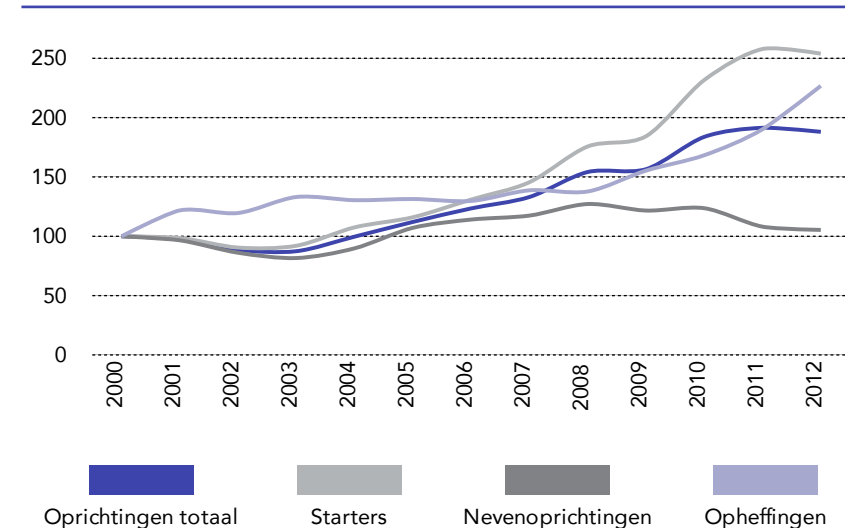
* Data zijn exclusief zakelijk beheer
Bron: Kamer van Koophandel Amsterdam

vestigingen fluctueert van jaar tot jaar. Daar liggen veranderingen in jaarlijkse aantallen oprichtingen, opheffingen, et cetera, aan ten grondslag. Dit hoofdstuk richt zich vooral op (veranderingen in) oprichtingen en opheffingen; verplaatsingen en fusies worden grotendeels buiten beschouwing gelaten.

5.1 Bedrijvendynamiek in de MRA, 2000-2012

De jaren 2000-2012 zijn op te delen in perioden met een verschillende economische conjunctuur. De periode 2001-2003 wordt gekenmerkt door de gevolgen van het barsten van de internetzeepbel (de 'dot-com bubble') in 2000, gevolgd door een wereldwijde economische teruggang. Het aantal oprichtingen in de MRA, zowel starters als nevenoprichtingen, daalt in deze periode jaarlijks. Tegelijkertijd neemt het aantal opheffingen toe. In de periode 2004-2008 volgt het economisch herstel. Het aantal starters en nevenoprichtingen (en bijgevolg het totaal aantal oprichtingen) neemt vanaf 2004 jaarlijks toe, terwijl de jaarlijkse opheffingen relatief constant blijven. De recessies in 2009 en 2011/2012 blijken vooral gevolgen te hebben voor de nevenoprichtingen en de opheffingen. Het aantal starters blijft jaarlijks toenemen ondanks de economische crisis. Pas in 2012 is er een daling ten opzichte van het voorgaande jaar

Figuur 5.1 Dynamiek bedrijfsvestigingen in de Metropoolregio Amsterdam*
Index: 2000 = 100; 2000-2012

* Data exclusief zakelijk beheer
Bron: Kamer van Koophandel Amsterdam (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

zichtbaar. De toename van het aantal starters in de MRA heeft een aantal algemene oorzaken die worden toegelicht in kader 5.2.

Kader 5.2 De toename van het aantal starters – algemene oorzaken

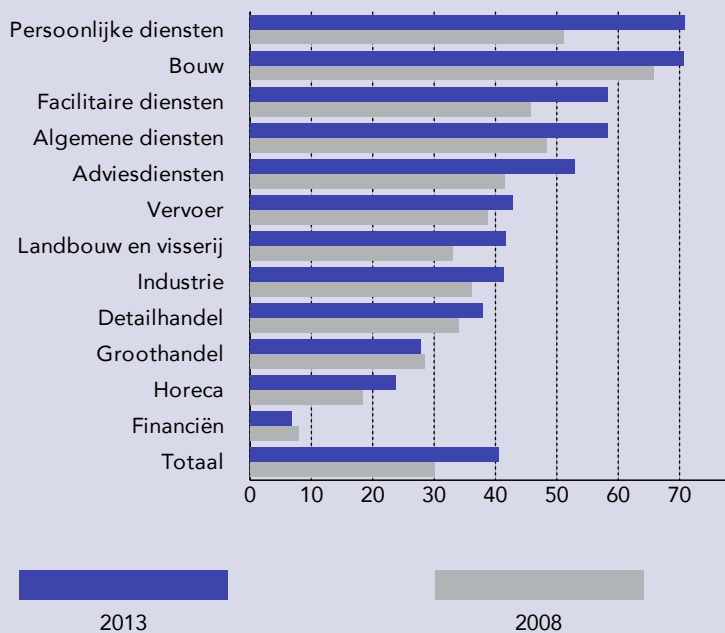
Een algemene trend is de groei van het aantal eenpersoonsbedrijven. In nagenoeg alle bedrijfstakken in de MRA stijgt het aandeel eenpersoonsbedrijven binnen het totaal aantal vestigingen in de periode 2008-2013 (figuur).¹⁸ Deze toename is grotendeels het gevolg van een toename van het aantal zzp'ers (zelfstandigen zonder personeel). Veranderde voorkeuren omtrent werk (zoals meer uitdaging, vrijheid en de

¹⁸ De term eenpersoonsbedrijven omvat zzp'ers en 'traditionele' ondernemers (bijvoorbeeld in de horeca en detailhandel).

mogelijkheid zelf de werktijden te bepalen) en flankerend beleid van de overheid hebben ondernemerschap de laatste jaren een boost gegeven. Een andere verklaring voor de toename van het aantal zzp'ers is de recessie. Dit verklaart mede waarom het aantal starters in Nederland ondanks de recessie ook in de jaren 2008-2011 verder toeneemt. Beide hiervoor genoemde ontwikkelingen zien we bijvoorbeeld vrij sterk in de bedrijfstak bouw: in de jaren 2006-2008 zijn veel werknemers vrijwillig zzp'er geworden; de laatste jaren gaan veel bouwbedrijven failliet en de werknemers worden vervolgens als zzp'er ingehuurd voor projecten.

Een andere, algemene oorzaak van de toename van het aantal starters is de nieuwe Handelsregisterwet die per 1 juli 2008

Eenpersoonsbedrijven in de Metropoolregio Amsterdam, per sector*
Aandeel in procenten; 2008 en 2013

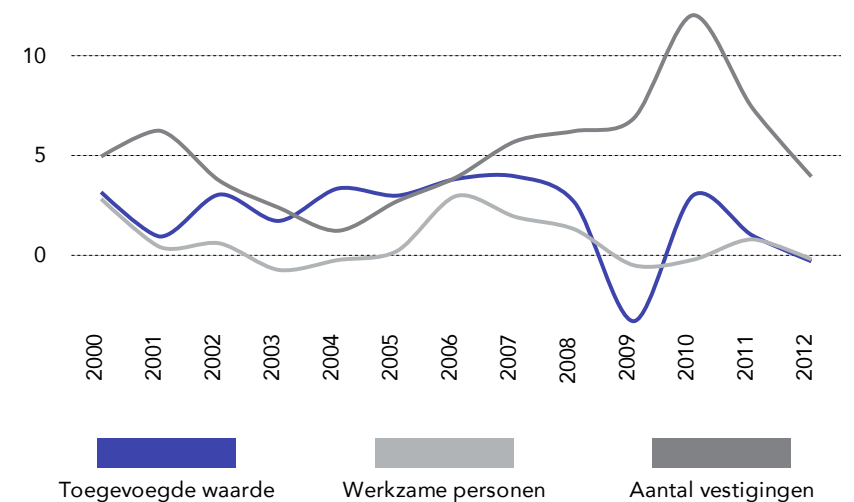

* Sectorindeling van de Kamer van Koophandel
Bron: Kamer van Koophandel Amsterdam (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

in werking trad. Het Handelsregister werd uitgebreid met groepen die zich eerder niet hoefden in te schrijven, zoals eenmanszaken in de landbouw, vrije beroepsbeoefenaren en starters die werkzaam zijn voor ministeries en gemeenten. Het aantal vestigingen (starters) nam sterk toe door deze nieuwe inschrijvingen in de jaren 2008-2010 in heel Nederland in bepaalde bedrijfstakken. Het betreft hier dus administratieve toenames.

De economische conjunctuur is ook zichtbaar in de groei van het aantal vestigingen. Figuur 5.3 toont de ontwikkeling in het aantal vestigingen in de MRA in de periode 2000-2013 en vergelijkt deze met de groei van de productie (toegevoegde waarde) en het aantal werknemers. De ontwikkeling in het aantal vestigingen reageert telkens met enige vertraging op economische laagconjunctuur. Dit ligt in de lijn der verwachting: bedrijven vangen negatieve resultaten eerst op door personeel te ontslaan. Pas als dat niet meer helpt,

Figuur 5.2 Aantal vestigingen, werkzame personen en toegevoegde waarde in de Metropoolregio Amsterdam
Groei in procenten; 2000-2012

Bron: CBS, Lisa (bewerking TNO, Vrije Universiteit Amsterdam) productie en werkgelegenheid; Kamer van Koophandel Amsterdam (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam) vestigingen

sluiten ze hun deuren. Er komen veeleer minder nieuwe vestigingen bij. Bovendien blijft de groei van het aantal vestigingen in alle jaren positief.¹⁹

5.2 Bedrijvendynamiek MRA in verhouding tot overig Nederland

Hoe verhoudt de ontwikkeling in oprichtingen, starters, nevenoprichtingen en opheffingen in de MRA zich tot die in overig Nederland? We vergelijken deze variabelen van de MRA in de periode 2001-2012 met overig Nederland. De verticale as in figuur 5.4 geeft het quotiënt van de indexcijfers voor respectievelijk de MRA en overig Nederland weer. Een waarde groter (kleiner) dan 1 betekent dat een variabele in de MRA verhoudingsgewijs sneller (minder snel) groeit dan in overig Nederland.²⁰ Bij een waarde gelijk aan 1 is de ontwikkeling gelijk.

De startersdynamiek lijkt in de MRA beter bestand tegen neerwaartse schokken dan in overig Nederland.²¹ De jaarlijkse groei van het aantal starters is in 2001-2003 en 2008-2012 in de MRA naar verhouding groter dan in overig Nederland. In de jaren 2005-2007 is de ontwikkeling nagenoeg gelijk. De groei van het aantal opheffingen ligt in de MRA gedurende de hele periode boven de groei in overig Nederland. Er is in de MRA dus

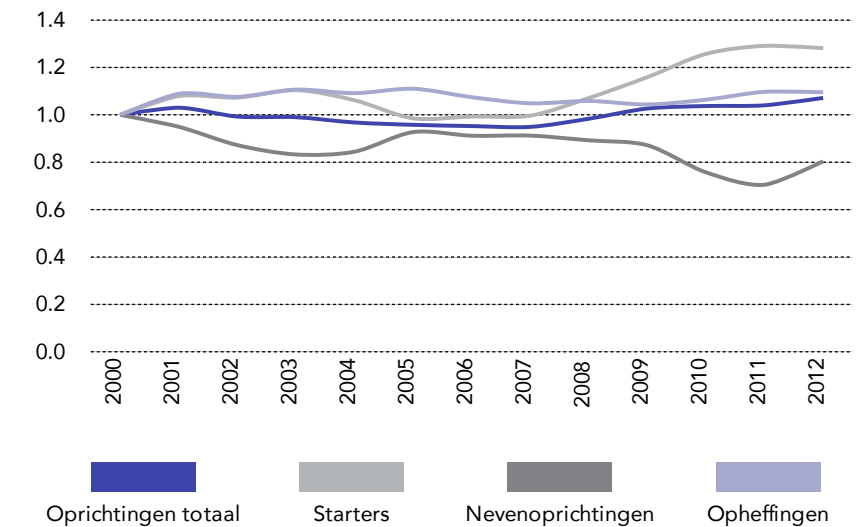
¹⁹ We zien een grote stijging van het aantal vestigingen in 2009. Dit wordt mede veroorzaakt door de nieuwe inschrijvingen als gevolg van de nieuwe Handelsregisterwet. Het betreft hier deels een administratieve toename (zie kader 5.2).

²⁰ Meer specifiek betekent het feit dat een variabele in de MRA naar verhouding sneller groeit dan in overig Nederland (verhouding >1) dat i) de toename groter is of ii) de daling kleiner is. Wanneer een variabele in de MRA naar verhouding minder snel groeit dan in overig Nederland (verhouding <1) betekent dit dat de toename kleiner is of de daling groter.

²¹ Vooral in de periode 2008-2011 groeit het aantal starters in de MRA relatief snel. Uit tabel 5.1 kunnen we afleiden dat het aantal nieuwe inschrijvingen als gevolg van de nieuwe Handelsregisterwet in de sector cultuur, recreatie en sport in de MRA groot is. Deze bedrijfstak is relatief groot in de MRA. De nieuwe inschrijvingen wegen in deze bedrijfstak dus zwaarder mee in de MRA dan in overig Nederland en verklaren voor deze bedrijfstak mede de grotere groei van het aantal starters in de MRA. Echter, ook in bedrijfstakken waarbij de nieuwe inschrijvingen niet of nauwelijks een rol spelen, is het aantal starters in de MRA verhoudingsgewijs sneller gegroeid dan in overig Nederland (zie paragraaf 2.2). Dus de sterkere groei van het aantal starters in de MRA is ook grotendeels autonoom.

Figuur 5.3 Bedrijvendynamiek in de Metropoolregio Amsterdam in verhouding tot overig Nederland

Index: 2000 = 1; 2000-2012

* Data exclusief zakelijk beheer en overig. Data is quotiënt van indexcijfers van MRA en overig Nederland
Bron: Kamer van Koophandel Amsterdam (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

sprake van een grotere startersdynamiek enerzijds en een grotere opheffingsdynamiek anderzijds. Dit impliceert een grotere turnover (circulatie) van ondernemingen in de MRA. Dit patroon sluit aan bij de voorspellingen in de literatuur aangaande bedrijvendynamiek in gediversifieerde steden en hun rol als broedplaats van nieuwe bedrijven (de 'nursery cities', zie kader 5.3). Gediversifieerde steden kennen een intrinsiek grote turnover van bedrijven. Enerzijds is de startquote groter omdat nieuwe ondernemingen zich vooral in gediversifieerde steden vestigen. Anderzijds is de opheffingsquote *ceteris paribus* groter in gediversifieerde steden door de verplaatsing van ondernemingen in een latere fase van de levenscyclus. De MRA is een voorbeeld van een gediversifieerde stedelijke regio.

Kader 5.3 Gediversifieerde steden, steden als broedplaats en bedrijvendynamiek

De literatuur over steden en ondernemerschap onderscheidt twee typen steden: gespecialiseerde steden en gediversifieerde steden (zie bijvoorbeeld Beaudry en Schiffauerova, 2009). Gespecialiseerde steden kenmerken zich door een concentratie van veelal soortgelijke productieactiviteiten en personen met onderling vergelijkbare vaardigheden. Gediversifieerde steden kenmerken zich door concentraties van verschillende productieactiviteiten en personen.

De MRA is een voorbeeld van een gediversifieerde stedelijke regio. De MRA heeft een breed palet aan relatieve specialisaties: in informatie en communicatie, financiële diensten, cultuur, recreatie en sport, vervoer en opslag, zakelijke diensten, onroerend goed en horeca (zie bijvoorbeeld hoofdstuk 3). Concentratie of clustering van bedrijvigheid op een bepaalde locatie wordt al sinds Marshall (1890) in verband gebracht met een hogere productiviteit vanwege agglomeratievoordelen.

De bron van agglomeratievoordelen in gespecialiseerde steden zijn zogenaamde 'localisation economies', locatie-specifieke schaalvoordelen door uitwisseling van informatie, niet-verhandelbare lokale inbreng (diensten of infrastructuur) of een lokale beroepsbevolking (zie bijvoorbeeld McCann, 2013). In gediversifieerde steden is de diversiteit van bedrijfstakken de bron van agglomeratievoordelen. Zulke 'urbanisation economies' leiden vooral tot meer (proces)innovatie (Jacobs, 1969; Feldman en Audretsch 1999).

Vanwege hun verschillende agglomeratievoordelen trekken gespecialiseerde en gediversifieerde steden verschillende typen bedrijven aan. Gediversifieerde steden zijn meer geschikt aan het begin van de levenscyclus van een product of dienst terwijl gespecialiseerde locaties beter zijn voor de (massa)productie van uitontwikkelde producten (Duranton en Puga, 2001). De activiteiten van 'zaaien' en 'oogsten' kunnen op verschillende locaties plaatsvinden, voor zowel industrie als diensten. Dit patroon impliceert dat nieuwe bedrijven

('entrants') zich vooral in gediversifieerde steden vestigen (vandaar de aanduiding 'nursery cities' of broedplaatsen). In een latere fase van de levenscyclus verplaatsen bedrijven hun productie naar meer gespecialiseerde locaties. Gediversifieerde steden worden bijgevolg ook gekenmerkt door een intrinsiek grote turnover van bedrijven. Enerzijds is de startquote groter omdat nieuwe ondernemingen zich vooral in gediversifieerde steden vestigen. Anderzijds is de opheffingsquote groter door de verplaatsing van ondernemingen in een latere fase van hun levenscyclus (Duranton en Puga, 2001). Een andere reden voor een grote opheffingsquote is selectie als gevolg van concurrentie. In een concurrerende markt overleven alleen de meest efficiënte bedrijven. In een markt met veel toetreders zal de opheffingsquote navenant groter zijn.

Een additionele verklaring voor de hogere groei van het aantal opheffingen in de MRA is selectie door sterke concurrentie.²² In markten met een hoge bedrijvendichtheid is selectie navenant groter (bijvoorbeeld Syverson, 2010). Alleen de meest productieve bedrijven overleven.²³ 'Entry and exit' van bedrijven is belangrijk met het oog op productiviteit en productiviteitsgroei op het niveau van bedrijfsklassen.²⁴ Het 'wieden' van falende 'entrants' enerzijds en de groei (in termen van productie en productiviteit) van succesvolle 'entrants' anderzijds, alsmede de 'exit' van bedrijven met een lage productiviteit, verhogen de productiviteit van de hele bedrijfstak (Bartelsman en Doms, 2000). Deze factoren verhogen tevens de lat die potentiële nieuwe toetreders moeten halen voor een succesvolle toetreding (Syverson, 2010).

Het aantal nevenoprichtingen in de MRA groeit jaarlijks minder snel dan in overig Nederland. Veruit het grootste gedeelte van alle nevenoprichtingen betreft nevenvestigingen van ketens als HEMA

22 Opheffingen omvatten volgens de definitie van de Kamer van Koophandel alleen faillissementen en bedrijfsbeëindigingen. Verplaatsingen naar een andere regio vallen hier niet onder.

23 Productieve bedrijven zijn efficiënter in het genereren van producten of diensten. Dit impliceert lagere kosten, waardoor in het algemeen ook de prijzen lager zijn (Syverson, 2010).

24 Berekeningen voor industriële ondernemingen in de VS laten zien dat een kwart van de groei van de totale factorproductiviteit in een periode van tien jaar het resultaat is van netto entry and exit (zie Bartelsman en Doms, 2000).

en Blokker. De resultaten suggereren dat ketens sneller uitbreiden in overig Nederland dan in de MRA. De nevenoprichtingen in de MRA reageren vooral gevoeliger op economische neergang zoals blijkt uit de 'dips' in figuur 5.2 in de periode 2001-2004 en 2010-2012. Bestaande bedrijven zetten bij laagconjunctuur minder snel een nieuwe nevenvestiging of filiaal op. Een andere verklaring is dat een bedrijf een franchise verkiest boven het opzetten van een vestiging in eigen beheer. In dit geval wordt de nieuwe onderneming geregistreerd als starter.

5.3 Bedrijvendynamiek op sectorniveau

Hoe verhouden de afzonderlijke bedrijfstakken zich tot het algemene beeld van de MRA? En hoe verhouden zij zich tot overig Nederland in termen van groei van het aantal starters, nevenoprichtingen en opheffingen? Deze vragen worden hieronder beantwoord.

Het algemene beeld van het totaal van de bedrijfstakken in de MRA ten aanzien van starters geldt ook voor vrijwel alle afzonderlijke bedrijfstakken, waarbij moet worden opgemerkt dat de jaarlijkse groei van het aantal starters in 2001-2003 en 2008-2012 in de MRA naar verhouding groter is dan in overig Nederland.²⁵ De startersdynamiek lijkt in de MRA in de meeste bedrijfstakken dus beter bestand tegen neerwaartse schokken dan in overig Nederland. Voor de bedrijfstakken bouw, financiële diensten, onroerend goed, zakelijke diensten, cultuur, recreatie en sport en persoonlijke diensten geldt bovendien dat de groei van het aantal starters in de MRA in het algemeen groter is dan in overig Nederland.

In de bedrijfstakken industrie, bouw, groothandel, financiële diensten en onroerend goed is de groei van het aantal *opheffingen* aanvankelijk groter in de MRA dan in overig Nederland. Tot zover sluit het beeld van de afzonderlijke bedrijfstakken aan bij het beeld van het totaal van bedrijfstakken. Maar sinds het begin van de economische crisis in 2009, wordt het verschil met overig Nederland

kleiner of is de groei van het aantal opheffingen in de MRA zelfs kleiner. Er treedt dus een verschuiving op. De MRA lijkt in deze bedrijfstakken relatief beter bestand tegen de huidige economische crisis dan overig Nederland waar het aantal opheffingen sneller toeneemt. In zakelijke diensten en cultuur, recreatie en sport nemen de opheffingen in de MRA daarentegen verhoudingsgewijs sneller toe, en dit verschil wordt sinds 2009 groter. Dit impliceert dat de MRA in deze twee bedrijfstakken terrein verliest ten opzichte van overig Nederland. Voor de zakelijke diensten illustreert dit (mede) de problemen die bestaan bij aan banken gelieerde diensten. Voor cultuur, recreatie en sport geldt wellicht dat de gevolgen van de economische crisis in het algemeen – en daarbij de bezuinigingen op cultuur in het bijzonder – de MRA extra treffen vanwege de hoge specialisatiegraad van de MRA in deze bedrijfstak in vergelijking met overig Nederland.

Het beeld van het totaal van de bedrijfstakken wat betreft *nevenoprichtingen* geldt ook voor de meeste bedrijfstakken afzonderlijk, namelijk dat het aantal jaarlijks minder snel groeit in de MRA dan in overig Nederland en dat nevenoprichtingen in de MRA vooral gevoeliger zijn voor economische neergang. Alleen in financiële diensten en onroerend goed is de ontwikkeling van het aantal nevenoprichtingen over het algemeen gunstiger in de MRA in verhouding tot overig Nederland. In financiële diensten bestaan de totale oprichtingen grotendeels uit nevenoprichtingen. Het aandeel starters is in deze bedrijfstak gering.²⁶ De groei van het aantal nevenoprichtingen in financiële diensten is vrijwel de hele periode groter in de MRA dan in overig Nederland. Dit illustreert de ontwikkeling van de MRA tot het financiële centrum van Nederland. Maar het verschil vertoont een neerwaartse trend en het relatieve voordeel van de MRA verdwijnt zelfs tijdelijk in 2011 (zie bijlage B). Aan de groei van de financiële bedrijfstak in de MRA ten opzichte van overig Nederland komt dus gaandeweg een einde. De gevolgen van de financiële en economische crisis en de herstructurering in de bankensector zijn het meest voelbaar in de MRA. Tabel 5.2 vat het bovenstaande samen.

²⁵ Alleen in vervoer en opslag vinden we het algemene patroon niet terug: het aantal starters groeit langzamer in de MRA. Verkeer en vervoer is een relatief stabiele bedrijfstak in de MRA: de groei van het aantal starters en nevenoprichtingen is laag vergeleken met overig Nederland; anderzijds is de groei van het aantal opheffingen ook lager.

²⁶ Kapitaal- en wettelijke vereisten vormen hiervoor een verklaring. Dus banken en andere financiële instellingen domineren.

Tabel 5.2 Bedrijfsdynamiek per bedrijfstak Metropoolregio Amsterdam in vergelijking met overig Nederland
Verhouding MRA/overig Nederland*

	Starters	Nevenoprichtingen	Opheffingen
Industrie	+	0	0
Bouw	+	-	0
Groothandel	+	-	0
Vervoer en opslag	-	-	-
Informatie en communicatie	+	-	-
Financiële diensten	+	+	0
Onroerend goed	+	+	0
Zakelijke diensten	+	-	+
Cultuur, recreatie en sport	+	0	+
Persoonlijke diensten	+	~	0

* Een relatief hogere (lagere) groei in de MRA ten opzichte van Nederland wordt aangeduid met + (-). Een vergelijkbare ontwikkeling met 0 en als er geen duidelijk patroon is een ~. De nadruk ligt op de huidige situatie.

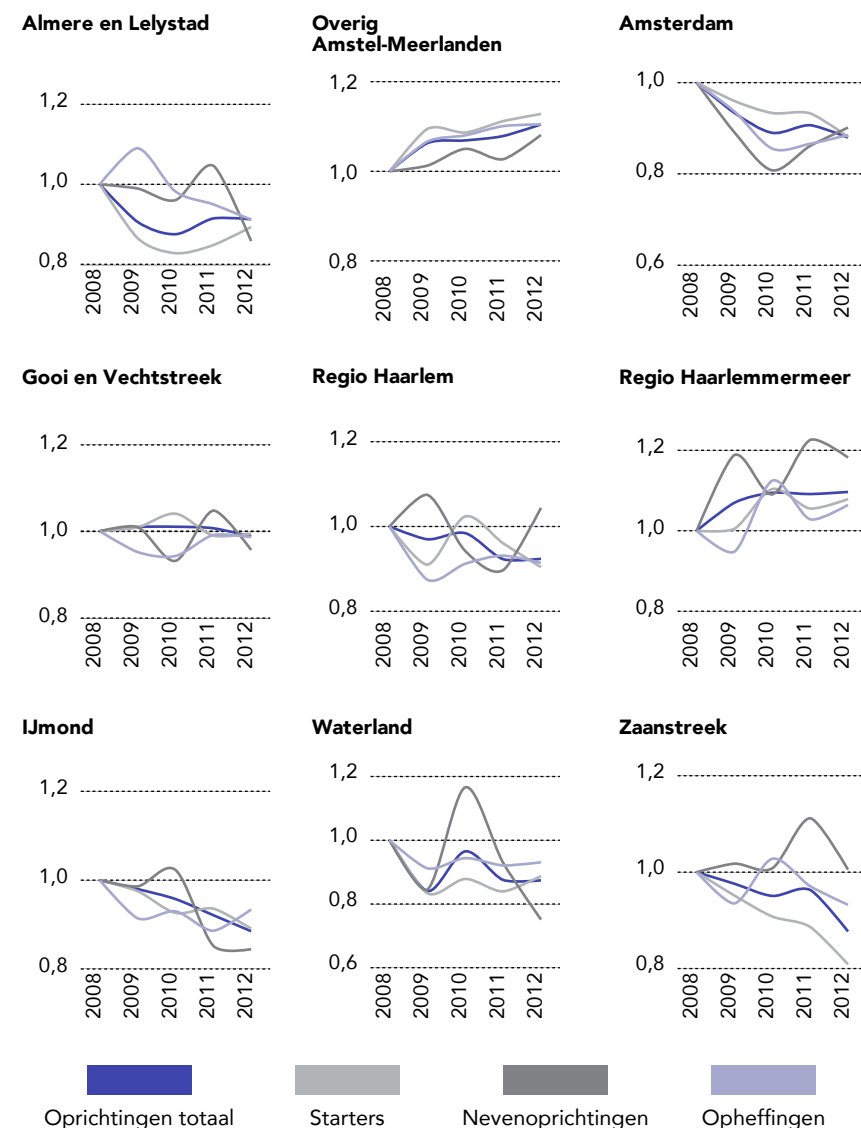
Bron: Kamer van Koophandel Amsterdam (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

5.4 Deelregio's van de MRA

In deze paragraaf kijken we naar de deelregio's van de MRA. We bekijken eerst hoe de dynamiek in termen van starters, nevenoprichtingen, oprichtingen totaal en opheffingen in de deelregio's zich verhoudt tot de dynamiek in de MRA als geheel. Vervolgens kijken we naar de ontwikkeling van het aantal vestigingen in de deelregio's vanaf 2008 aan de hand van de totale in- en uitstroom van bedrijven (dat wil zeggen: de som van opheffingen, fusies en nettoverplaatsingen uit de regio's).

De dynamiek in de MRA is het grootst in Amsterdam: het aantal oprichtingen (zowel starters als nevenoprichtingen) en het aantal opheffingen neemt in Amsterdam sneller toe dan in de MRA als geheel. Dit verschil wordt groter. Daarbij zijn de absolute aantallen ook veruit het grootst in Amsterdam. Ook in Overig Amstel-Meerlanden is de groei van de oprichtingen en opheffingen grosso modo hoger dan in de hele MRA. Anderzijds is de dynamiek binnen de MRA relatief gering in IJmond en Gooi en Vechtstreek. De verschillen in dynamiek binnen de MRA zijn kleiner dan de verschillen tussen de MRA en overig Nederland (zie figuur 5.4). Echte uitschieters in termen van lagere groei in een deelregio in verhouding tot de MRA

Figuur 5.4 Bedrijfsdynamiek deelregio's in verhouding tot dynamiek MRA
Index: 2008 = 1; 2008-2012

* Data exclusief zakelijk beheer en overig. Data is quotient van indexcijfers van deelregio en MRA
Bron: Kamer van Koophandel Amsterdam (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

vinden we alleen bij Waterland (nevenoprichtingen) en Zaanstreek (starters).

Bij de verandering van het totaal aantal vestigingen spelen naast oprichtingen en opheffingen ook verplaatsingen en fusies een rol. We kijken hieronder naar de totale in- en uitstroom van bedrijven in de deelregio's vanaf 2008. Dit is inclusief verplaatsingen en fusies. Het verschil tussen de totale in- en uitstroom van bedrijven geeft aan hoe het aantal vestigingen in de deelregio's van de MRA jaarlijks verandert.

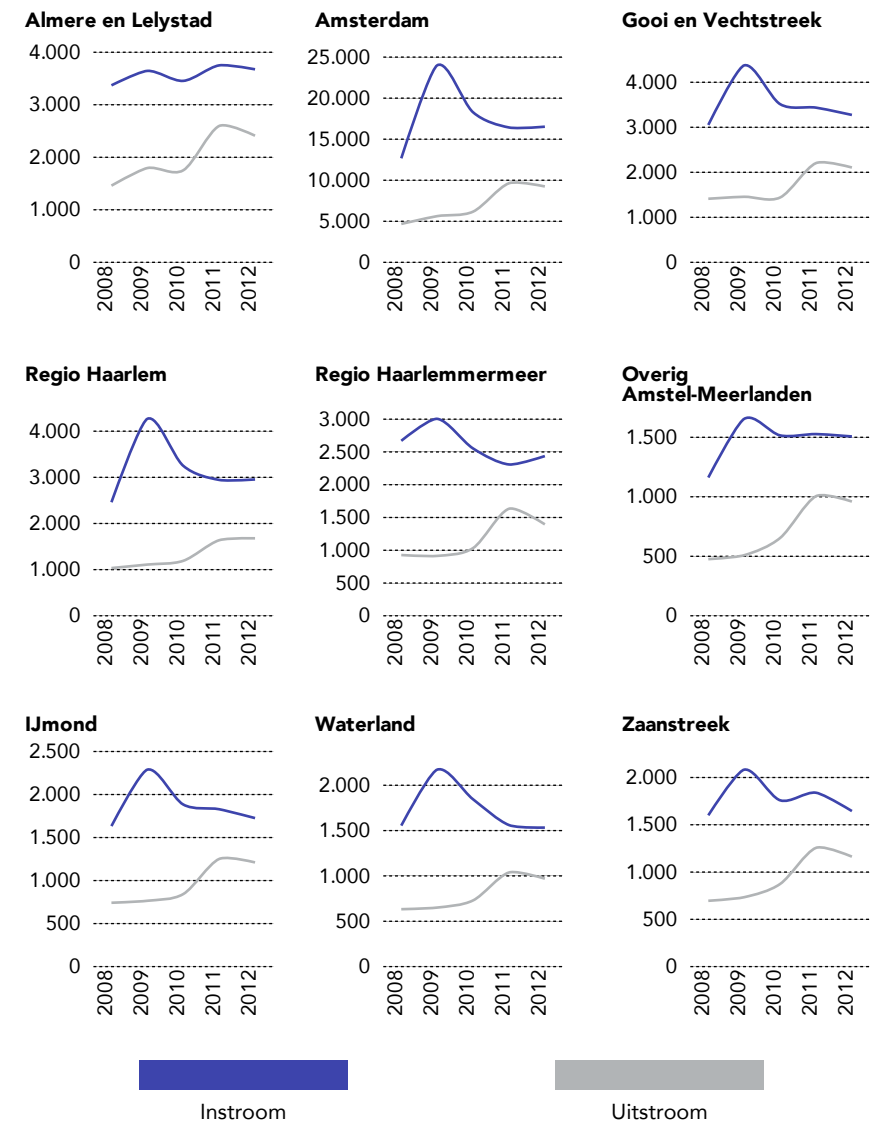
De instroom van bedrijven is in alle jaren voor alle deelregio's hoger dan de uitstroom. Dit betekent dat de groei van het aantal vestigingen, ondanks de economische crisis, in alle deelregio's positief blijft (zie figuur 5.2 voor de hele MRA). Maar vanaf 2010 neemt de totale uitstroom over de hele linie toe waardoor het aantal netto-oprichtingen daalt.²⁷ Per saldo komen er de laatste jaren dus minder bedrijven bij in de deelregio's. De daling van de netto-oprichtingen ten opzichte van het niveau in 2008, het jaar waarin de financiële crisis begon, is verhoudingsgewijs het geringst in Amsterdam en Regio Haarlem.²⁸ De daling ten opzichte van 2008 is het sterkst in Regio Haarlemmeer (in 2011 en 2012).

5.5 Conclusie

De gegevens laten in de periode 2000-2012 een veelal grotere groei zien van het aantal starters en opheffingen in de MRA dan in overig Nederland. Deze hogere dynamiek strookt met de theorie dat gediversifieerde steden een intrinsiek grote turnover (circulatie) van bedrijven hebben.

Het verschil in groei van het aantal starters in de MRA ten opzichte van overig Nederland, is vooral groot in periodes van laagconjunctuur (2001-2003 en 2008-2012). De startersdynamiek in de MRA lijkt dus beter bestand tegen neerwaartse schokken dan in overig Nederland. We zien dit patroon voor vrijwel alle afzonderlijke bedrijfstakken. Sinds 2009 daalt of verdwijnt in veel

Figuur 5.5 In- en uitstroom van vestigingen naar deelregio
Aantal; 2008-2012

²⁷ De toename van het aantal vestigingen in 2009 wordt mede veroorzaakt door de nieuwe inschrijvingen als gevolg van de nieuwe Handelsregisterwet. Zie kader 5.2.

²⁸ Dit valt in figuur 5.5 af te lezen aan de lengte van de verticale streepjes in 2012 in vergelijking met 2008.

* Data exclusief zakelijk beheer

Bron: Kamer van Koophandel Amsterdam (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

bedrijfstakken in de MRA het verschil met overig Nederland. De MRA lijkt daarmee qua bedrijvendynamiek beter bestand tegen de huidige economische crisis dan overig Nederland. Deze resultaten ondersteunen de conclusie dat op basis van economische groei de MRA relatief minder last heeft van de recessie dan overig Nederland.

Hierbij speelt de diversificatie van de MRA een belangrijke rol. Gediversifieerde steden of regio's zijn in het algemeen relatief schokbestendig. Hun diversiteit maakt ze minder gevoelig voor (negatieve) schokken in afzonderlijke bedrijfstakken. Daarentegen worden gespecialiseerde steden bij een negatieve schok in de belangrijke bedrijfstak bovenmatig getroffen.

De groei van het aantal nevenoprichtingen in de MRA is in veel bedrijfstakken geringer dan in overig Nederland. Dit suggereert dat veel ketens sneller uitbreiden in overig Nederland dan in de MRA. Met andere woorden: 'de gevestigde orde' zorgt voor relatief weinig oprichtingen. Vooral nieuwe bedrijven (starters) zijn hier van belang. In financiële diensten en onroerend goed daarentegen is de groei van het aantal nevenoprichtingen in de MRA vrijwel de hele periode groter dan in overig Nederland. De ontwikkelingen in financiële diensten illustreren de ontwikkeling van de MRA als het financiële centrum van Nederland.

In zakelijke diensten en cultuur, recreatie en sport nemen de opheffingen in de MRA sneller toe dan in overig Nederland, en dit verschil wordt groter. Dit impliceert dat de MRA in deze twee bedrijfstakken terrein verliest ten opzichte van overig Nederland.

De dynamiek in termen van starters, oprichtingen, nevenoprichtingen en opheffingen is het grootst in Amsterdam en Overig Amstel-Meerlanden. De verschillen in dynamiek binnen de MRA zijn kleiner dan de verschillen tussen de MRA en overig Nederland. De groei van het aantal vestigingen blijft, ondanks de economische crisis, in alle deelregio's positief. Per saldo komen er de laatste jaren echter minder bedrijven bij. De daling in netto-oprichtingen ten opzichte van het niveau van vóór de economische crisis is het geringst in Amsterdam en Regio Haarlem en het sterkst in Regio Haarlemmermeer.

6. De Metropool als epicentrum van mondialisering

Steven Brakman en Charles van Marrewijk ²⁹

6.1 Inleiding

Nederland als handelsland kan niet los worden gezien van de stedelijke ontwikkeling. De maaiveld dalen in de twaalfde en dertiende eeuw zorgden bijvoorbeeld voor een omschakeling van landbouw naar veeteelt, waardoor de overbodig geworden landarbeiders noodgedwongen naar de stad trokken. Nederland liep daardoor in de late middeleeuwen in Europa voorop in de verstedelijking. Het structurele graantekort als gevolg van de omschakeling van landbouw naar veeteelt, lag vervolgens mede aan de basis voor het ontstaan van Nederland als handelsland; om de graaninvoer mogelijk te maken moest immers ook geëxporteerd worden. Steden werden broedplaatsen voor 'nijverheden' die vanuit de stad geëxporteerd konden worden. Dit alles moest gefinancierd worden waardoor de Amsterdamse wisselbank kon uitgroeien tot een van de belangrijkste financiële instellingen uit de zestiende eeuw en internationaal het lichtende voorbeeld werd (Van Nieuwkerk, 2005).

Als de tekenen ons niet bedriegen staan wij wederom voor een grote verandering ten aanzien van de rol van steden in de wereldeconomie. In dit essay onderbouwen we deze hypothese en reflecteren op de gevolgen. Beleidsmakers in de steden staan interessante tijden te wachten: het veranderende karakter van de wereldhandel zal zich lokaal laten voelen, waarbij het belang van steden in het mondiale productieproces zal toenemen.

²⁹ Steven Brakman is hoogleraar Internationale Economie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Charles van Marrewijk is hoogleraar Internationale Economie, aan de Xi'an Jiaotong / Liverpool University in China en de Universiteit van Utrecht. Met dank aan Henri de Groot, Linda Koeman en Martijn van Vliet voor hun constructieve en nuttige commentaar op een eerdere versie van dit stuk.

De opzet van dit essay is als volgt. Allereerst laten wij zien dat het mondialiseringsproces van karakter is veranderd. De arbeidsmarkt verandert mee. Met name het recente fenomeen van de polarisatie op de arbeidsmarkt (die resulteert in het kleiner worden van de middenklasse) springt hierbij in het oog. Dit hangt samen met het fragmentatieproces: de ontwikkelingen waarbij het productieproces in steeds meer onderdelen wordt opgeknipt. Ten slotte schetsen wij de gevolgen van deze veranderingen voor de Metropoolregio Amsterdam en analyseren wij de langetermijntoedelingen waar de regio zich in Nederlands perspectief voor geplaatst ziet.

6.2 Het veranderende karakter van mondialisering

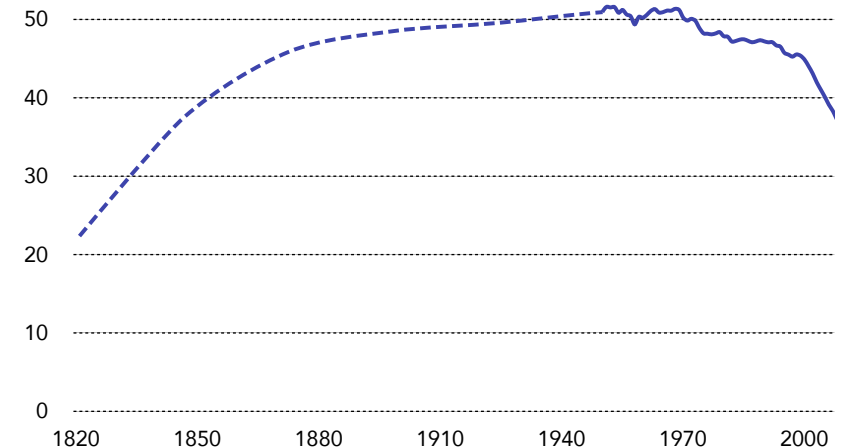
Productieprocessen veranderen snel. Sinds de laatste twee decennia van de twintigste eeuw worden globale productiestromen gekenmerkt door de zogenaamde 'tweede ontbundelingsfase', waarbij steeds meer en steeds vaker binnenlandse productieketens worden vervangen door mondiale aanbodketens.³⁰ Reed men vroeger als het ware aan de ene kant van de fabriek ijzererts naar binnen terwijl er aan de andere kant auto's naar buiten rolden, zo splitst men tegenwoordig het productieproces in steeds kleinere eenheden op. Bij de iPad van Apple komt het design bijvoorbeeld uit de VS, de processor uit Zuid-Korea en wordt het geheel in China in elkaar geschroefd. Moderne communicatietechnologieën maken dit mogelijk. Wij kunnen productieprocessen aan de andere kant van de wereld relatief gemakkelijk volgen en controleren. Vanaf het moment dat opsplitsing en fragmentatie van het productieproces mogelijk wordt, nemen de locatiebeslissingen van ondernemingen in belang toe. Waar plaatst men de afdeling R&D? In de buurt van een universiteit, en zo ja welke? En waarom zou dit een nationale universiteit moeten zijn? Kan er niet beter geprofiteerd worden van

³⁰ Voor de volledigheid: de 'eerste ontbundelingsfase' vond plaats in de negentiende eeuw toen door de transportrevolutie productie losgekoppeld kon worden van consumptie waardoor internationale handel mogelijk werd. De terminologie is afkomstig van Richard Baldwin (2006). Het proces wordt ook met andere benamingen aangeduid: *slicing-up-the-value-chain*, *global value chains*, *outsourcing* (als een fragment van de keten van eigenaar verandert) en *off-shoring* (als een fragment een landsgrens passeert).

grote agglomeraties, de nabijheid van een vliegveld of juist van goedkope grond in perifere gebieden?

Voor elk fragment in de productieketen is de locatieafweging anders. Voor eenvoudige assemblage wordt vooral naar (loon)kosten gekeken, terwijl voor 'state-of-the-art design' vooral de aanwezigheid van hooggespecialiseerde arbeid van belang is. Men neemt dan de hogere loonkosten op de koop toe. De dynamiek van dit proces is een van de meest in het oog springende karakteristieken van de moderne mondialisering.

Figuur 6.1 Aandeel G7-landen in wereldinkomen
Aandeel in procenten; 1820-2008*

* De G7-landen zijn: de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Italië, Frankrijk, Duitsland, Canada en Japan.

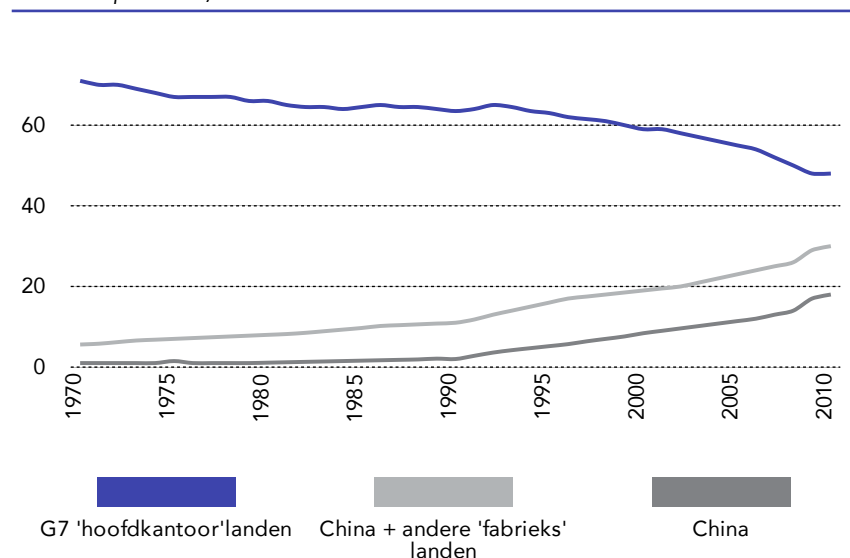
** Stippellijn: geïnterpoleerde data op basis van informatie voor 1820, 1870, 1900, 1913, 1940 en 1950.

Bron: gebaseerd op Maddison-data

De gevolgen van deze ontwikkeling worden in figuur 6.1 geïllustreerd. Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw is het aandeel van de grote industriële landen, de G7, in het wereldinkomen stelselmatig afgenomen. Ten opzichte van de historische trend die vanaf 1820 begon, is dit opmerkelijk. Met name sinds het nieuwe millennium is de neerwaartse trend bijzonder stevig, namelijk bijna een procentpunt per jaar. Parallel aan deze ontwikkeling neemt het aandeel van de G7-landen in de industriële productie af. Figuur 6.2 laat dan ook

Figuur 6.2 Aandeel in de maakindustrie: 'hoofdkantoorlanden' versus 'fabriekslanden'*

Aandeel in procenten; 1970-2011

* 'G7-hoofdkantoorlanden' zijn: de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Italië, Frankrijk, Duitsland, Canada en Japan; 'fabriekslanden' zijn China, Zuid-Korea, Maleisië, Thailand, Singapore, India, Indonesië, Brazilië, Mexico en Turkije.

Bron: Baldwin en Taglioni, 2012

zien dat de G7-landen (de zogenaamde 'hoofdkantoorlanden') snel terrein verliezen in het aandeel van de maakindustrie ten opzichte van de 'fabriekslanden' in met name Azië (China, Zuid-Korea, Maleisië, Thailand, Singapore, India en Indonesië), maar ook Brazilië, Mexico en Turkije. China neemt in deze reeks landen door de omvang van zijn economie een bijzondere plaats in.³¹

³¹ Deze mondiale opkomst van de fabriekslanden is markant omdat tot voor kort het overheersende beeld van globalisering was dat de wereld nog steeds provinciaals is, dat wil zeggen dat landen het meest handeldrijven met buurlanden. Europa handelt met Europa, Aziatische landen handelen vooral met elkaar, evenals de landen in Noord- en Zuid-Amerika. De handelsstromen tussen de blokken onderling zouden te klein zijn om grote effecten te hebben op bijvoorbeeld de lonen of werkgelegenheid van de laaggeschoolden in de rijke landen (zie bijvoorbeeld Krugman, 1995). Deze consensus is in sneltreinvaart aan het veranderen (ook Krugman is inmiddels van mening veranderd; zie Krugman, 2008).

6.3 De wereld en China

Het belang van China in internationale netwerken kan niet snel worden overschat. Autor e.a. (2013) laten zien hoe sterk China is opgekomen in de handelsnetwerken van de ontwikkelde landen. In figuur 6.3 zijn de importen (in constante dollars van 2007) opgesplitst naar oorsprong uit vier gebieden, namelijk (i) China, (ii) Mexico+ (dit zijn: Mexico, Centraal-Amerika en de Caraïbische landen), (iii) overige lage-inkomenslanden en (iv) de rest van de wereld voor de perioden 1991, 2000 en 2007. Figuur 6.3a geeft de ontwikkelingen voor de Verenigde Staten (VS) weer en figuur 6.3b voor acht andere (ontwikkelde) landen. De opkomst van de eerste drie groepen landen bij de importen van de VS zijn evident: de importen uit China, Mexico+ en de andere lage-inkomenslanden stijgen veel sneller dan uit de rest van de wereld. Het gevolg is dat het aandeel van de importen uit China voor de VS is gestegen van 6,7 procent in 1991 tot 25,0 procent in 2007, het aandeel van Mexico+ is in dezelfde periode gestegen van 9,7 naar 13,8 procent en het aandeel van de overige lage-inkomenslanden van 1,9 naar 3,4 procent. Het aandeel van de (rijke) rest van de wereldlanden in de importen van de VS is dus dramatisch gedaald, namelijk met 23,9 procentpunten van 81,6 procent in 1991 tot 57,7 procent in 2007.

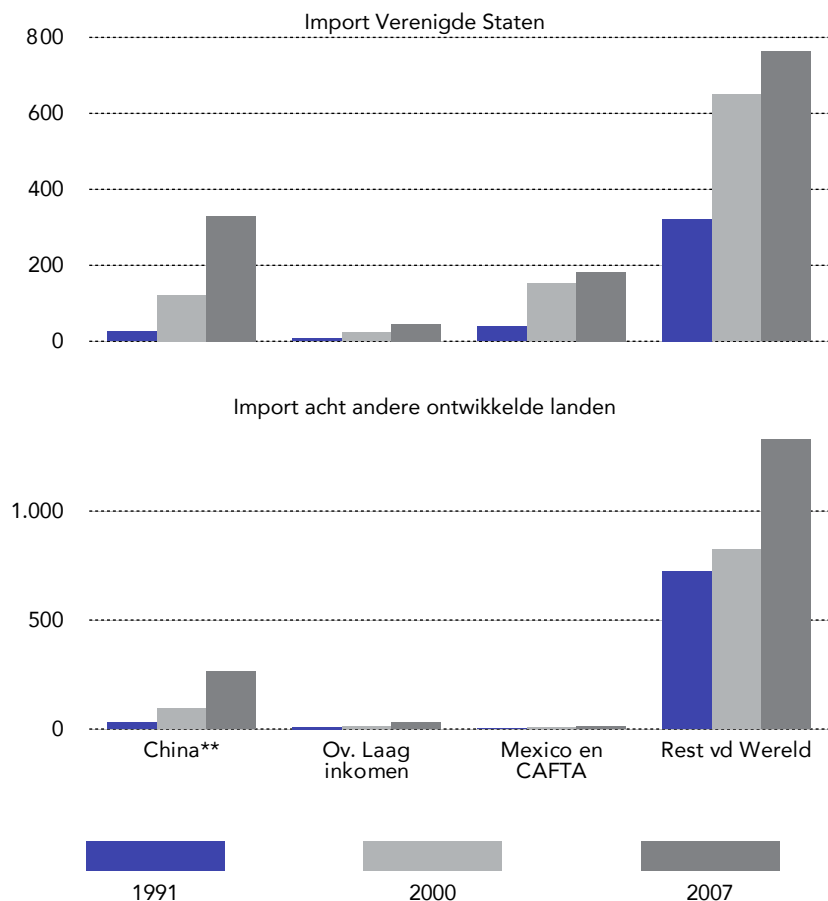
Figuur 6.3b laat zien dat een soortgelijke ontwikkeling ook geldt voor de andere acht ontwikkelde landen, maar minder pregnant is dan voor de VS.

Bovenstaande informatie illustreert de toenemende fragmentatie van het productieproces op globaal niveau. We kunnen het toenemende belang van China in globale aanbodketens ook illustreren met een concreet voorbeeld op basis van door het GGDC (Groningen Growth and Development Centre) verzamelde gegevens. Hierbij nemen wij de Duitse transportindustrie als voorbeeld (deze bestaat voornamelijk uit de auto-industrie). Figuur 6.4 laat zien hoeveel banen er verbonden zijn aan deze sector en waar deze zich bevinden. Zowel de absolute toename als de verdeling over regio's wordt hierdoor duidelijk. Tussen 1995 en 2008 is het aandeel van China hierbij substantieel toegenomen (Los e.a., 2012).

Het aantal banen dat aan de Duitse transportindustrie is verbonden nam toe met ongeveer 70 procent van 2,6 naar 4,5 miljoen. In deze periode nam het aantal 'autobanen' in

Figuur 6.3 Import Verenigde Staten en acht andere ontwikkelde landen* naar herkomstland

Miljard 2007 USD; 1991, 2000 en 2007

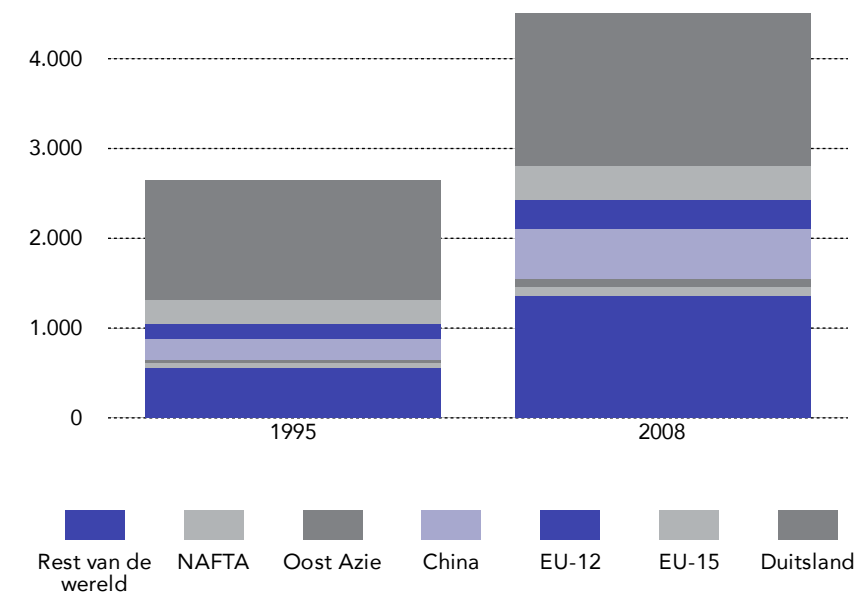
* De acht andere landen zijn: Australië, Denemarken, Finland, Duitsland, Japan, Nieuw-Zeeland, Spanje en Zwitserland; CAFTA is Centraal-Amerika en Caraïbische landen.

** De data voor China in '1991' hebben betrekking op 1992.

Bron: gebaseerd op data van Autor e.a., 2013

Figuur 6.4 Banen in de mondiale aanbodketen van de Duitse transportindustrie*

Aantal x 1.000; 1995 en 2008

*EU-15 is exclusief Duitsland; Oost-Azië is inclusief Japan, Zuid-Korea en Taiwan.

Bron: gebaseerd op Los e.a., 2012; wij danken Bart Los voor het beschikbaar stellen van de data.

Duitsland zelf met slechts ongeveer 27 procent toe. Het aandeel van andere regio's in de wereld nam dus sterker toe. Zo nam het aantal 'banen verbonden aan de Duitse auto-industrie' voor de landen die recentelijk toetraden tot de Europese Unie (EU-12) met 85 procent toe, voor Oost-Azië met 141 procent, voor de rest van de wereld met 145 procent en voor China met 150 procent. In deze productieketen is duidelijk te zien dat het aandeel van Duitse banen in de waardeketen afneemt van 51 procent tot 38 procent. Ditzelfde onderzoek laat zien dat deze trend parallel gaat met een toename van het aantal banen in de Duitse dienstensector en een toename van het aantal relatief hoger geschoolden ten opzichte van lager geschoolden. De auto-industrie is slechts een voorbeeld, maar soortgelijke ontwikkelingen zijn zichtbaar voor vrijwel alle sectoren en alle EU-landen (Timmer e.a., 2013).

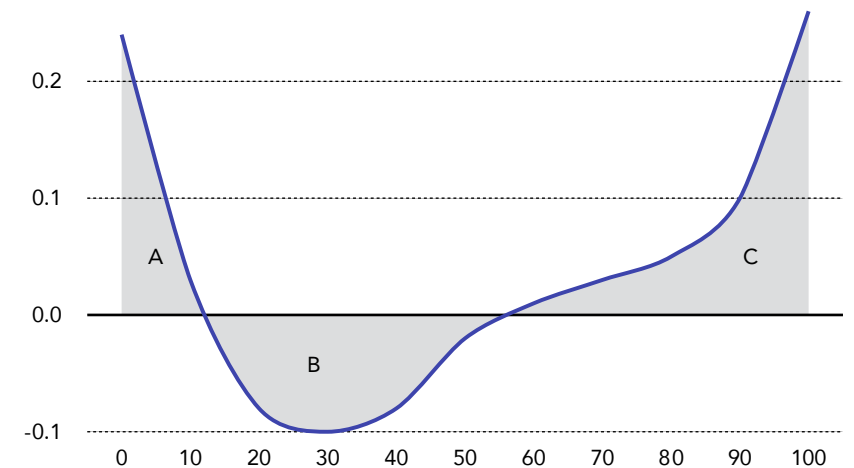
Het belang van bovenstaande ontwikkeling kan niet makkelijk overschat worden. Voortdurend wordt door bedrijven geanalyseerd waar de productie het beste plaats kan vinden. Duitsland is weliswaar sterk in de autosector, maar blijkt in korte tijd toch relatief fors terrein te verliezen, althans gemeten naar het aantal banen. Veel vertakkingen van de Duitse auto-industrie bevinden zich in andere landen.

6.4 Polarisatie van de arbeidsmarkt

Ook de eisen die het globale fragmentatieproces aan de arbeidsmarkt stelt, veranderen. De aan de fragmentatie gekoppelde specialisatie van het productieproces leidt ook tot grotere specialisatie op de arbeidsmarkt. Agglomeraties zoals die rond Silicon Valley stellen eisen aan de lokale arbeidsmarkt waarbij vooral hoogopgeleide computer/softwareontwerpers vereist zijn. Het omgekeerde is eveneens waar: gespecialiseerde arbeidsmarkten zijn aantrekkelijk voor bedrijven die op zoek zijn naar specifieke kennis die past bij een gespecialiseerd productiefragment. Op deze wijze stuurt een lokale arbeidsmarkt nieuwe vestigingen van bedrijven aan (en vice versa). Het verplaatsen van bedrijfsonderdelen in de eerder beschreven bedrijvendynamiek, betekent dat de behoefte aan specifieke banen verandert. Dit is als volgt in te zien. Internationale concurrentie vindt niet langer plaats op het niveau van sectoren maar op het niveau van onderdelen van het productieproces, waarbij het concurrentievermogen in belangrijke mate bepaald wordt door de kwaliteit van de bijbehorende beroepsbevolking. Dit verandert ook de wijze waarop wij naar sectoren moeten kijken. Nederland heeft bijvoorbeeld een sterke positie in de chemie. Maar wat betekent dit eigenlijk? Vroeger betekende dit dat er van hoog tot laag personeel nodig was om de sector draaiende te houden. Wordt het chemische productieproces echter opgeknipt dan is dit niet langer het geval, maar bestaat 'chemie' vooral uit R&D-activiteiten in Nederland en worden andere onderdelen uitbesteed. Wij spreken dan nog wel van de chemie als sector, maar in feite hebben wij het over een onderdeel uit de chemieproductieketen, in dit voorbeeld de R&D. Steeds vaker blijkt dat dit fragmentatieproces leidt tot polarisatie van de arbeidsmarkt waarbij het relatieve belang van laaggeschoolde en hooggeschoolde arbeid toeneemt ten koste van het – dreigende – wegvallen van de middenklasse. Dit proces speelt zich vooral af

Figuur 6.5 Verandering in werkgelegenheid Verenigde Staten

Naar vaardigheden percentiel; 1980-2005

Bron: gebaseerd op Autor en Dorn (2013)

binnen de succesvolle stedelijke agglomeraties (zie bijvoorbeeld de analyse van Autor en Dorn, 2013 en Groot en De Groot, 2011).

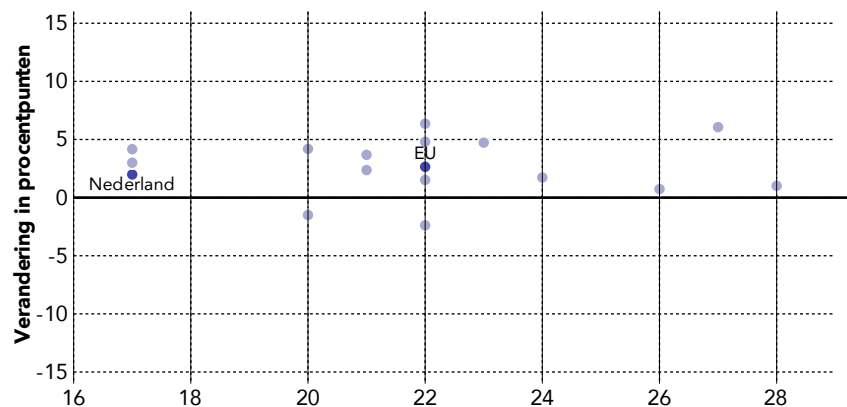
Figuur 6.5 illustreert het polarisatieproces voor de arbeidsmarkt van de VS. Hier is de verandering van werkgelegenheid tussen 1980 en 2005 afgezet (op de verticale as) tegenover vaardigheidsniveaus (op de horizontale as van links naar rechts toenemend, geordend naar het loon in 1980).³² Vooral het middensegment van de arbeidsmarkt blijkt onder druk te staan (gebied B in de figuur) omdat daar de vraag naar arbeiders daalt en de werkgelegenheid is afgenomen (de verandering is negatief). Dit proces is consistent met de 'second unbundling'. De hoogontwikkelde landen gaan zich steeds meer toeleggen op het hoogwaardige deel binnen het productieproces. De vraag naar hooggeschoolde arbeiders neemt hierdoor toe (gebied C in de figuur). In tegenstelling tot wat vaak

³² De Engelse term 'skill' van Autor en Dorn (2013) is lastig te vertalen. Het hangt samen met opleidingsniveaus, vakkundigheid, vaardigheden, de mogelijkheden van werknemers te leren, enzovoort. We hebben gemakshalve voor de Nederlandse term 'vaardigheden' gekozen.

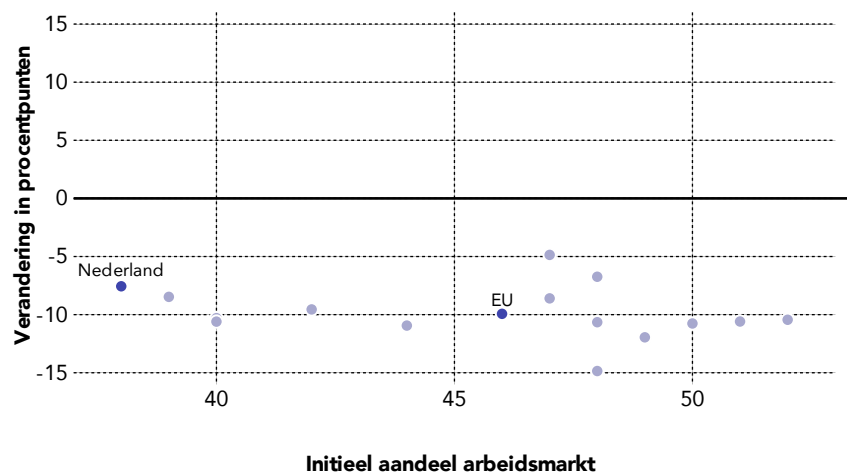
Figuur 6.6 Arbeidsmarktontwikkelingen in 16 Europese landen*

Verandering in procentpunten; 1993-2010

Lagere beroepsgroepen

Middelbare beroepsgroepen

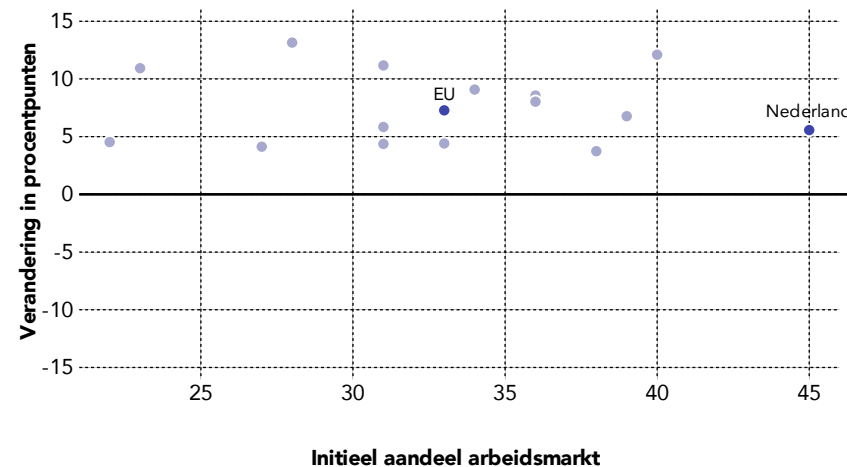

* Dit zijn de landen van de oude EU-15 en Noorwegen.
Bron: gebaseerd op data van Goos, Manning en Salomons, 2013

Figuur 6.6 Arbeidsmarktontwikkelingen in 16 Europese landen*

Verandering in procentpunten; 1993-2010

Hogere beroepsgroepen

* Dit zijn de landen van de oude EU-15 en Noorwegen.
Bron: gebaseerd op data van Goos, Manning en Salomons, 2013

wordt gedacht, neemt de werkgelegenheid van laaggeschoolde arbeid eveneens toe, in ieder geval relatief (gebied A in de figuur). Relatief laaggeschoold werk is vaak plaatsgebonden en moet ter plekke worden uitgevoerd (denk hierbij aan de schoonmaker): deze werkzaamheden kunnen niet naar het buitenland worden verplaatst.

Ook in Europa zien wij deze polarisatie. Goos, Manning en Salomons (2013) beschikken over gedetailleerde arbeidsmarktdata voor zestien Europese landen in de periode 1993-2010. Zij verdelen de arbeidsmarkt in drie grote groepen op basis van vaardigheden en inkomen: de lagere beroepsgroepen, de middelbare beroepsgroepen en de hogere beroepsgroepen. Figuur 6.6 illustreert hun bevindingen door op de horizontale as het initiële aandeel op de arbeidsmarkt van de beroepsgroep weer te geven (in procenten) en op de verticale as de verandering van de werkgelegenheid voor die beroepsgroep in procentpunten. Is de verandering positief dan neemt de werkgelegenheid toe, is de verandering negatief dan neemt de werkgelegenheid af (zie de verticale as). Figuur 6.6a laat

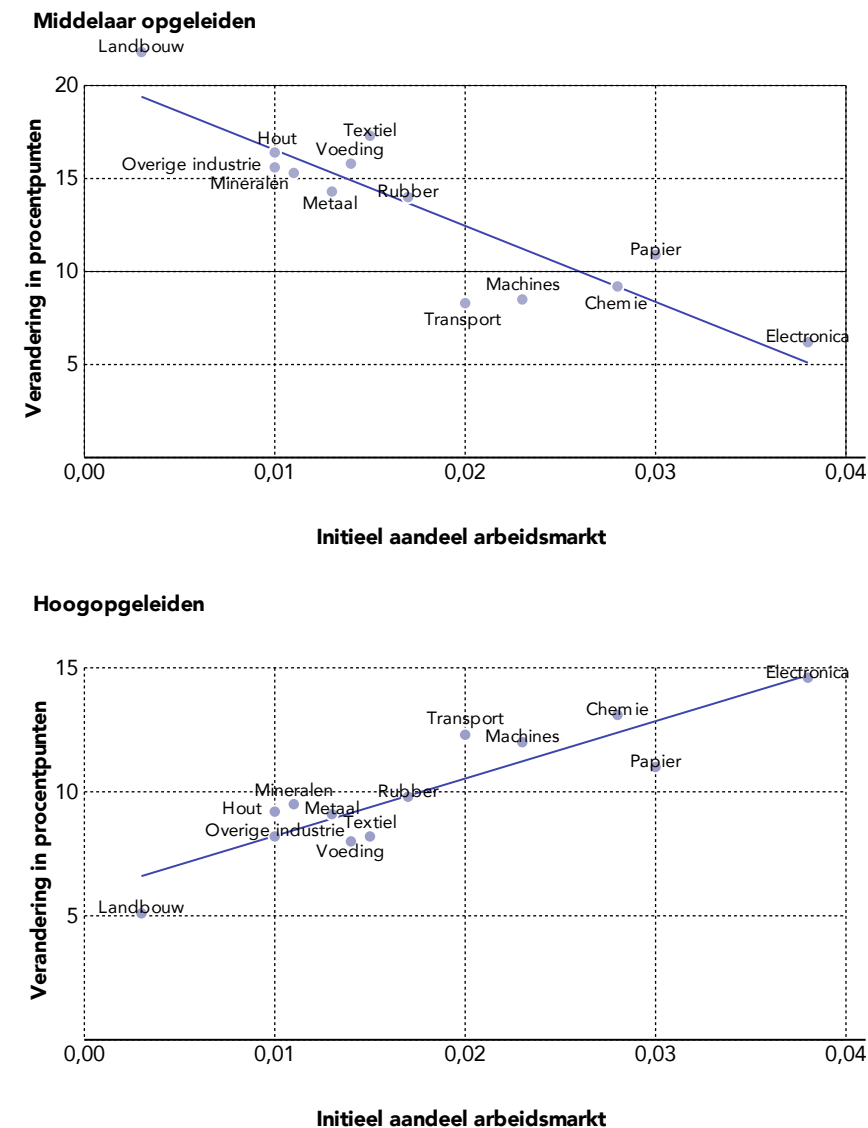
zien dat de werkgelegenheid voor de lagere beroepsgroepen voor de meeste Europese landen toeneemt; voor de EU gemiddeld met 2,7 procent en voor Nederland met 2,0 procent.³³ Figuur 6.6b laat zien dat de werkgelegenheid voor de middelbare beroepsgroepen voor alle 16 landen daalt; voor de EU gemiddeld met 9,9 procent en voor Nederland met 7,6 procent. Figuur 6.6c laat ten slotte zien dat de werkgelegenheid voor hogere beroepsgroepen voor alle zestien Europese landen ook toeneemt; voor de EU gemiddeld met 7,3 procent en voor Nederland met 5,6 procent. Het proces van arbeidsmarktpolarisatie dat gekoppeld is aan het globale fragmentatieproces is dus in vrijwel alle Europese landen zichtbaar.

Het mondiale fragmentatieproces is een belangrijke factor bij het verklaren van de trends op de arbeidsmarkt, maar is uiteraard niet de enige verklaring voor het feit dat de relatieve positie van sommige groepen werknemers verandert. Eén verklaring willen wij niet ongenoemd laten. Sommige banen worden overbodig omdat de computer het werk overneemt. Dit is vaak routinematig werk dat makkelijker door een computer gedaan kan worden.

Voor de Europese landen heeft het Centraal Planbureau (CPB) gekeken naar de correlatie tussen investeringen in de ICT en de vraag naar gemiddeld opgeleide personen en hoogopgeleide personen in de periode 1980-2004 (zie Ter Weel, 2012). De bevindingen worden geïllustreerd in figuur 6.7. Hier blijkt een verband tussen ICT-investeringen en werkgelegenheid: de vraag naar gemiddeld opgeleide personen neemt af als er meer wordt geïnvesteerd in ICT (panel a), terwijl dit voor hoogopgeleide personen precies omgekeerd is (panel b). Vanaf de eerste Industriële Revolutie heeft technische ontwikkeling bepaalde banen overbodig gemaakt, maar sinds 1990 is daar fragmentatie aan toegevoegd als oorzaak van de dalende vraag naar bepaalde soorten arbeid en ook dit hangt samen met ICT. De ontwikkelingen in de ICT kunnen dus niet los worden gezien van zowel het fragmentatieproces als van de technologische vooruitgang: voor werknemers zijn de gevolgen grotendeels vergelijkbaar.

Uit hetzelfde CPB-onderzoek blijkt dat sommige beroepen makkelijker zijn uit te besteden dan andere. Als de 36 meest

Figuur 6.7 Relatie technologie-investeringen en arbeidsvraag per opleidingsniveau
Verandering arbeidsvraag (y-as); ICT-investeringen 1980-2004 (x-as)

Bron: Ter Weel, 2012; met dank aan Bas ter Weel voor het ter beschikking stellen van de data.

³³ De enige uitzonderingen zijn Luxemburg en Finland.

voorkomende banen voor Nederland worden verdeeld in laag-, middelbaar en hooggeschoolde arbeid, zijn vooral de banen voor de middencategorie gekrompen, terwijl bijvoorbeeld de vraag naar productiemedewerkers en vakkenvullers is toegenomen.

Het beeld dat wij proberen te schetsen, is dat in sneltreinvaart de kenmerken van de Nederlandse economie veranderen. Het productieproces kan steeds verder worden opgeknipt in kleinere fragmenten. Tegelijkertijd laat dit proces sporen na op de arbeidsmarkt, waarbij de arbeidsmarkt een tweedeling laat zien; het aandeel in de werkgelegenheid van hooggeschoolde en laaggeschoolde arbeiders gaat er relatief op vooruit terwijl dat van het middenkader onder druk komt te staan.

Wat betekent dit proces voor de Nederlandse steden? Al die productiefragmenten en bijbehorende werknemers bevinden zich ergens, maar waar? Het antwoord is: vooral in aantrekkelijke stedelijke gebieden en ten koste van het achterland. Dit zouden wij een tweede vorm van (regionale) polarisatie kunnen noemen.

6.5 De stad

Er is de laatste jaren steeds meer aandacht voor de cruciale rol van stedelijke agglomeraties in het productieproces, waarbij steden worden gezien als 'de fabrieken van de toekomst'. Steden zijn voor sommige fragmenten in het productieproces aantrekkelijk, en daarmee ook voor bepaalde segmenten van de arbeidsmarkt. Het is bekend dat mensen in grote steden productiever zijn dan in kleinere steden. In de literatuur zijn hiervoor allerlei verklaringen aangedragen (zie Brakman, Garretsen en Van Marrewijk, 2009). Mensen worden productiever omdat ze profiteren van elkaars nabijheid: ze kunnen onderling kennis uitwisselen, vergaande specialisatie is mogelijk en vraag en aanbod op de lokale arbeidsmarkt sluiten beter op elkaar aan dan in kleine steden. Ter Weel en Kok (2013) laten zien dat de match tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt het best is in zeer dichtbevolkte locaties. Hoogopgeleiden vestigen zich vooral in stedelijke gebieden. Niet alleen is de kans op werk daar groot, maar ook vinden zij daar de banen die goed aansluiten bij hun vaardigheden. De hier bedoelde match is beter voor mannen dan voor vrouwen, beter voor autochtonen dan voor allochtonen en vooral beter voor hoogopgeleiden dan voor laagopgeleiden. Daarnaast

bieden grote steden de goedverdienende hoogopgeleiden een aantrekkelijk, maar ook vaak duur consumptiepakket. Hierdoor kan een selectieproces plaatsvinden: alleen hoogopgeleide en goedbetaalde werknemers kunnen het zich permitteren om in een stad als Amsterdam te wonen.

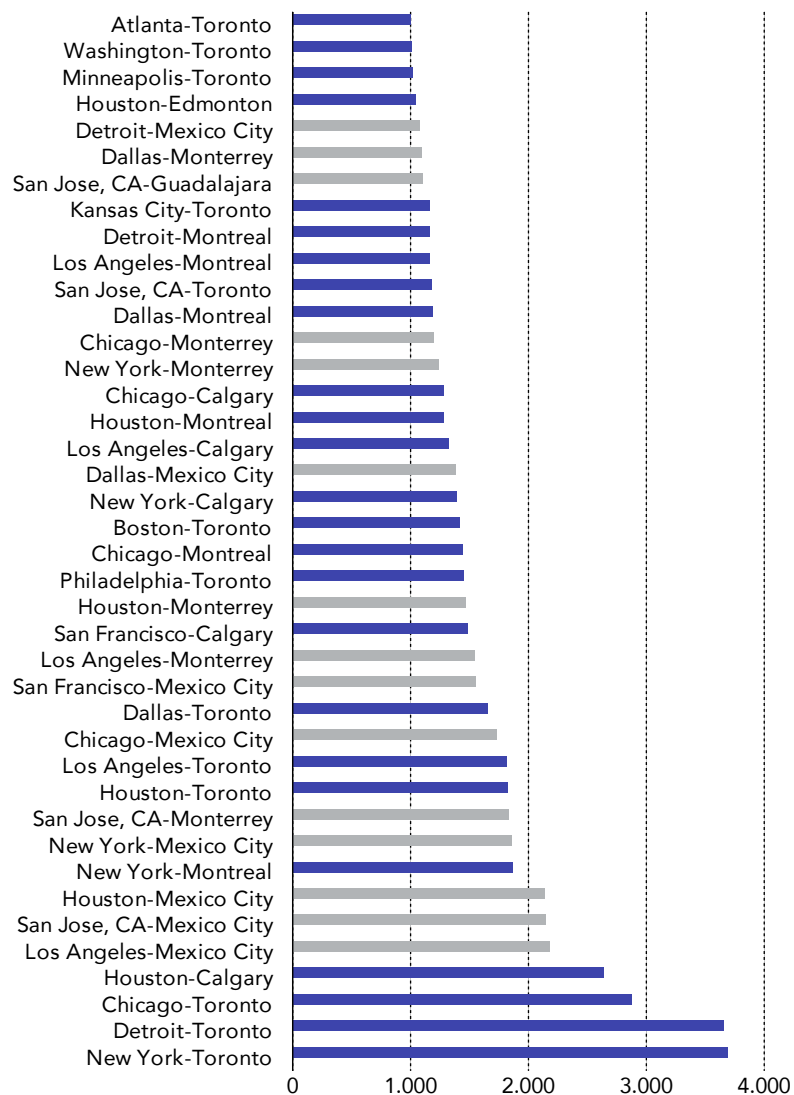
Hoe het ook zij, in grote steden bevinden zich de meest productieve werknemers. Bedrijven profiteren hier ook van. Zij vinden hier precies de personen die zij zoeken, waardoor het aantrekkelijk wordt voor een bedrijf zich in de grote stad te vestigen. Men treft er niet alleen een gespecialiseerde arbeidsmarkt aan maar ook collega's die toeleverancier zijn waarmee makkelijk te overleggen is. Fragmentatie van het productieproces betekent niet alleen dat men delen van het productieproces kan verplaatsen naar het buitenland, maar ook naar de Randstad. Zo zijn vooral in de grote stedelijke gebieden werknemers en bedrijven innig verstrengeld. Bedrijven zitten daar waar goedopgeleide mensen zitten en goedopgeleide mensen zitten daar waar de bedrijven zitten. De (noordelijke) Randstad is binnen Nederland bij uitstek de locatie waar dit proces gaande is.

De rol die steden in internationaal verband krijgen, verandert eveneens. Krugman (2013) beargumenteert dat de sterk gestegen wereldhandel in de afgelopen twintig jaar en de combinatie met fragmentatie van het productieproces samen is gegaan met een relatieve afname van binnenlandse handel tussen regio's of steden, maar met een toename van de handel tussen steden en het buitenland. Het belang van steden wordt hierbij steeds groter, zoals figuur 6.8 laat zien voor de Verenigde Staten; er is een levendige handel tussen steden in de VS en die van Mexico en Canada.

Figuur 6.8 geeft een overzicht van de waarde van handelsstromen tussen belangrijke Noord-Amerikaanse metropolen. Alle veertig stromen met een minimumwaarde van één miljard dollar zijn opgenomen. Het betreft vijftien stromen tussen de VS en Canada (donkerblauw gekleurd) en vijftien stromen tussen de VS en Mexico (licht oranje gekleurd). Brakman en van Marrewijk (2013) laten daarbij zien dat vooral steden van belang zijn voor de structuur van de internationale handel; het specifieke stedelijke exportproduct is afhankelijk van het type stadsbewoner.

Figuur 6.8 Internationale handelsstromen tussen metropolen in Noord-Amerika*

In miljard USD; Verenigde Staten-Canada en Verenigde Staten-Mexico; 2010

* Paarse handelsstromen zijn tussen de VS en Canada, grijze handelsstromen tussen de VS en Mexico.

** Er is een verkorte naamgeving voor de metropolen gebruikt.

Bron: Parilla en Berube (2013)

Deze observaties maken de cirkel rond. Ruwweg vindt er vanaf 1990 een revolutie plaats in het productieproces: fragmentatie. Voor landen als Nederland gaat dit samen met een verschuiving op de arbeidsmarkt ten koste van het middensegment. In jargon heet dit de arbeidsmarktpolarisatie: het relatieve belang van laaggeschoolde arbeiders en hooggeschoolde arbeiders neemt toe. Vooral de grote steden profiteren van deze ontwikkelingen omdat het voor gespecialiseerde bedrijven en voor gespecialiseerde werknemers aantrekkelijk wordt zich in een stad als bijvoorbeeld Amsterdam te vestigen. Daarbij concentreert de internationale handel zich vooral in de grotere stedelijke agglomeraties, waarbij de periferie een meer lokale en regionale functie krijgt. De combinatie van deze ontwikkelingen voert ons tot de conclusie dat de stad de fabriek van de toekomst is.

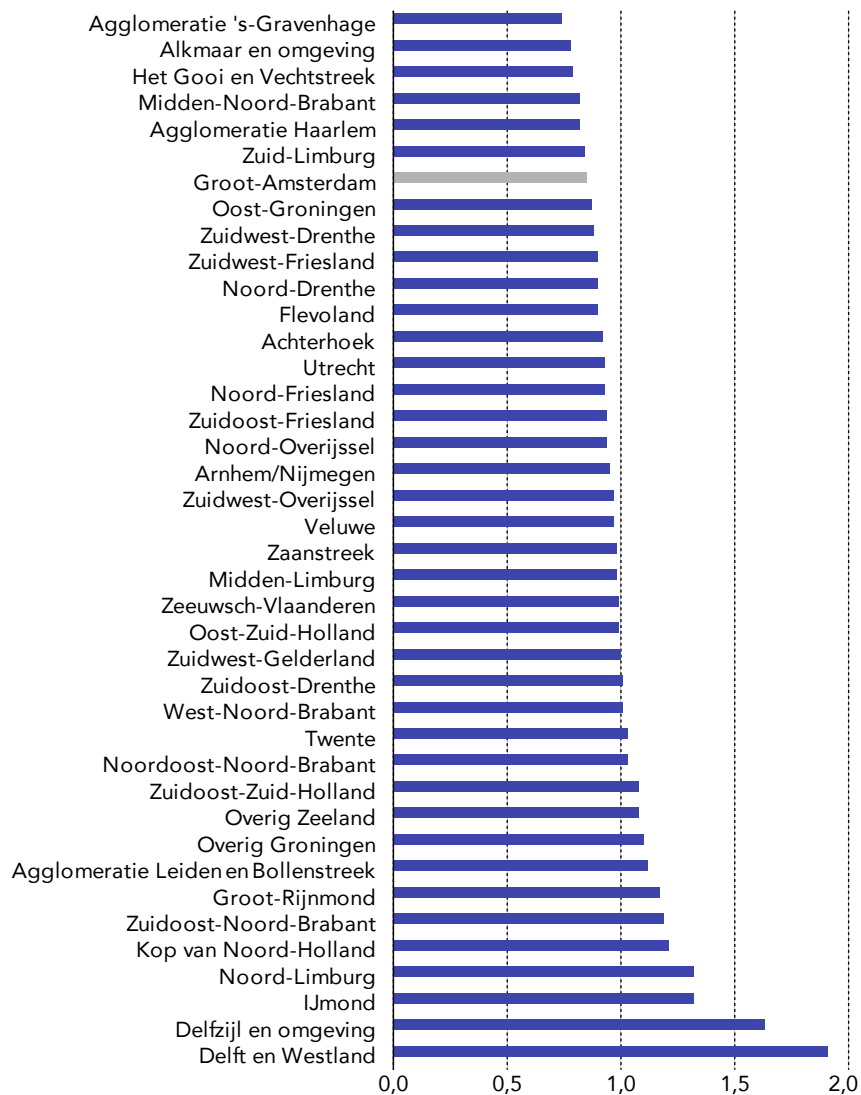
6.6 Groot Amsterdam ³⁴

Zien wij de bovengenoemde trends terug in de Amsterdamse regio? Een begin is te kijken naar zogenaamde topsectoren die de nationale overheid heeft vastgesteld en te onderzoeken waar deze zich bevinden. Immers, deze sectoren zijn van grote betekenis voor de Nederlandse economie en het nationale beleid en zijn gekozen om hun kennisintensiteit en exportoriëntatie. Er zou dus een samenhang zichtbaar moeten zijn tussen de kennisintensieve topsectoren, de lokale arbeidsmarkt en de stedelijke locatie waar alle elementen samen komen.

De landelijke topsectoren zijn: (i) agrarische sector & voedsel, (ii) chemie, (iii) creatieve industrie, (iv) energie, (v) tuinbouw, (vi) hightech, (vii) life sciences, (viii) logistiek en (ix) water. Tezamen zijn de negen topsectoren, zoals afgebakend door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), goed voor 55 procent van de exportwaarde van Nederland in 2011. Om de vraag te beantwoorden of een bepaalde sector in een bepaalde regio relatief veel of relatief weinig voorkomt, kunnen we de LocatieQuotiënt (LQ) gebruiken. Is deze

³⁴ We hanteren in dit essay een iets andere definitie van de regio Amsterdam door te kijken naar Groot Amsterdam in plaats van naar de Metropoolregio Amsterdam. Groot Amsterdam bestaat uit de regio's Amsterdam, Waterland, Haarlemmermeer en Overig Amstel-Meerlanden.

Figuur 6.9 Totaal locatiequotiënten landelijke topsectoren per regio*
Locatiequotiënt COROP-regio's Nederland; 2011

*Groot Amsterdam is licht gekleurd.
 Bron: gebaseerd op data van CBS, 2013

coëfficiënt groter dan 1, dan is de desbetreffende sector in deze regio relatief belangrijker ten opzichte van Nederland als totaal. ³⁵

Als bijvoorbeeld de creatieve sector in Groot Amsterdam relatief belangrijk is, moet de locatiequotiënt voor deze sector dus groter dan 1 zijn. Aangezien deze specifieke coëfficiënt voor de creatieve sector in Groot Amsterdam 2,42 bedraagt, is dit inderdaad het geval: de creatieve sector is in Groot Amsterdam relatief groot. Op soortgelijke wijze kunnen we een locatiequotiënt voor alle andere topsectoren berekenen en voor de werkgelegenheid in alle topsectoren bij elkaar.

Het CBS heeft voor de veertig zogenaamde COROP-gebieden in Nederland de locatiequotiënt berekend voor iedere topsector afzonderlijk en voor alle topsectoren bij elkaar. Figuur 6.9 geeft een overzicht van de rangschikking van de locatiequotiënt voor alle topsectoren gezamenlijk. Hieruit blijkt dat de werkgelegenheid in Delft en het Westland het sterkst is in de negen topsectoren (LQ = 1,91). Groot Amsterdam is opvallend slecht vertegenwoordigd in het totaal van de topsectoren. Deze staat slechts op de 34e plaats van de veertig COROP-regio's (LQ = 0,85). De goede score voor de creatieve industrie is dus blijkbaar een positieve uitschieter. Overigens is de locatiequotiënt voor het totaal der topsectoren alleen voor de eerste zestien regio's in figuur 6.9 groter dan 1; vanaf Oost-Zuid-Holland is deze kleiner dan 1. Al deze gebieden zijn dus relatief ondervertegenwoordigd in de topsectoren.

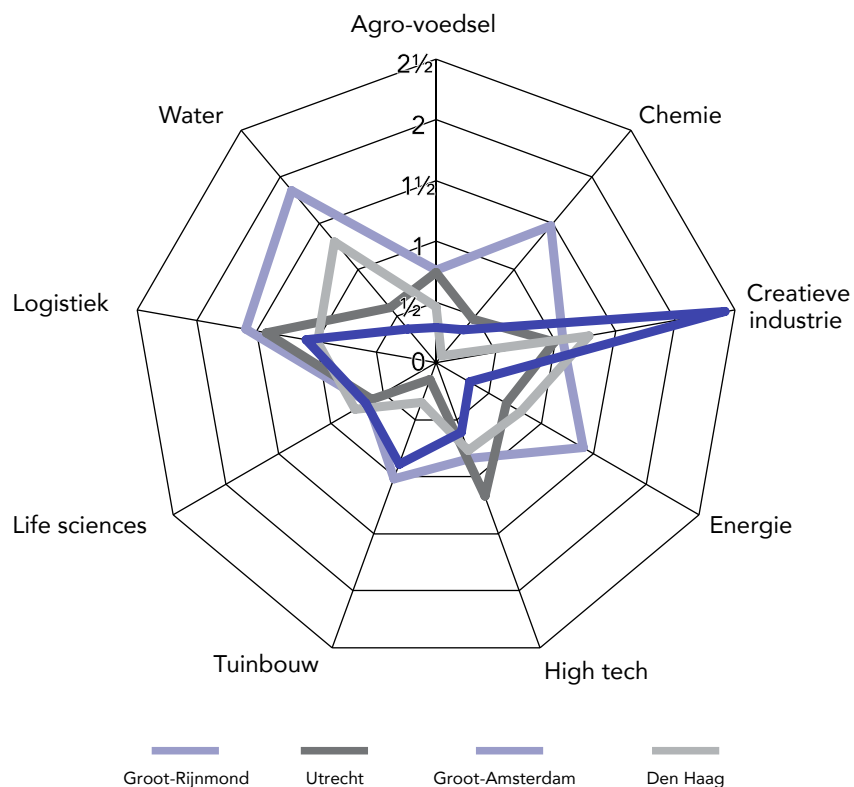
³⁵ Een voorbeeld kan dit verduidelijken. De locatiequotiënt is bijvoorbeeld voor de creatieve industrie (ci) in Groot Amsterdam (GA) als volgt gedefinieerd:

$$LQ_{ci}^{GA} = \frac{W_{ci}^{GA}/W^{GA}}{W_{ci}^{NL}/W^{NL}}$$

Hierbij is W_{ci}^{GA} de werkgelegenheid in de creatieve industrie in Groot Amsterdam, W^{GA} is de totale werkgelegenheid in Groot Amsterdam, W_{ci}^{NL} is de werkgelegenheid in de creatieve industrie in Nederland en W^{NL} is de totale werkgelegenheid in Nederland.

In tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt, betekent dit overigens niet automatisch dat creatieve sectoren in grote steden innovatiever/productiever zijn dan elders in het land. Recent onderzoek voor het Verenigd Koninkrijk laat zien dat de innovaties in grote steden vaak afkomstig zijn van werknemers die innovaties introduceren die men elders (de periferie) ontwikkeld heeft (Lee en Rodriguez-Pose, 2013).

Figuur 6.10 Specialisatie topsectoren in de vier grootste Nederlandse steden
 Locatiequotiënt; 2011

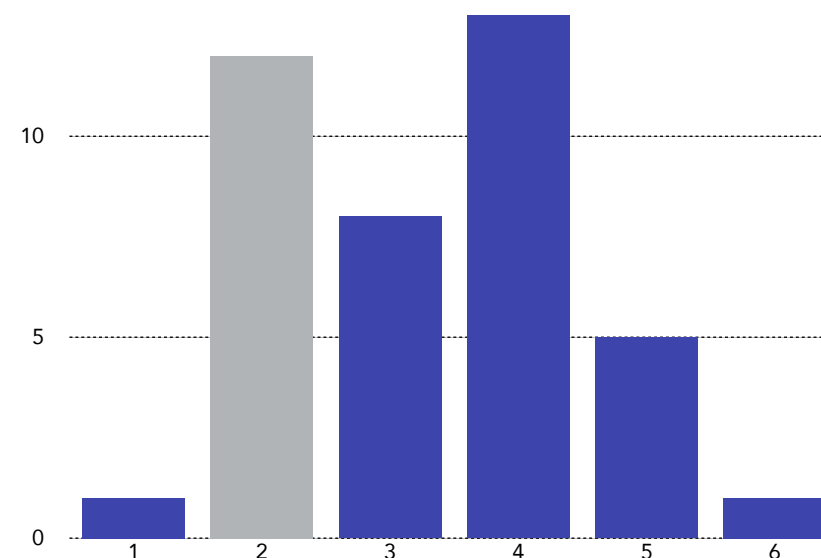
Bron: gebaseerd op data van CBS, 2013

Om een betere indicatie te krijgen hoe Groot Amsterdam scoort qua overvloedigheid van de topsectoren in vergelijking met de drie andere grote steden in Nederland, geeft figuur 6.10 de score weer in een radardiagram. Meteen wordt duidelijk dat de creatieve sector in Groot Amsterdam een belangrijke en grote, positieve uitschieter is. Er is slechts één andere sector in Groot Amsterdam die ook een locatiequotiënt boven de 1 heeft, namelijk de logistieke sector (LQ = 1,09). Bij alle andere sectoren is Groot Amsterdam relatief ondervertegenwoordigd. Dit lijkt sterk op de bevindingen in Utrecht en Den Haag, die ook beide slechts twee sectoren hebben

met een locatiequotiënt boven de 1. Alleen Groot-Rijnmond doet het aanzienlijk beter met maar liefst zes sectoren met een locatiequotiënt boven de 1: chemie, creatieve industrie, energie, tuinbouw, logistiek en water. Daarmee scoort Groot-Rijnmond het best van alle COROP-regio's in Nederland, zoals uit figuur 6.10 blijkt. Deze figuur geeft aan hoeveel COROP-regio's een topsector hebben met een LQ boven de 1 (namelijk één regio, Zuid-Limburg), hoeveel regio's twee topsectoren hebben met een LQ boven de 1 (namelijk twaalf regio's, waaronder Groot Amsterdam), enzovoort. De figuur laat tevens zien dat de meeste regio's qua aantal relatief overvloedig aanwezige topsectoren beter scoren dan Groot Amsterdam, aangezien er een regio is die het slechter doet met slechts een topsector die relatief overvloedig aanwezig is.

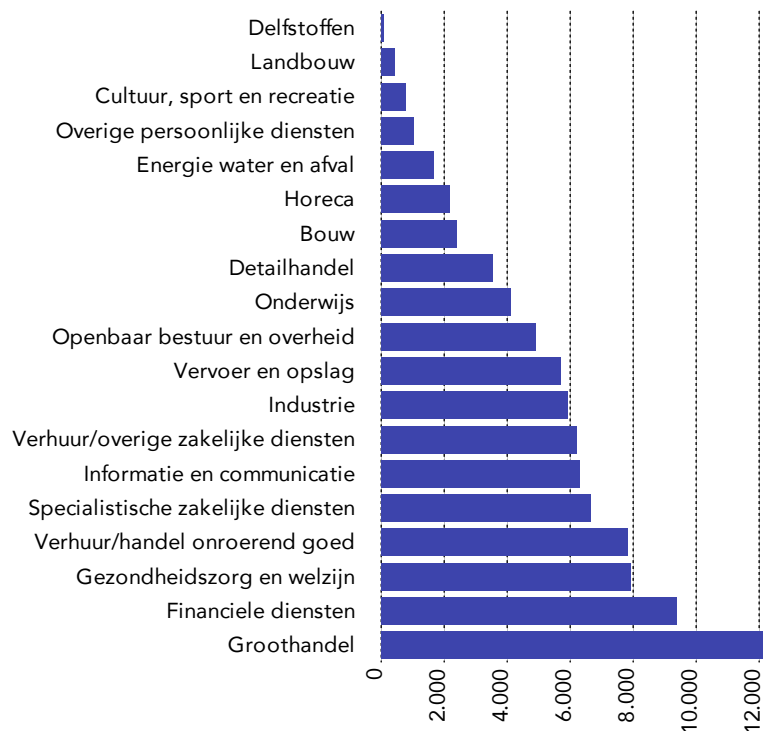
In een onderzoek naar de relatie tussen de aanwezigheid van topsectoren en (goederen)handelsstromen schatten Pouwels-Urlogs

Figuur 6.11 Topsectoren in regio's (corop) in Nederland*
 Aantal corop regio's (x-as), aantal topsectoren met locatiequotient groter dan 1 (y-as)

* De kolom met daarin Groot Amsterdam is licht gekleurd.
 De Zaanstreek, Regio Haarlem en Gooi en Vechtstreek halen een score van 3, Flevoland en IJmond een score van 2.
 Bron: gebaseerd op data van CBS, 2013

Figuur 6.12 Sectoromvang bruto regionaal product Groot Amsterdam
 Miljoen euro; 2013

* Donkergrijs gevuld zijn lageropgeleide sectoren, paars zijn middelbaar opgeleide sectoren en lichtgrijs zijn hogeropgeleide sectoren.

Bron: gebaseerd op berekeningen van Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam, 2012, tabel 1.2

en Wijnen (2013) de impact van de afzonderlijke topsectoren op die handelsstromen. Na correctie voor grootte van de onderneming, buitenlands eigendom en algemene locatielcharacteristieken, vinden ze dat, met één uitzondering, bedrijven die actief zijn in de topsectoren aanzienlijk hogere exportstromen hebben. Tuinbouwbedrijven scoren bijvoorbeeld 7,5 keer zo hoog in de export en chemiebedrijven zelfs bijna 12 keer zo hoog. De ene uitzondering betreft de creatieve industrie die minder exporteert dan het referentiekader van de niet-topsectoren. Aangezien dit precies de sector is waarin Groot Amsterdam, relatief gezien, verreweg het best is bedeed, betekent dit dat Groot Amsterdam qua internationale exportstromen relatief ondervertegenwoordigd

is. Aangezien het aannemelijk is dat de creatieve industrie juist bij de export van diensten een belangrijke rol speelt (een aspect dat niet meegenomen wordt door Pouwels-Urlings en Wijnen), zou dat deze observatie gedeeltelijk kunnen compenseren.

Om een beeld te krijgen van de relevante onderverdeling voor de Metropoolregio Amsterdam, geeft figuur 6.12 een indicatie van de sectorale opbouw van het bruto regionaal product in 2013 (totaal ongeveer 89 miljard, op basis van de Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam, 2012). De groothandel is de belangrijkste sector (met een bijdrage van 13,6 procent), gevolgd door financiële diensten (10,5 procent) en gezondheidszorg en welzijn (8,9 procent). Op basis van deze sectorindeling (en in gedachten houdend de hierboven genoemde nadelen van een sectorindeling voor het trekken van conclusies op basis van fragmentatie) maken we een ruwe indeling in hoogopgeleide sectoren (rood gestreept), middelbaar opgeleide sectoren (groen geblokt) en laagopgeleide sectoren (donkerblauw). Op basis van deze indeling blijkt ongeveer 38,5 procent van het inkomen gegenereerd te worden in de hoogopgeleide sectoren, gevolgd door 37 procent in de middelbaar opgeleide sectoren en slechts 24,5 procent in de laagopgeleide sectoren. De betekenis van de fragmentatie- en polarisatiediscussie is daarmee relatief duidelijk. Aan de ene kant staat Amsterdam er goed voor aangezien het aandeel hoogopgeleide sectoren relatief groot is en we kunnen verwachten dat de werkgelegenheidsgroei daar sterk is. Aan de andere kant is ook het aandeel van de middelbaar opgeleide sectoren relatief groot en is de eerder beschreven arbeidsmarktpolarisatie minder zichtbaar. We kunnen verwachten dat wij met name in het middensegment de toekomstige werkgelegenheidskrimp kunnen verwachten.

6.7 Conclusie

De opmerking dat 'de wereld in beweging is' lijkt een stoplap, maar is het niet. De ICT-revolutie die ruwweg sinds 1990 gaande is, zal de rol van de (grote) stad in de wereldeconomie fundamenteel veranderen. Deze revolutie maakt het mogelijk dat het productieproces wordt opgeknipt in steeds kleinere eenheden. Landen als Nederland specialiseren zich meer en meer in het hoogwaardige segment binnen het productieproces. Dit heeft gevolgen voor de arbeidsmarkt die zich steeds meer moet richten op deze gespecialiseerde vraag naar

specifieke arbeid. Recent arbeidsmarktonderzoek laat zien dat de arbeidsmarkten polariseren; de vraag naar hoogopgeleiden én laagopgeleiden neemt toe ten koste van het grote middensegment op de arbeidsmarkt. Steden hebben in dit proces een bijzondere rol; immers, de gespecialiseerde productie moet ergens plaatsvinden. Bedrijven vinden in de stad de arbeid die ze zoeken en vice versa. Veel mondialisering speelt zich bovendien af in de stad; de stad zal meer en meer de rol van exportmotor voor de economie gaan spelen doordat hij eerder wordt opgenomen in een internationale productieketen, meer dan in een nationale productieketen. De focus van exportbeleid verandert hierdoor. Het exportsucces van Nederland wordt meer en meer bepaald door de verstrengeling van stedelijke karakteristieken, gespecialiseerde arbeidsmarkten en daarmee samenhangende bedrijfsonderdelen die elkaars succes versterken.

Amsterdam neemt hierbij binnen Nederland een bijzondere plaats in. Amsterdam is groot, heeft een relatief hoogopgeleide beroepsbevolking en heeft daarbij een gunstige ligging (haven, internationaal vliegveld). Kijken wij echter naar de aanwezigheid van topsectoren, zoals die in het Nederlandse beleid worden onderscheiden, dan is Amsterdam vooral uitzonderlijk in de creatieve sector, maar scoort matig bij de andere topsectoren. Met name Groot-Rijnmond scoort op dit punt beter. Gezien het verband tussen de topsectoren en de Nederlandse export betekent dit dat Amsterdam minder internationaal georiënteerd is dan verwacht, althans voor de topsectoren. Een kanttekening is hierbij op zijn plaats: zou de financiële sector als topsector zijn gedefinieerd dan had Amsterdam nog een topsector gehad. Maar het blijft opvallend dat voor wat betreft de topsectoren Amsterdam niet uitzonderlijk is. De Amsterdamse arbeidsmarkt is met deze observatie in overeenstemming. Als we een ruwe indeling maken qua scholingsgraad voor de diverse sectoren van Amsterdam, kunnen we enerzijds positief zijn door het relatief grote aandeel van hoogopgeleide sectoren. Anderzijds moeten we echter ook bezorgd zijn door het relatief grote aandeel van middelbaar opgeleide sectoren, waar op het gebied van werkgelegenheidsgroei de grootste klappen te verwachten zijn. Amsterdam lijkt de weg naar de internationale productieketens nog onvoldoende gevonden te hebben.

6.8 Literatuur

Autor, D. en D. Dorn (2013), *The Growth of Low-Skill Service Jobs and the Polarization of the US Labor Market*, *American Economic Review*, 103, pp. 1553-1597.

Autor, D., D. Dorn en G.H. Hanson (2013), *The China Syndrome: Local Labor Market Effects of Import Competition in the United States*, *American Economic Review*, 103, pp. 2121-2168.

Baldwin, R. (2006), *Globalisation: the great unbundling(s)*, Prime Minister's Office: Economic council of Finland, Finland.

Baldwin, R. (2011), *Trade and industrialisation after globalisation's 2nd unbundling: how building and joining a supply chain are different and why it matters*, NBER Working Paper, no. 17716, Cambridge, MA.

Baldwin, R. en D. Taglioni (2012), *Gravity chains: Estimating bilateral trade flows when parts and component trade is important*, Vox.eu, 10 juni 2012: <http://www.voxeu.org/article/gravity-model-global-value-chains>.

Bureau of Economic Analysis (2013), "Economic growth widespread across metropolitan areas in 2012", News release 17 September 2013.

Brakman, S., J.H. Garretsen en C. van Marrewijk (2009), *The new Introduction to Geographical Economics*, Cambridge University Press, Cambridge.

CBS (2013), *Internationalisation Monitor 2013*, Den Haag.

Goos, M., A. Manning en A. Salomons (2009), *Job Polarization in Europe*, *American Economic Review*, 99 (2), pp. 58-63.

Goos, M., A. Manning en A. Salomons (2013), *Explaining Job Polarization*, niet-gepubliceerd manuscript.

Groot, S.P.T. en H.L.F. de Groot (2011), *Wage inequality in The Netherlands: Evidence, trends and Explanations*, CPB discussion paper, no. 186, Den Haag.

Groot, S.P.T., S. Akçomak en H.L.F. de Groot (2013), *The impact of trade, offshoring, and multinationals on job loss and job finding*, CPB Discussion Paper, no. 252, Den Haag.

IHS Global Insight (2012), *US metro economies: exports in the next decade*, prepared for: The United States Conference of Mayors and the Council on Metro Economies and the New American City, Lexington, MA.

Kok, S. (2013), *Town and city jobs: your job is different in another location*, CPB Discussion Paper, no. 246, Den Haag.

Kok, S. (2013), *Matching workers skills to job tasks in the Netherlands: sorting into cities for better careers*, CPB discussion paper, no. 247, Den Haag.

Krugman, P.R. (1995), *Growing World Trade: Causes and Consequences*, *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, pp. 237-377.

Krugman, P.R. (2008), *Trade and Wages, reconsidered*, *Brookings Papers on Economic Activity*, Spring, pp. 103-137.

Krugman, P.R. (2013), *Interregional and International Trade: different causes different trends?*, *Walter Isard Memorial Volume*, te verschijnen.

Lee, N. en A. Rodriguez-Pose (2013), *Creativity, Cities and Innovation*, CEPR Discussion Paper, no. 9598, London.

Los, B., M.P. Timmer en G. de Vries (2012), *Job Dynamics and Global Supply Chains*, Groningen (<http://www.rug.nl/research/ggdc/>).

Metropoolregio Amsterdam (2012), *Economische Verkenningen 2012*, Economische Zaken Amsterdam en Kamer van Koophandel, Amsterdam.

Pouwels-Urlings, N. en R. Wijnen (2013), *Internationalisation of top sectors in a regional dimension*, in: CBS (2013), *Internationalisation Monitor*, Den Haag.

The Economist (2013), *The humming trade between American towns*, 26 October 2013.

Timmer, P., B. Los, R. Stehrer en G.J. de Vries (2013), *Fragmentation, incomes and Jobs: an analysis of European Competitiveness*, *Economic Policy*, October, pp. 613-661.

Van Nieuwkerk, M. (2005), *Hollands Gouden Glorie: de financiële kracht van Nederland door de eeuwen heen*, J.H. Gottmer, Haarlem.

Weel, B. ter (2012), *Vraag naar hoogopgeleiden stijgt verder: banen in het midden onder druk*, CPB Policy Brief, 2012/6, Den Haag.

Weel, B. ter en S. Kok (2013), *De Nederlandse arbeidsmarkt in taken: eerste bevindingen uit de Nederlandse skills survey*, Centraal Planbureau, Den Haag.

Bijlage 1 Gemeenten in de MRA per regio¹, 2012

IJmond

Beverwijk
Heemskerk
Uitgeest
Velsen
Castricum*

Zaanstreek

Wormerland
Zaanstad

Regio Haarlem

Bloemendaal
Haarlem
Haarlemmerliede en
Spaarnwoude
Heemstede
Zandvoort

Waterland

Landsmeer
Oostzaan
Beemster
Edam-Volendam
Purmerend
Waterland
Zeevang
Graft-De Rijk*

Amsterdam

Amsterdam

Regio Haarlemmermeer

Aalsmeer
Haarlemmermeer
Uithoorn

Almere en Lelystad

Almere
Lelystad

Gooi en Vechtstreek

Blaricum
Bussum
Hilversum
Huizen
Laren
Muiden
Naarden
Weesp
Wijdmeren

Overig Amstel-Meerlanden

Amstelveen
Diemen
Ouder-Amstel

* Graft-De Rijk en Castricum maken geen deel uit van de bestuursregio Metropoolregio Amsterdam. Beide gemeenten zijn in de geanalyseerde databestanden wel onderdeel van de betreffende deelregio.

¹ Groot Amsterdam (hoofdstuk 6) omvat de regio's Amsterdam, Waterland, Haarlemmermeer en Overig Amstel-Meerlanden

Bijlage 2 Afbakening sectoren Economische Verkenningen 2014

Standaard bedrijfsindeling van bedrijfstakken

De sectorale afbakening voor deze Economische Verkenningen is gebaseerd op de Standaard Bedrijfsindeling (SBI 2008) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). In 2012 publiceerde het CBS voor het eerst regionale statistieken in deze indeling. Met behulp van enkele aanvullende databronnen is deze basisindeling op enkele punten aangepast. Code G, handel, is gesplitst in groot- en detailhandel, codes S, T en U zijn geaggregeerd tot overige persoonlijke diensten. Ten behoeve van de leesbaarheid zijn kortere namen gebruikt.

De clusters van de Amsterdam Economic Board

De acht clusters die door de Amsterdam Economic Board zijn benoemd, komen niet overeen met de gebruikte basisbedrijfstakken in de Standaard Bedrijfsclassificatie 2008 van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Het betreft hier een beleidsmatige clustering van activiteiten die dwars door de standaardindeling van het CBS loopt. Zodoende zijn deze clusters samengesteld uit verschillende (delen van) bedrijfstakken volgens de SBI 2008.

Bedrijfstakindeling en onderliggende bedrijfsactiviteiten

A. Landbouw

- Landbouw, bosbouw en visserij

artikelen van hout, kurk, riet en vlechtwerk

B. Delfstoffen

- Winning van aardolie en aardgas
- Winning van overige delfstoffen

- Papier en karton
- Drukkerijen en reproductie van opgenomen media
- Cokesovenproducten en Aardolieverwerking

C. Industrie

- Voedingsmiddelen
- Dranken
- Tabaksproducten
- Textiel
- Kleding
- Leer, lederwaren en schoenen
- Primaire houtbewerking en

- Chemische producten
- Farmaceutische grondstoffen en producten
- Rubber en kunststof
- Niet-metaalhoudende minerale producten
- Metalen in primaire vorm
- Metaalproducten

- Computers, elektronische en optische apparatuur
- Elektrische apparatuur
- Machines en apparaten
- Auto's, aanhangwagens en opleggers
- Overige transportmiddelen
- Meubels
- Overige goederen
- Reparatie en installatie van machines en apparaten

D. Delfstoffen

E. Nutsbedrijven

- Productie en distributie van en handel in elektriciteit, aardgas, stoom en lucht
- Winning en distributie van water
- Afvalwaterinzameling
- Afvalinzameling en recycling
- Sanering en overig afvalbeheer

F. Bouw

- Bouwnijverheid

G. Groothandel

- Groothandel en handelsbemiddeling

G. Detailhandel

- Handel en reparatie van auto's etc.
- Detailhandel

H. Vervoer en opslag

- Vervoer over land
- Vervoer over water
- Luchtvaart
- Opslag en dienstverlening voor vervoer
- Post en koeriers

I. Horeca

- Logiesverstrekking
- Eet- en drinkgelegenheden

J. Informatie en communicatie

- Uitgeverijen
- Productie en distributie van films en tv-programma's, geluidsopnamen
- Uitzenden van radio en televisieprogramma's
- Telecommunicatie
- Diensten op het gebied van informatietechnologie
- Diensten op het gebied van informatie

K. Financiële diensten

- Banken, beleggingsinstellingen, kredietverleners en financieel adviseurs
- Verzekeringen en pensioenfondsen
- Overige financiële dienstverlening

L. Onroerend goed

- Verhuur van en handel in onroerend goed

M. Specialistische zakelijke diensten

- Advisering, onderzoek en overige specialistische zakelijke dienstverlening

N. Overige zakelijke diensten

- Verhuur van roerende goederen en overige zakelijke dienstverlening

O. Overheid

- Openbaar bestuur, overheidsdiensten en verplichte sociale verzekeringen

P. Onderwijs

- Primair, voortgezet, middelbaar en hoger onderwijs
- Overig onderwijs

Q. Zorg

- Gezondheids- en welzijnzorg

R. Cultuur, sport en recreatie

- Kunst
- Culturele uitleencentra, archieven, musea, dieren- en plantentuinen, natuurbehoud
- Loterijen en kansspelen
- Sport en recreatie

De clusters van de Amsterdam Economic Board

I Financiële en Zakelijke dienstverlening

Financiële instellingen

- 64 Financiële instellingen
  - 65 Verzekeringen en pensioenfondsen
  - 66 Overige financiële diensten
- Advisering
- 69 Rechtskundige dvl., accountancy, belastingadvisering en administratie

Onderzoek

- 73.2 Markt- en opinieonderzoekbureaus
- Arbeidsbemiddelingen en uitzendbureaus
- 78.1 Arbeidsbemiddeling
- 78.2 Uitzendbureaus

II Maakindustrie

Industrie

10-32 Industrie

S. Overige persoonlijke diensten (incl. T, U)

- Verenigingen, belangengroepen en politieke organisaties
- Reparatie van consumentenartikelen
- Wellness, overige diensten en uitvaartbranche
- Huishoudens als werkgever

- 33 Reparatie en installatie van machines en apparaten

Energie en Afval

- 35 Energie
  - 38.3 Voorbereiding tot recycling
- Industrieel ontwerp
- 74.1 Industrieel ontwerp en vormgeving

III ICT/eScience

Uitgeverijen

- 58.2 Uitgeverijen van software
- Telecommunicatie
- 61 Telecommunicatie
- Dienstverlening tbv informatie en IT
- 62 Dienstverlenende activiteiten op het gebied van informatietechnologie
  - 63 Dienstverlenende activiteiten op het gebied van informatie
- Productie, reparatie en handel in computers en randapparatuur

- 26 Vervaardiging van computers en randapparatuur (delen van)
- 46.5 Groothandel in ICT-apparatuur
- 95.1 Reparatie van computers en communicatie apparatuur

IV Creatieve Industrie

Kunst

- 90 Kunsten (delen van)
- 91 Cultuur (delen van)
- 94 Overige dienstverlening (delen van)

Media en entertainment

- 58 Uitgeverijen
- 59 Productie/distributie van films etc.
  - 74.201 Fotografie
  - 90.013 Circus en variété
  - 93.21 Pret/thema parken/kermis
- 60 Radio en TV omroepen

63.2 Persagentschappen etc.
Creatieve zakelijke dienstverlening

- 70.21 Public relationsbureaus
- 71.11 Architectenbureaus
- 73.11 Reclamebureaus
- 74.1 Industrieel design
- 73.12 Handel in advertenties
- 79.9 Informatie tbv toerisme
- 82.3 Congressen en beurzen

V Flowers & Food

Flowers

Teelt, zaadbehandeling, groot- en detailhandel, markthandel en veiling in bloemen

Food

- 10 Vervaardiging van voedingsmiddelen
- 46 Groothandel in food
- 71 Onderzoek agrarische

producten en voedingsmiddelen

VI Toerisme en Congressen

- 55 Logiesverstrekking (delen van)
- 56 Horeca (delen van)
- 47 Detailhandel/groothandel (onderdelen van)
- 90 Kunst (onderdelen van)
- 91 Cultuur (onderdelen van)
- 92 Sport (onderdelen van)
- 93 Recreatie (onderdelen van)

VII Logistiek

Transport en Overslag

- 49 Vervoer over land (delen van)
  - 50 Vervoer over water (delen van)
  - 51 Vervoer door de lucht (delen van)
  - 53 Post en koeriers (delen van)
- Opslag, diensten en support
- 52 Opslag en dienstverlening vervoer

VIII Life Sciences en Health

Farmacie

- 21 Farmaceutische industrie
  - 46 Groothandel, farmacie
- Medische instrumenten
- 26 Machine industrie medisch
  - 3 Instrumenten medisch onderzoek
  - 71 Onderzoek biotech./zorg/mens

Gezondheidszorg

- 86 Gezondheidszorg (delen van)
- 47 Detailhandel (medisch)/apotheken

Bijlage 3 Toelichting data buitenlandse investeringen

Grensoverschrijdende investeringen

Actuele investeringsprojecten binnen Europa worden bijgehouden in de European Investment Monitor van EY (EY EIM). De EY EIM registreert permanent grensoverschrijdende investeringen en expansies van internationale bedrijven in Europa. De investeringen worden geregistreerd op basis van publieke aankondigingen. Er wordt alleen naar de aantallen investeringen in fysieke faciliteiten gekeken, daar de European Investment Monitor geen volledige en consistente gegevens bevat over de met de investeringen gepaard gaande werkgelegenheid en kapitaalstroom.

De investeringsprojecten zijn onder andere onder te verdelen naar sector, type investering (greenfield/brownfield), activiteit (bijvoorbeeld hoofdkantoor of shared service center) en land van herkomst. De EY EIM bestrijkt de periode 1997-2010, wat het mogelijk maakt een ontwikkeling in de tijd te observeren voor de steden in de monitor. De EY EIM sluit de volgende activiteiten uit:

- Fusies & overnames of joint ventures
- Licentieovereenkomsten
- Retail- en leisure-activiteiten, hotels en vastgoedinvesteringen *
- Investerings in nutsvoorzieningen, waaronder telecommunicatienetwerken, vliegvelden en havens*
- Extractie activiteiten (mineralen, ertsen brandstoffen)*
- Portfolio-investeringen
- Vervangingsinvesteringen van productiefaciliteiten
- Non-profitorganisaties

Aard van de data

De data hebben betrekking op tellingen van publieke aankondigingen. Het is waarschijnlijk dat een bedrijf eerder een publieke aankondiging zal doen wanneer het gaat om een relatief

grote investering. Ook zal een greenfield investering waarschijnlijk eerder publiek aangekondigd worden dan een brownfield investering, zeker wanneer het een kleine uitbreiding betreft. Het is dus aannemelijk dat er sprake is van een bias in de data in het voordeel van grote, nieuwe projecten.

Ten opzichte van de gegevens van de gemeente Amsterdam (Amsterdam inbusiness) en de gegevens van de Netherlands Foreign Investment Agency (NFIA) zijn er de volgende verschillen:

- Technisch: de NFIA boekt een investeringsproject als resultaat, wanneer de organisatie van de buitenlandse investeerder een zogeheten 'confirmation letter' heeft ontvangen. De NFIA neemt ook overnames en uitbestedingen mee in zijn data. Amsterdam inbusiness gebruikt dezelfde methodologie.
- Accentverschillen: het aandeel kleine bedrijven is groter in de gegevens van de NFIA en Amsterdam inbusiness doordat de EY EIM enkel publieke aankondigingen registreert. Het feit dat investeringen uit bijvoorbeeld de BRIC-landen vaak relatief kleine investeringen zijn, kan een verklaring zijn voor lagere aandeel investeringen uit de BRIC-landen in de EY EIM in vergelijking met het aandeel investeringen uit deze landen dat geregistreerd wordt door het NFIA of Amsterdam inbusiness.

* Een nieuw hotel wordt bijvoorbeeld niet meegenomen, maar wanneer een hotelketen een nieuw hoofdkantoor opzet, zal dit wel worden meegenomen.

Bijlage 4 Toegevoegde waarde en werkgelegenheid clusters

Toegevoegde waarde clusters Amsterdam Economic Board naar subclusters

Omvang in miljoen euro (basisprijzen), 2012; aandeel clusters in MRA en Nederland; groei in procenten, 2005-2014*

	2012		2005-2012		2011	2012	2013*	2014*
	mln euro aandeel in %		groei in %					
	MRA	NL						
Totaal MRA	90.040	100	100	1,3	1,2	-1,0	0,0	0,5
Totaal clusters	52.312	58	50	1,0	0,0	-1,3	-0,4	0,1
Financiële & Zakelijke dienstverlening	23.168	26	15	2,4	0,0	-1,1	-0,6	0,6
Financiële instellingen	15.638	17	9	3,4	-0,4	-1,2		
Advisering	4.894	5	4	-0,8	-0,6	-1,9		
Arbeidsbemiddeling/uitzendbureaus	2.414	3	2	4,0	5,9	2,8		
Onderzoek	223	0	0	-4,1	-9,7	-12,7		
Maakindustrie	7.333	8	15	1,6	-3,0	0,0	1,6	-0,4
Industrie	5.772	6	12	1,4	0,6	0,4		
Energie en afval	1.163	1	2	4,8	-18,6	-2,9		
Reparatie	307	0	1	-1,9	6,1	4,0		
Industrieel ontwerp	92	0	0	-3,4	-2,7	-2,2		
ICT/eScience	5.009	6	4	1,1	4,4	-4,5	0,5	-0,5
Telecom	1.923	2	2	0,8	1,3	-8,0		
Dienstverlening t.b.v. I&IT	1.836	2	2	1,6	3,0	3,4		
Prod., rep., handel computers en randapp.	1.251	1	1	1,1	11,7	-9,3		
Uitgeverijen Software	-	-	-	-	-	-		
Creatieve Industrie	4.325	5	3	-4,1	-3,9	-2,5	-5,1	-3,1
Media & Entertainment	2.675	3	2	-4,1	-3,9	-2,7		
Kunsten	846	1	1	-3,3	-4,3	1,0		
Creatieve Zakelijke dienstverlening	804	1	1	-4,9	-3,6	-5,1		

Flowers & Food	3.621	4	5	1,8	3,8	-3,7	1,5	0,4
Food	2.745	3	4	2,3	4,6	-3,9		
Flowers	877	1	1	0,3	1,3	-3,0		
Logistiek	3.122	3	4	-2,0	0,8	-3,3	-0,8	-0,7
Opslag dienstverlening en supportactiviteiten	2.066	2	2	-0,8	7,2	-2,5		
Transport & Overslag	1.057	1	2	-4,0	-9,4	-4,6		
Toerisme & Congressen	3.308	4	3	0,0	-1,3	4,1	-0,7	1,4
Vervoersbedrijven	1.174	1	1	-1,0	0,7	3,5		
Horeca	1.081	1	1	-0,5	-0,9	4,3		
Handel	735	1	1	2,2	-1,4	6,3		
Culturele instellingen	318	0	0	1,3	-9,1	0,6		
Life Sciences & Health	2.424	3	2	2,6	3,4	0,8	-0,2	2,1
Gezondheidszorg	1.735	2	2	2,3	4,6	-1,5		
Farmacie	547	1	0	4,0	-2,2	9,5		
Onderzoek	122	0	0	1,1	12,0	0,2		
Medische instrumenten	21	0	0	-1,4	-4,4	-2,9		

* Prognose 2013 en 2014
Bron: LISA, CBS (bewerking TNO)

Werkgelegenheid clusters Amsterdam Economic Board naar subclusters

Aantal werkzame personen x 1.000, 2012; aandeel clusters in MRA en Nederland; groei in procenten, 2005-2014*

	2012		2005-2012		2011	2012	2013*	2014*
	x 1.000	aandeel MRA=100	aandeel NL=100	groei in %				
Totaal MRA	1.387	100	100	1	1	0	-1	-1
Totaal clusters	640	46	41	0	1	0	-2	-1
Financiële & Zakelijke dienstverlening	228	16	11	0,9	0,6	-0,1	-3,0	-0,5
Advisering	82	6	5	1,1	0,0	1,5		
Financiële instellingen	75	5	3	-0,3	-0,9	-1,8		
Arbeidsbemiddeling/uitzendbureaus	63	5	3	2,5	3,9	0,1		
Onderzoek	8	1	0	0,3	-2,4	-3,1		
Maakindustrie	85	6	10	-0,2	-2,2	1,3	-0,5	-1,9
Industrie	76	5	9	-0,2	-2,5	1,2		
Energie en afval	4	0	0	10,8	2,0	2,3		
Reparatie	3	0	0	-5,1	0,3	1,8		
Industrieel ontwerp	1	0	0	-3,5	-5,9	6,1		
Creatieve Industrie	77	6	3	-1,8	-0,4	0,2	-4,1	-2,2
Media & Entertainment	35	3	1	-1,6	1,3	-0,7		
Creatieve Zakelijke dienstverlening	23	2	1	-1,7	0,1	3,4		
Kunsten	18	1	1	-2,4	-4,0	-1,8		
Toerisme & Congressen	77	6	4	2,3	2,9	0,1	2,6	0,8
Horeca	45	3	3	2,1	2,5	0,8		
Vervoersbedrijven	17	1	1	0,4	5,3	-2,4		
Culturele instellingen	9	1	0	7,5	0,4	0,8		
Handel	6	0	0	3,4	2,4	1,7		

ICT/eScience	51	4	3	1,6	4,5	-3,4	-1,8	-2,8
Dienstverlening t.b.v. I&IT	31	2	2	4,2	4,9	1,4		
Prod., rep., handel computers en randapp.	12	1	1	-1,1	4,7	-8,4		
Uitgeverijen Software	-	-	-	-	-	-		
Telecom	8	1	0	-2,0	3,2	-11,9		
Logistiek	43	3	3	-1,3	-2,1	0,2	-1,7	-2,1
Transport & Overslag	23	2	3	-1,7	-9,2	0,5		
Opslag dienstverlening en support activiteiten	20	1	1	-0,9	7,3	-0,2		
Life Sciences & Health	41	3	2	1,8	2,7	-0,8	-0,9	1,5
Gezondheidszorg	34	2	2	2,0	4,1	-1,4		
Farmacie	5	0	0	-0,4	-9,0	2,6		
Medische instrumenten	1	0	0	-2,2	-4,9	-0,9		
Onderzoek	2	0	0	1,5	14,0	0,4		
Flowers & Food	38	3	4	0,0	-0,3	-0,6	-1,4	-1,4
Food	24	2	3	0,7	0,5	-1,0		
Flowers	13	1	1	-1,2	-1,8	0,0		

* Prognose 2013 en 2014
Bron: LISA, CBS (bewerking TNO)

Bijlage 5 Referenties

Amsterdam Airport Schiphol (2013), Maandelijkse verkeer & vervoercijfers december 2013. www.schiphol.nl

Autor, D. en D. Dorn (2013), The Growth of Low-Skill Service Jobs and the Polarization of the US Labor Market, *American Economic Review*, 103, pp. 1553-1597.

Autor, D., D. Dorn en G.H. Hanson (2013), The China Syndrome: Local Labor Market Effects of Import Competition in the United States, *American Economic Review*, 103, pp. 2121-2168.

Baldwin, R. (2006), Globalisation: the great unbundling(s), Prime Minister's Office: Economic counsel of Finland, Finland.

Baldwin, R. (2011), Trade and industrialisation after globalisation's 2nd unbundling: how building and joining a supply chain are different and why it matters, NBER Working Paper, no. 17716, Cambridge, MA.

Baldwin, R. and D. Taglioni (2012), Gravity chains: Estimating bilateral trade flows when parts and component trade is important, *Vox.eu*, 10 juni 2012 (zie <http://www.voxeu.org/article/gravity-model-global-value-chains>).

Buck Consultants International (2011), Maakindustrie: stuwende kern van de economie in de Metropoolregio Amsterdam. Nijmegen: BCI.

Buck Consultants International (2013), Monitor van de Maakindustrie Metropoolregio Amsterdam. Nijmegen: BCI.

Bureau of Economic Analysis (2013), Economic growth widespread across metropolitan areas in 2012, news release 17 september 2013.

Brakman, S., J.H. Garretsen en C. van Marrewijk (2009), The New Introduction to Geographical Economics, *Cambridge University Press*, Cambridge.

CBS (2008), Toerisme in Macro Economisch Perspectief 2001-2006. Voorburg/Heerlen.

CBS (2013), Internationalisation Monitor 2013, Den Haag.

CPB 2013; Macro Economische Verkenningen 2014. Den Haag: Sdu Uitgevers.

EY (2013), Barometer Nederlands Vestigingsklimaat 2013

EY (2013); European Investment Monitor

European Commission (2013, European Economic Forecast, Spring 2013. *European Economy* 2/2013.

Flora Holland (2013), Jaarverslag 2012. Aalsmeer: Flora Holland.

Goos, M., A. Manning en A. Salomons (2009), Job Polarization in Europe, *American Economic Review* 99 (2), pp. 58-63.

Goos, M., A. Manning en A. Salomons (2013), Explaining Job Polarization, mimeo.

Groot, S.P.T. en H.L.F. de Groot (2011), Wage inequality in The Netherlands: Evidence, trends and Explanations, CPB Discussion Paper, no. 186, Den Haag.

Groot, S.P.T., S. Akçomak en H.L.F. de Groot (2013), The impact of trade, offshoring, and multinationals on job loss and job finding, CPB Discussion Paper, no. 252, Den Haag.

IHS Global Insight (2012), US metro economies: exports in the next decade, prepared for: The United States Conference of Mayors and the Council on Metro Economies and the New American City, Lexington, MA.

IMF (2013), Kingdom of the Netherlands 2013 Article IV consultation. Country Report No. 13/115. Washington DC: IMF.

Kamer van Koophandel Amsterdam en Vrije Universiteit Amsterdam (2013), Bedrijvendynamiek Metropoolregio Amsterdam 2000-2012: Het handelsregister als bron van onderzoek. Amsterdam.

Kok, S. (2013), Town and city jobs: your job is different in another location, CPB Discussion Paper, no. 246, Den Haag.

Kok, S. (2013), Matching workers skills to job tasks in the Netherlands: sorting into cities for better careers, CPB Discussion Paper, no. 247, Den Haag.

Krugman, P.R. (1995), Growing World Trade: causes and Consequences, *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, pp. 237-377.

Krugman, P.R. (2008), Trade and Wages, reconsidered, *Brookings Papers on Economic Activity*, Spring, pp. 103-137.

Krugman, P.R. (2013), Interregional and International Trade: different causes different trends?, Walter Isard Memorial Volume, Forthcoming.

Lee, N., and A.Rodriquez-Pose (2013), Creativity, Cities and Innovation, CEPR Discussion Paper, no. 9598, London.

Los, B, M.P. Timmer, G. de Vries (2012), Job Dynamics and Global Supply Chains, Mimeo, Groningen (zie <http://www.rug.nl/research/ggdc/>)

Metropoolregio Amsterdam, *Economische Verkenningen 2012*, EZ Amsterdam en KvK, Amsterdam.

Port of Amsterdam (2013), *Amsterdam Ports Statistics 2012*. Amsterdam: Port of Amsterdam.

Port of Amsterdam (2013), *Port of Amsterdam Annual Report 2012*. Ready for the future. Amsterdam: Port of Amsterdam.

Pouwels-Urlings, N. en R. Wijnen (2013), Internationalisation of top sectors in a regional dimension, in: CBS (2013), *Internationalisation Monitor*, Den Haag.

Schipholgroup (2013), *Feiten en Cijfers 2012*.

The Economist (2013), The humming trade between American towns, 26 oktober 2013.

Timmer, P., B. Los, R. Stehrer, G.J. de Vries (2013), Fragmentation, incomes and Jobs: an analysis of European Competitiveness, *Economic Policy*, October, pp. 613-661.

Van Nieuwkerk, M. (2005), *Hollands Gouden Glorie: de financiële kracht van Nederland door de eeuwen heen*, J.H.Gottmer, Haarlem.

Weel, B. ter (2012), *Vraag naar hoogopgeleiden stijgt verder: banen in het midden onder druk*, CPB Policy Brief, 2012/6, Den Haag.

Weel, B. ter en S. Kok (2013), De Nederlandse arbeidsmarkt in taken: eerste bevindingen uit de Nederlandse skills survey, Centraal Planbureau, Den Haag.

Statistische bronnen en survey:

Amsterdams Bureau voor Onderzoek en Statistiek CBS, Nationale rekeningen

CBS, Regionale rekeningen

CBS, Bevolkingsstatistiek

CBS, Enquête Beroepsbevolking

CBS, Toerisme Rekeningen

CBS, Bestand Hoogste Opleidingen

CSA France (2013); Belgium Attractiveness Survey 2013

CSA France (2013); France Attractiveness Survey 2013

CSA France (2013); Germany Attractiveness Survey 2013

CSA France (2013); Netherlands Attractiveness Survey 2013

CSA France (2013); United Kingdom Attractiveness Survey 2013 Eurostat

OECD

Bijlage 6 Samenstelling Klankbordgroep

Martijn van Vliet (voorzitter)	Economische Zaken Amsterdam
Jan Appelman	Gemeente Haarlem
Dick Freling	Kamer van Koophandel Amsterdam
Jan Jans	Kamer van Koophandel Amsterdam
Linda Koeman	Economische Zaken Amsterdam
Hinne Paul Krolis	Gemeente Almere
Jane van Kampen Zoutendijk	Gemeente Amstelveen
Robert-Jan Moorman	Gemeente Lelystad
Jan Nijman	Gemeente Zaanstad
Carine van Oosteren	Gemeente Amsterdam, Bureau Onderzoek en Statistiek
Michiel Overkamp	Gemeente Haarlemmermeer
Marcel Mokveld	Gemeente Hilversum
Tom Lips	Provincie Noord-Holland
Wil van Woerkom	Provincie Flevoland
Gaston Tchang	Haven Amsterdam
Rico Luman	ING Amsterdam

Kerngegevens Amsterdam

	2012	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014*
	x 1.000							
	<i>Gemiddelde groei in procenten</i>							
Bruto regionaal product (marktprijzen)**	100	2,1	-3,8	2,3	0,9	-1,0	0,0	0,5
Bruto regionaal product (basisprijzen)**	90	2,3	-3,3	2,5	1,2	-1,0	0,0	0,5
Werkzame personen	1.387	1,3	-0,5	-0,2	0,8	-0,2	-0,7	-0,6
Bevolking	2.382	0,8	1,0	1,0	0,9	0,8	0,7	0,7
Bevolking 15-64 jaar	1.622	0,8	0,9	0,9	0,6	0,2	0,6	0,6
Beroepsbevolking	1.194	3,2	1,1	0,9	0,7	0,7	1,0	0,6
Werkende beroepsbevolking	1.114	4,3	-0,4	0,4	0,5	-0,4	-1,3	0,3
	%							
Brutoparticipatiegraad	73,6	73,0	73,2	73,2	73,2	73,6	73,9	73,9
Werkloosheid	6,7	3,7	5,1	5,6	5,7	6,7	8,8	9,1

* Prognose 2013 en 2014
Bron: CBS (bewerking TNO)

** Toegevoegde waarde: het verschil tussen marktprijzen en basisprijzen

Het totaal van alle toegevoegde waarde in een economie (omzet minus verbruik) wordt berekend in basisprijzen. Als daarbij het saldo van product gebonden belastingen en subsidies, en het verschil tussen toegerekende en afgedragen btw wordt opgeteld, spreken we over het bruto binnenlands product in marktprijzen. De jaarlijkse verandering daarvan is bekend als 'economische groei'. Het bbp/brp in marktprijzen is alleen goed bekend voor nationale en regionale totalen. De toegevoegde waarde van sectoren in regio's is in basisprijzen. Het absolute verschil tussen beide begrippen ligt tussen de 10 en 15 procent en het verschil in groei kan enige tienden van een procent zijn. In deze publicatie zijn nationale en internationale cijfers altijd bbp in marktprijzen. Voor alle regio's in de MRA zijn beide beschikbaar. Bij de vergelijking met Nederland, Europa en andere grootstedelijke regio's worden marktprijzen gebruikt. Bij sectorale (clusters) vergelijkingen en de cijfers per deelregio worden basisprijzen gebruikt.

Colofon

De Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2014 is een uitgave van Economische Zaken Amsterdam en de Kamer van Koophandel Amsterdam in opdracht van Platform Regionaal Economische Structuur (PRES).

Aanvullende informatie over de Economische Verkenningen en de gebruikte data zijn te vinden op: www.amsterdam.nl/economischeverkenningenMRA

Auteurs hoofdstuk 1-5

Thijmen van Bree (TNO), Henri L.F. de Groot (Vrije Universiteit Amsterdam), Marije van Huis (EY), Maureen B.M. Lankhuizen (Vrije Universiteit Amsterdam), Walter J.J. Manshanden (TNO), Caroline A. Rodenburg (EY) en Jelmer Y. Ypma (TNO).

Met medewerking van: Tatyana Bulavskaya (TNO), Stefan P.T. Groot (Vrije Universiteit Amsterdam), Wouter Jonkhoff †(TNO), Olaf Koops (TNO) en Evgueni Poliakov (TNO).

Auteurs essay (hoofdstuk 6)

In deze editie is een essay opgenomen, geschreven door Steven Brakman en Charles van Marrewijk. Steven Brakman is hoogleraar Internationale Economie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Charles van Marrewijk is hoogleraar Internationale Economie, aan de Xi'an Jiaotong / Liverpool University in China en de Universiteit van Utrecht.

Stuurgroep

Martijn van Vliet (voorzitter, Economische Zaken Amsterdam), Dick Freling (Kamer van Koophandel Amsterdam), Linda Koeman (Economische Zaken Amsterdam) en Carine van Oosteren (Gemeente Amsterdam, Bureau Onderzoek en Statistiek).

Productie

Linda Koeman, Economische Zaken Amsterdam (coördinatie)
Let de Jong, ABC Vorm (vormgeving)
Amsterdam inbusiness, Edwin van Eis, Rahi Rezvani (foto's omslag)
Gitta Glas, GG tekstcorrectie (tekstcorrectie)
Evert Nieuwenhuis, www.evertnieuwenhuis.nl (eindredactie)
OBT-Opmeer, Den Haag (drukkerij)

Copyright © 2014 Economische Zaken Amsterdam / Kamer van Koophandel Amsterdam. Alle rechten voorbehouden. Het is geoorloofd gegevens uit deze Economische Verkenningen te gebruiken in andere publicaties, mits daarbij de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

